

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY
Faculty of Economics and Administrative Science

YOZGAT BOZOK UNIVERSITÄT
Fakultät für Wirtschafts- und Verwaltungswissenschaften

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
TÜRKISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

E-ISSN: 2667-775X

Cilt 7 Sayı 2 Eylül 2024 • Volume 7 Number 2 September 2024

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
TÜRKSISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

Sahibi / Owner

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. İbrahim DOĞAN

Editör / Editor

Doç. Dr. Hülya TOKER

Sayı Editörü / Issue Editor

Prof. Dr. Osman Can ÜNVER

Editör Yardımcısı / Sub Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN

İngilizce Editör / English Editor

Yusuf Serdar DEMİRTAŞ

Almanca Editör / German Editor

Doç. Dr. Mustafa YILDIZ

Yazım Editörü/Copy Editor

Arş. Gör. Pelin Sultan KARA

Yayın Koordinatörü / Publication Coordinator

Arş. Gör. Emre EZİN

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Management

Prof. Dr. Uğur SADIOĞLU

Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK

Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU

Doç. Dr. Hülya TOKER

Doç. Dr. Mustafa ÖZALP

Doç. Dr. Mustafa YILDIZ

Doç. Dr. Gökberk YÜCEL

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN

Kurucular / Founders

Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ

Doç. Dr. Özlem BECERİK YOLDAŞ

Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi; Academic Resource Index, ASOS Index, CiteFactor, ve Index Copernicus International tarafından taranmaktadır.

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Mahmut AKIN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
JProf. Dr. Jameleddine BEN BDELJELIL	Ludwigsburg Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim DOĞAN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Baran DURAL	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Erol ESEN	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Burak GÜMÜŞ	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Farid HAFEZ	Georgetown Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Hans Georg HEINRICH	Viyana Üniversitesi, Avusturya
Prof. Dr. Cem KARADELİ	Ufuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bekhruz KHASHMATULLA	Ulusal Üniversite Odessa Hukuk Akademisi, Ukrayna
Prof. Dr. Olaf LEISSE	Jena Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Gerhard MANGOTT	Innsbruck Üniversitesi, Avusturya
Prof. Dr. Mehmet ÖCAL	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur SADIĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfü TOKATLIOĞLU	Harvard Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. O. Can ÜNVER	İstanbul İstinye Üniversitesi
Prof. Dr. Evren YAŞAR	Onursal Üye, Yozgat Bozok Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ	Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Sertan AKBABA	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Kutluhan BOZKURT	İstanbul Gedik Üniversitesi
Doç. Dr. Ejder ÇELİK	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Sadık ERDAŞ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Esra GEDİK	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan KARAASLAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Erjada PROGONATI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya TOKER	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Gökberk YÜCEL	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Karol KUJAWA	Illinois Üniversitesi, ABD; İşletme Üniversitesi, Polonya
Dr. Öğr. Üyesi Valeriy MORKVA	Kapadokya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Tural BAHADIR	Bremen, Almanya
Dr. Gürsel DÖNMEZ	Viyana Büyükelçisi
Dr. Farid HAFEZ	Georgetown Üniversitesi, ABD
Dr. Christian Johannes HENRICH	Siegen Üniversitesi, Almanya

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
TÜRKISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

Bu Sayının Hakem Kurulu / Reviewer Board of This Issue

Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ASKER	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AYATA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Ayselin YILDIZ	İstinye Üniversitesi
Doç. Dr. Rıfat KARAKOÇ	Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Hüdayi SAYIN	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan AK	İstanbul Topkapı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Sezgin ERKAN	İstanbul Nişantaşı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Suat DÖNMEZ	İstanbul Topkapı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erden KİŞİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nail TANRIÖVEN	Erciyes Üniversitesi
Dr. Alper EKMEKCİOĞLU	Jandarma Komutanlığı
Dr. Attila Gökhan DAYIOĞLU	Bağımsız Araştırmacı
Dr. Emrah Kaya	Bağımsız Araştırmacı

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
TÜRKSISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi (TSBD), Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yılda iki kez Mart ve Eylül aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergiye gönderilecek yazılar derginin yazım kurallarına uygunluğu incelendikten sonra, iki kör hakem değerlendirmesine gönderilir. Hakem raporlarına göre dergi yayın kurulu çalışmayı yayınlars veya yayınlamaz. Dergide intihale (kendinden intihal dâhil) karşı sıkı bir politika izlenmektedir. Yazılar intihale karşı yayından önce, yayın aşamasında ve sonrasında denetlemeye tabi tutulur ve intihal bulgusu durumunda değerlendirme sürecinin herhangi bir aşamasında reddedilir. Dergide yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yalnızca yazarların kendisine aittir, yayınlanan kurumun görüşlerini yansıtmaz. Yayıncılar bu görüşler için herhangi bir yasal sorumluluğu kabul etmez.

Turkish Journal of Political Science (TSBD), is an international peer-reviewed journal published twice a year, in March and September by Yozgat Bozok University Faculty of Economics and Administrative Sciences. After a preliminary inspection, manuscripts meeting the format requirements undergo a double-blind peer review process. According to the outcome of peer review reports editorial board publish or do not publish the article. A strict policy towards plagiarism (including self-plagiarism) is followed in the journal. Manuscripts are screened for plagiarism before, during, and after publication, and if found they are rejected at any stage of processing. The opinions expressed in the published articles are the author's own and do not reflect the view of the publisher institution. Publishers do not accept any legal responsibility for these opinions

İletişim Bilgileri / Contact Information:

Adres: Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Atatürk Yolu 10. km. 66200 YOZGAT

Telefon: (354) 242 10 42

E-mail: siyasetdergisi@yobu.edu.tr

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Genel

Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, yayın amaçlarında belirtilen hedeflerine ulaşmak için yaptığı çalışmalarda akademik ilkeler doğrultusunda, etik açıdan belirlenmiş olan standartlara uygun bir yayıncılık anlayışıyla hareket etmeyi ilke olarak kabul etmiştir. Dergimizde yer alan makaleler hakemler tarafından tarafsız bir şekilde değerlendirilmektedir. Dergi yayın sürecinde, dergiye katkı sağlayan başta yayıncı olmak üzere, editör, yazar ve hakemler etik kurallara uymak zorundadır.

Bu süreçte Yayın Etiği Komitesinin yayınlamış olduğu kılavuzda belirtilen ilkeler doğrultusunda hareket edilmesi gerekmektedir. Dergiye gelen makalelerin yazarlar tarafından DergiPark üzerinden sisteme yüklenmesiyle başlayan başvuru sürecinden itibaren etik ilkeler dikkate alınmaktadır. Sisteme yüklenen makalelerle ilgili Türkiye Siyaset Bilimi Dergisinin düzeltme yapmak, makaleleri yayınlamak veya reddetmek hakkı bulunmaktadır.

Yayın Kurulunun Sorumlulukları

- Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi'nde yayınlanmak üzere sisteme yüklenen makalelerin yayım süreci ve sonraki süreçlerden Dergi Yayın Kurulu ve Edirtörler/Editör yardımcıları sorumludur.
- Dergi Yayın Kurulu, dergiyle ilgili değerlendirme süreci, kör hakemlik, etik ilgiler, yayınların yapılmasıyla ilgili tüm konuların tespit edilmesi ve uygulanmasını sağlamak zorundadır.
- Dergiye DergiPark üzerinden yüklenmiş olan makalelerin Yayın Kurulu tarafından hakem sürecine alınmış olması makalenin yayınlanacağına dair taahhüt anlamı taşımamaktadır. Makalelerle ilgili hakemler olumlu rapor verseler dahi Yayın Kurulu, Editör/Editör yardımcılarının kararının olması gerekmektedir.
- Yayın Kurulu, dergide yayınlanacak makalenin özgünlüğünü ve intihal oranını kontrol etmek amacıyla iThenticate programı ile makaleyi denetler ve makalenin orijinalliğini tespit eder.
- Dergiye gelen ve yayınlanmış olan makalelerle ilgili olarak Yayın Kurulu, herhangi bir intihal ve suiistimal iddiaları karşısında söz konusu makale için inceleme süreci başlatır. Herhangi bir intihal durumunda ise Yayın Kurulu makaleyi geri çekme hakkına sahiptir. Ayrıca bu konudaki tespitlerini yazarın ilgili olduğu kurum amirlerine bilgi verme gibi hakları da mevcuttur.

Editörler / Editör Yardımcıları / Sayı Editörlerinin Sorumlulukları

- Türkiye Siyaset Bilimi Dergisinin editör, editör yardımcıları ve sayı editörlerinin, makalenin yayım sürecinde fikri mülki haklarının yanı sıra etik ilkelere aykırı davranışlar ve intihal konusunda önlemler almak gibi sorumlulukları bulunmaktadır.
- Derginin Editör, editör yardımcıları, sayı editörleri, sistem üzerinden gelen makaleler konusunda verecekleri her türlü kararda gelen makalenin özgünlüğü, alana sağlayacağı katkı, makaledeki araştırma yöntemlerinin güvenilirliği ve geçerliliği, makalenin anlatımının anlaşılabilir olması gibi hususların yanı sıra makalenin derginin yayım politikasıyla uyumlu, amaç ve kapsamına uygun olup olmadığıyla ilgili unsurları göz önünde bulundurmaları zorundadır.
- Derginin Editör, editör yardımcıları, sayı editörleri, herhangi bir suiistimali önlemek amacıyla kör hakemlik politikası uygularlar. Makalenin yazarları ve hakemler değerlendirme sürecinde gizli tutulur, böylece herhangi bir kayırma veya olumsuz tavrın önüne geçilmiş olur.

- Derginin Editör, editör yardımcıları, sayı editörleri, yayın politikası ve etik ilkeler çerçevesinde kişisel bilgilerin muhafaza edilmesini sağlar.
- Derginin Editör, editör yardımcıları, sayı editörleri, yayımlanacak olan makalelerde bilimsel özgünlüğün yanı sıra insan ve hayvan haklarının korunması konusunda oldukça hassas davranır.
- Derginin Editör, editör yardımcıları, sayı editörleri, yayımlanacak makaleler deneysel araştırma veya anket çalışmalarını içeren bir özelliğe sahipse etik kurul onayının olup olmadığına dikkat eder, bu gibi makalelerde onay olmama durumunda yazıyı reddeder.

Hakemlerin Sorumlulukları

- Dergiye gelen makalelerin yayımlanması konusunda Yayın Kurulunun karar verebilmesi için hakem raporlarında yer alan görüşler esas alınmaktadır.
- Hakemler, değerlendirilmek üzere kendilerine gelen yazıların kör hakem usulünce isim yazılmadan gelmesi nedeniyle bu usule uyararak değerlendirmeyi bu çerçevede yapmak, adil ve tarafsız olmak zorundadır.
- Hakemler, belirlenmiş olan gizlilik politikaları doğrultusunda hareket etmeli ve makaleyle ilgili bilgileri paylaşmamalıdır. Bu süreçte elde ettiği bilgileri kendi menfaatleri için kullanmaması gerektiği bilinciyle hareket etmelidir.
- Hakemler kendilerine değerlendirilmek üzere gönderilen makaleyle ilgili yapacakları değerlendirmelerde objektif olmalıdır. Yapılan değerlendirmeler alana katkı sağlayacak ve bilimsel çerçevede destekleyici argümanlar doğrultusunda yapılmalıdır. Yayın Kurulu tarafı ve bilimsel verilere dayanmadan yapılan eleştirileri dikkate almaz. Ayrıca onay veya ret işlemi gerçekleşmemiş değerlendirmeleri de kabul etmez. Bu tür durumlardan yeniden hakem atama süreci başlatılır.
- Hakemler, kişisel veya kurumsal çatışmalara neden olabilecek makalelerle ilgili değerlendirme teklifini kabul etmemelidir.
- Hakemler, herhangi bir intihal veya çoklu yayın, eş zamanlı başvuru durumlarını tespit etmeleri halinde Yayın Kurulunu haberdar etmelidirler.
- Hakemler, gizlilikle ve tarafsız bir şekilde inceledikleri makaleleri değerlendirmeye ilgili süreç tamamlandıktan sonra yok etmelidir.
- Hakemler, değerlendirdikleri yazılarda, cinsiyet, dini inançlar, uyruk, siyasal görüş gibi unsurları göz ardı ederek tarafsız bir şekilde rapor hazırlamalıdır.
- Hakemler, kendilerine değerlendirilmek üzere gönderilen makaleyle ilgili belirlenmiş olan süre içerisinde değerlendirme yapmak zorundadır. Makaleyle ilgili yapılan eleştiriler, yazara gönderilir, hakemin istemesi durumunda hakem düzeltmeleri yeniden görülebilir.

Yazarın Sorumlulukları

- DergiPark üzerinden Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi'ne gönderilen makaleler intihal içermemelidir. Ayrıca makaleler özgün olmalı, alana katkı sağlamalıdır.
- Yazar kendi yayınlarından aktarımlar yapsa dahi intihalin her türü ciddi bir etik problemidir. Gelen makalelerde herhangi bir intihal durumunda makale iade edilir, yayın süreci başlatılmaz. Yayın yapıldıktan sonra herhangi bir intihal tespiti durumunda ise Yayın Kurulu gerekli önlemleri alır.
- Yazar yayın sürecinde makalesini geri çekebilir. Ancak bu durumu yayın kuruluna bildirmek zorundadır.
- Yazar yayımlatmak istediği makalesinde ırk, cinsiyet, dil, kültür, inanç, sınıf vb. gibi kimlik üzerinden herhangi bir ayrımcı dil kullanmamalıdır.
- Makaleler, diğer kişilerin fikri mülkiyet hakkı veya üçüncü bir tarafın mahremiyetine zarar vermemelidir.

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE

TÜRKISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

- Makaleye katkı sağlayan kişilerin isimleri makalede yer almalıdır. Makalede en fazla katkı sağlayan kişiler ortak yazar olarak yazılmalıdır. Makaleye katkı sağlamayan kişilerin adları yazar olarak yer almamalıdır. Ortak yazılan bu tür makalelerde, makalenin yayımlanması yazarların hepsinin onayı doğrultusunda yapılmaktadır.
- Yazarlar, yayım süreci sırasında makaledeki ortak yazar isimlerinin çıkarılması veya sırasının değiştirilmesi konusunda öneride bulunmamalıdır.
- Yazarlar, eğer yazı başka bir yerde eski sürüm olarak yayımlanmışsa veya tezden üretilmişse bunu ilk sayfada belirtmelidir.
- Yazarlar, telif haklarıyla ilgili mevcut yasalarda yer alan esaslar çerçevesinde hareket etmek zorundadır.
- Yazardan değerlendirme süreci sırasında kendilerinden istenilen makaleye ilişkin bilgileri talep durumunda dergi editörlüğüne vermelidir.
- Yazarlar, kendilerine hakemler veya editörlük tarafından önerilen düzeltme önerilerini yerine getirmek durumundadır. Söz konusu önerilere katılmamama durumunda gerekçelerini editörlüğe sunma hakkı bulunmaktadır.
- Yazarlar, yayımlanmış olan makaleleriyle ilgili herhangi bir hata tespitinde dergi editörlüğünü haberdar etmelidir. Bu konuda bir düzeltme yayınlanması konusunda editörlükle işbirliği yapılmalıdır.
- Etik kurul kararı gerektiren çalışmalarda gerekli onay alınmış ve bu onayın makalede belirtilmiş olması gerekmektedir.

Etik İlkeler Uymayan Durumun Editöre Bildirilmesi

Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi'nin editör, hakem ve yazarlarla ilgili herhangi bir etik kurala uymama durumu tespitinde veya derginin erken görünümü esnasında herhangi bir makaleyle ilgili etik ilke ihlali durumunu lütfen siyasetdergisi@yobu.edu.tr adresine eposta yoluyla bildiriniz.

Ethical Principles and Publication Policy

General

The Journal of Political Science of Türkiye has adopted the principle a publishing approach compliant with ethical norms and academic principles in order to fulfill the aims indicated in its publication objectives. The referees for journal will review the manuscripts impartially. During the journal's publication process, editors, writers, and referees, particularly the publisher, must follow ethical guidelines.

This approach requires adhering to the regulations specified in the Publication Ethics Committee's guide. Ethical considerations are taken into account throughout the submission process, which begins with the authors' uploading their works to the journal's system via DergiPark. The Journal of Political Science of Türkiye has the right to amend, publish, or reject any articles uploaded to the system.

Responsibilities of the Editorial Board

- The Journal's Editorial Board and Editors/Assistant Editors are in charge of the publication and following processes for articles submitted to the system for publication in the Journal of Political Science of Türkiye.
- The Journal's Editorial Board is responsible for determining and implementing all aspects of the evaluation process, including blind refereeing, ethical interests, and journal publication.
- The acceptance of articles uploaded to the journal via DergiPark in the referee process by the Editorial Board does not guarantee publication of the work. The Editorial Board and

Editor/Assistant Editors must make the final decision, even if the referees state that the papers are insightful.

- The Editorial Board employs the iThenticate application to assess the originality and plagiarism rate of each article that is recommended for publication in the journal.
- In response to any claims of plagiarism or other misconduct, the Editorial Board conducts an evaluation process for the article in question once it has been submitted to the journal and published. The editorial board reserves its right to remove an article if it contains any instances of plagiarism. Furthermore, the author is entitled to notify the administrators of the organization he works for.

Responsibilities of Editors / Assistant Editors / Issue Editors

- The Journal of Political Science of Türkiye's editors, assistant editors, and issue editors are accountable for safeguarding intellectual property rights, moral standards, and plagiarism during the article publication process.
- The Journal's editor, assistant editors, and issue editors are required to consider a number of factors, including the article's originality, contribution to the field, validity and reliability of the research methods used in the paper, the paper's comprehensibility, compatibility with the journal's publication policy, and suitability for the paper's intended audience and purpose.
- To avoid any misuse, the journal's editor, assistant editors, and issue editors implement a blind review policy. During the evaluation process, the identities of the referees and the article's authors are kept private to avoid bias or partiality.
- The Editor, assistant editors, and issue editors of the journal ensure that personal information is kept within the framework of publication policy and ethical principles. Regarding the defense of human and animal rights as well as the scientific novelty of the articles to be published, the journal's editor, assistant editors, and issue editors are exceedingly perceptive.
- The editor, assistant editors, and issue editors of the journal pay attention to whether there is ethics committee approval if the articles to be published have a feature that includes experimental research or survey studies and reject the article in case of a lack of approval for such articles.

Responsibilities of the Referees

- The Editorial Board uses the recommendations in the referee reports as a guide for deciding whether to publish the articles that are submitted to the journal.
- Since the articles the referees receive for evaluation are anonymous in compliance with the blind referee procedure, the referees are required to evaluate the articles within this framework by adhering to this process and being fair and impartial.
- Referees shall abide by the laws governing and not divulge any information about the submitted articles, including article details. They must act ethically knowing that the information they acquire during this process is not to be used for their personal gain.
- Referees should be impartial in their assessment of the submitted article for evaluation. Evaluations ought to be conducted within a scientific framework and in accordance with justifications that would advance the field. Biased criticisms lacking scientific evidence are not considered by the Editorial Board. Moreover, reviews that have not been acknowledged or denied are not permitted. Re-appointing an arbitrator is the first step taken in such circumstances.
- Evaluation of publications that might lead to institutional or personal conflicts shall not be accepted by the reviewers.

- Referees are required to report any instances of plagiarism, multiple publications, or simultaneous submissions to the Editorial Board.
- Referees should discard the articles they have impartially and discretely read after the evaluation process is completed.
- Referees shall provide an unbiased report by disregarding the gender, nationality, religion, or political viewpoint of the articles they assess.
- Referees must review the article that is provided to them for review within the allotted time. The author receives criticisms of the article, and the referee can view the corrections again upon request.

Author's Responsibilities

- Plagiarism is not permitted in any articles submitted via DergiPark to the Journal of Political Science of Türkiye. The articles should also advance the field and be original.
- Plagiarism in any form is a significant ethical concern, even if the author uses excerpts from his own publications. If an article is found to contain plagiarism, it is returned and the publication process is not initiated. In the event that any plagiarism is discovered after publication, the Editorial Board takes appropriate action.
- During the publication process, the author has the right to withdraw the work. She/he must, however, inform the editorial board of this circumstance.
- The author shall refrain from using any language that discriminates against people based on their identity, including terminology related to race, gender, language, culture, belief, class, etc.
- No third party's intellectual property rights or privacy shall be infringed upon by articles.
- The article ought to contain the names of all the contributors. The co-authors of the article should be those who contributed the most. The author list should not contain the names of anyone who did not contribute to the paper. When an article is co-authored, all of the authors must give their consent to the publication.
- During the publication process, authors are not permitted to propose that the names of co-authors be removed or changed.
- If the manuscript was created from a thesis or has been published previously, the authors should state this on the first page.
- Authors are required to adhere to the guidelines set forth by the laws pertaining to copyright ownership. On request, the author should provide the journal editor with the information about the paper that was requested from them during the evaluation process.
- The editors or referees may offer corrections, and authors are required to make those changes. They are free to provide the editor with an explanation should they disagree with these recommendations. Any inaccuracies in published articles should be reported by authors to the journal editor. In this sense, the author ought to collaborate with the editor to issue a correction.
- The appropriate approval must be obtained for studies that call for an ethical committee decision, and the required approval must be sought and disclosed in the publication.

Notification to the Editor of the Situation that does not Comply with Ethical Principles

In the event that the Journal of Political Science of Türkiye violates any ethical criteria concerning editors, reviewers, or authors, or if any article published in the journal prior to its early publication violates ethical standards, please send an email to siyasetdergisi@yobu.edu.tr with your concerns.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editöryal / Editorial	XII
Araştırma Makaleleri / Research Articles	
Morocco, At the Heart of The Harmonization of The African Union's Migration Policies: Context, Complexity, Diversity, Effects and Challenges <i>Afrika Birliği Göç Politikalarının Uyumlaştırılmasının Merkezinde Fas: Bağlam, Karmaşıklık, Çeşitlilik, Etkiler ve Zorluklar</i> Charef Mohammed & Yasmine Bouchfar	81
Radikalleşme ve Şiddet İçeren Aşırıcılığın Uzaklarda Önlemek: Afrika Boynuzu'nda Şiddet İçeren Aşırıcılığa Karşı Direncin Güçlendirilmesi <i>Preventing Radicalization and Violent Extremism Far Away: Strengthening Resistance to Violent Extremism in the Horn of Africa</i> Kaan Kılıç	97
Avrupa Birliği'nde Göç ve Popülizm: Fransa ve Ulusal Cephe (Front National) <i>Migration and Populism In The European Union: France and Front National</i> Ahmet Gedik	111
Geçiş ve AB Üyelik Sürecinde Bulgaristan'da Göç, Siyasi Temsil ve Milliyetçilik <i>Migration, Political Representation and Nationalism in Transition and EU Membership Process in Bulgaria</i> Seyhan Şen	125
Düzensiz Göçmen ve Sağlık Hakkı: Düzensiz Göçmenlerin Sağlık Hizmetlerinden Yararlanabilme Hakkına İlişkin Bir Değerlendirme <i>Undocumented Migration and Health Rights: An Assessment of Undocumented Migrants' Right to Access Health Services</i> Beyrak Tarlansoy	141
Derleme Makale/ Review Article	
Değişen Güç Dengeleri Karşısında Türkiyenin Dış Politika: Türkiye-Katar İlişkileri <i>Turkey's Foreign Policy in the Face Of Changing Power Balances: Relations Between Turkey and Qatar</i> İlqar Verdixanov	157

EDİTÖRYAL

Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi'nin bu özel sayısında uluslararası göç konularına ilişkin makalelere yer verdik. Uluslararası göç hareketleri günümüzde iletişim ve ulaşım olanaklarının iyileşmesi, pek çok coğrafyada yaşanan ekonomik ve siyasal krizler ile dünyadaki gelir dağılımı eşitsizliklerinin yol açtığı sosyal sorunlar nedeniyle ciddi bir artış göstermiştir. İnsanlar bireysel veya gruplar halinde daha güvenli yaşayacakları ve vatanlarında bulamadıkları refah ortamına göç ettikleri ülkelerde kavuşacakları düşüncesiyle kendi istekleriyle veya zorunlu olarak göç yollarına çıkmaktadırlar. Uluslararası göç, özellikle hedef ülkeler tarafından bir güvenlik sorunu olarak görülmekte, göçmenlerin insan hakları ve güvenlikleri genellikle ikinci planda değerlendirilmektedir. Göç amacıyla yola çıkanlardan Akdeniz'in hırçın sularında yaşamını yitiren veya gitmek istedikleri ülkelerin otoriteleri tarafından kötü muamelelerle karşılaşan göçmenler günümüzde evrensel insan hakları bakımından ihmal edilmiş kırılgan bir kesimi temsil etmektedir. Özellikle küresel kuzey ülkelerinde hızla artan popülizm, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık şiddete varan uygulamalara yol açmış, söz konusu ülkelerde radikal sağın güçlenmesine de neden olmuştur. Sonuç olarak, dünya gündeminde göç ve göçmenlerle ilgili konular bundan böyle de yer almaya devam edecektir.

Uluslararası göç, ülkemizde bilim insanlarının yakın ilgisini çekmekte, bu alana önemli katkı yapan eserler üretilmektedir. Dünyada en çok sığınmacı kabul eden ve coğrafi konumu itibarıyla çağlar boyunca bir transit ve göç ülkesi olan Türkiye son dönemde göç tartışmalarının odağında yer almaktadır. Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi de konuya verdiği önemin bir göstergesi olarak bu özel sayısında ağırlıklı olarak uluslararası göçü işleyen makalelere yer vermiştir.

Charef Mohammed ve Yasmine Bouchfar tarafından kaleme alınan *Morocco, At the Heart of the Harmonization of the African Union's Migration Policies: Context, Complexity, Diversity, Effects and Challenges* başlıklı makalede, Afrika kıtası ve Afrika göçüyle ilgili son dönemde yaşanan gelişmelerin yanı sıra transit geçiş noktasında önemli bir coğrafi konuma sahip olan Fas'ın bölgesel göç tartışmalarındaki yeri ve önemi üzerinde durulmuş, bazı çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Kaan Kılıç'ın, *Radikalleşme ve Şiddet İçeren Aşırıçılığı Uzaklarda Önlemek: Afrika Boynuzu'nda Şiddet İçeren Aşırıçılığa Karşı Direncin Güçlendirilmesi* adlı makalesinde, göç yoluyla ülkelerini terk eden, radikalleşme ve aşırıçılık gibi unsurların yıkıcı etkisi karşısında savunmasız hale gelen bireylerin içinde bulunduğu durumla birlikte AB'nin Afrika Boynuzu'na yönelik planladığı ve bu iki unsurla mücadele programlarının radikalleşme üzerine olumlu/olumsuz etkileri incelenmiştir.

Ahmet Gedik, *Avrupa Birliği'nde Göç ve Popülizm: Fransa ve Ulusal Cephe (Front National)* başlıklı çalışmasında, Arap Baharının etkisiyle başlayan göç hareketlerinin özellikle Suriye iç savaşı sonrası Batı Avrupa'ya yönelmesi ve Avrupa Birliği ülkelerinde güvenlik ekseninde bir tehdit algısının oluşmasına yol açmasının popülist söylemleri doğrudan etkilediği, bu durumun göçmenlerin bir tehdit olarak sunulması, aşırı sağcı hareketlerin güçlenmesine zemin hazırladığı, Fransa'da da benzer olaylar yaşandığı, göç karşıtlığının aşırı sağa olan desteği nasıl artırdığını ve bu süreçte popülist söylemin rolü üzerinde durmuştur.

Geçiş ve AB Üyelik Sürecinde Bulgaristan'da Göç, Siyasi Temsil ve Milliyetçilik başlıklı makalesinde Seyhan Şen, Bulgaristan'ın tarihi açıdan göç veren bir ülke olduğu, yakın zamanda Türklerin zorunlu göçte tabi tutulduğu ve burada amacın homojen bir nüfus yapısı oluşturmak olduğu, geçiş sürecine kadar göçün siyasi etkiler çerçevesinde şekillenirken geçiş süreciyle birlikte ekonomik ve toplumsal nedenlerin daha etkili olduğu, 2009 seçimlerinden sonra iktidarın aşırı sağcılarının eline geçmesinin göçü farklı yönde etkilediği, siyasi temsil ve milliyetçilik gibi iki

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
TÜRKSICHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

önemli unsurun etkileşiminin yurt dışında yaşayan Bulgar vatandaşlarının ne yönde etkilediği konularına ağırlık vermiştir.

Beyrak Tarlansoy, *Düzensiz Göçmen ve Sağlık Hakkı: Düzensiz Göçmenlerin Sağlık Hizmetlerinden Yararlanabilme Hakkına İlişkin Bir Değerlendirme* adlı makalesinde, göçmen ve düzensiz göçmen kavramları üzerinde durulduktan sonra düzensiz göçmenlerin karşılaştıkları zorluklar, özellikle temel ihtiyaçların sağlanması bağlamında çözüm bekleyen problemleri sağlık hizmetleri ve bunlara erişim özelinde ele alınmıştır.

İlqar Verdixanov, *Değişen Güç Dengeleri Karşısında Türkiye'nin Dış Politikası: Türkiye Katar İlişkileri*, başlıklı çalışmasında, değişen güç dengeleri bağlamında Türkiye-Katar ilişkileri ve iki ülke ilişkilerini etkileyen unsurları ele almıştır.

Değerli yazarlarımıza teşekkür eder, Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi olarak bundan böyle de göçle ilgili makalelere yer vereceğimizi belirtmek isterim.

Prof. Dr. Osman Can ÜNVER
İstanbul İstinye Üniversitesi

MOROCCO, AT THE HEART OF THE HARMONIZATION OF THE AFRICAN UNION'S MIGRATION POLICIES: CONTEXT, COMPLEXITY, DIVERSITY, EFFECTS AND CHALLENGES

AFRİKA BİRLİĞİ GÖÇ POLİTİKALARININ UYUMLAŞTIRILMASININ MERKEZİNDE FAS: BAĞLAM, KARMAŞIKLIK, ÇEŞİTLİLİK, ETKİLER VE ZORLUKLAR

Abstract

Since the mid-1980s, the European Union has adopted a cautious attitude toward migratory flows. It has constantly stepped up initiatives to combat immigration by tightening border controls and reducing visa issuance, thereby forcing would-be emigrants to look for alternatives. At the same time, Africa is facing unique migration challenges. The consequences of colonization, the imposition of capitalist relations, and the development of an extroverted economy, among others, continue to influence current migration dynamics. Persistent economic crises, compounded by inequitable global economic policies are driving many people to seek better opportunities elsewhere. In addition, the effects of climate change, such as desertification, droughts, and floods, are intensifying migratory pressures. African countries therefore need to develop effective migration policies to govern migration flows and respond to geopolitical challenges. It is crucial to put in place regional and international cooperation mechanisms to manage migration in a coordinated and humane manner. This means thinking carefully about migration issues, considering the historical, economic, and political realities that shape them. This issue must be at the heart of the states' and the African Union's concerns. This is true of continental efforts like the Kampala Convention and the African Continental Free Trade Area (ACFTA), but they can only be fully appreciated when implemented.

Keywords: Migration Policies, African Union, Migrants Rights, Climate Change, Migration Governance.

Öz

Avrupa Birliği, 1980'lerin ortalarından itibaren, göç akışlarına karşı temkinli bir tutum benimsemiştir. Sınır kontrollerini sıkılaştırarak ve vize verilmesini azaltarak göçle mücadele girişimlerini sürekli olarak hızlandırarak müstakbel göçmenleri alternatifler aramaya zorlamıştır. Bu arada, Afrika benzersiz zorlu göçlerle karşılaşmaya kalmıştır. Sömürgeciliğin sonuçları, kapitalist ilişkilerin dayatılması, dışa dönük bir ekonominin gelişimi, diğerlerinin yanı sıra, mevcut göç dinamiklerini etkilemeye devam etmektedir. Adil olmayan küresel ekonomi politikalarıyla daha da kötüleşen kalıcı ekonomik krizler, birçok insanı başka yerlerde daha iyi fırsatlar aramaya itmektedir. Ayrıca, çölleşme, kuraklık ve sel gibi iklim değişikliğinin etkileri göç baskılarını yoğunlaştırmaktadır. Bu nedenle, Afrika ülkelerinin göç akışlarını yönetmek ve jeopolitik güçlüklerle yanıt vermek amacıyla etkin göç politikaları geliştirmeleri gerekmektedir. Göçlerin koordineli ve insancıl bir şekilde yönetilmesi amacıyla bölgesel ve uluslararası işbirliği mekanizmalarının uygulamaya konulması hayati önem taşımaktadır. Bu da göç sorunlarını şekillendiren tarihi, ekonomik ve politik gerçekleri gözönünde bulundurarak dikkatlice düşünmek anlamına gelir. Bu düşünce, Devletlerin ve Afrika Birliği'nin

Charef Mohammed*

* Geographer/urbanplanner, Director of ORMES, Member of the United Nations Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families (CMW), President of the Association of Researchers on International Migration and Sustainable Development (ACMDD)

E-posta/E-mail:

anicharef2@hotmail.com

Orcid: 0009-0009-6979-4658

Yasmine Bouchfar**

** PhD - Researcher in International Migration and Gender, Mohammed V University, Rabat, Film critic and President of the Association Cultures et Migrations, Sidi Kacem.

E-posta/E-mail:

yasminebouchfar.369@gmail.com

Orcid: 0009-0003-2602-3227

Başvuru/Submitted: 05.08.2024

Kabul/Accepted : 23.09.2024

endişelerinin merkezinde yer almalıdır. Kampala Sözleşmesi ve Afrika Kitasal Serbest Ticaret Bölgesi'nin (ACFTA) kurulması gibi kıta düzeyinde girişimlerde bulunduğu doğru olmakla beraber bu önlemlerin değeri ancak sahada uygulanmaları halinde gerçekten anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Göç Politikaları, Afrika Birliği, Göçmen Hakları, İklim Değişikliği, Göç Yönetimi.

If it's impossible for all of us to leave the village together, why not go off on my own and send them some money to help them survive, until I'm able to take them away from here, to a placethat isn't already dead?

(Eltayeb, 2009: p. 18)¹

Introduction

Migration is a contentious issue and possibly the biggest challenge of the 21st century. It is one of the essential components in the logic of increased exchanges implied by globalization. Emigration and immigration are plural, changing, and variable categories; they concern rich and poor countries, the countryside as well as the cities, the poorly qualified as well as the highly educated. On closer examination, from a purely quantitative point of view, the number of immigrants is almost equal in the countries of the North and those of the South. This stands in stark contrast to the widely held beliefs propagated by the media or by somewhat partisan minds. Paradoxically, a soothing, even dramatic discourse about migration from the South to the North obscures this sociological reality (Smith, 2018: 272).

Given the multiplicity of debates on migration in most Northern countries, the omnipresence of this issue, and its importance at election time, there is a tendency to favor South-North migration and a lack of interest, disaffection, or even neglect of South-South and North-South migration. Similarly, while there is growing interest in migration to the countries to the north particularly in Europe, the topics of international South/South migration in general and migration within the African continent in particular remain little known and have received far less research. The research that has been done is scattered and very rarely published. As a result, in most tables of data on international migration, boxes remain empty for large parts of the African continent, and there is only limited knowledge of the forms and patterns of migration across the continent. As a result, many assertions about mobility in Africa are based more on supposition than on concrete empirical evidence. Information production in the North contrasts with the mandatory aphasia in Africa.

What is more, extremist rhetoric, which often has a predominantly emotional, protectionist, and defensive character, encourages people to believe in the invasion. Judging by the rise of the far right in Europe, including Poland, Hungary, Austria, Bulgaria, Italy, Spain, and more recently Portugal (Le Monde, 2018), etc., ultra-nationalist harangue is proving particularly decisive in shaping certain public opinions that see immigration as a threat (Atak and Crépeau, 2014:93-112). It is a subject that is at the heart of political debates and European election campaigns, with the stigmatization of immigrants and xenophobia becoming commonplace. In many cases, the perception of migration is often shaped by clichés, ideological exploitation, silences, taboos, and things left unsaid, which collectively give rise to ideas of discrimination, racism, xenophobia, and intolerance.

---

¹Translated from Arabic (Sudan) by Paul Henri, *Editions!Espritdespéninsules*, Paris, 1999.

It contributes to the economic development of these countries, to their cultural enrichment, and strengthens mutual understanding between peoples. As a result, migration is one of the most crucial global challenges of our century; it is neither a burden nor a boon, but a challenge that both the countries of the North and the South must rise to.

The stricter policies in the countries where people settle, travel through, and leave have led to the emergence of new forms of migratory movement, with plural and hazardous spatial-temporal strategies, multiple actors invested in astounding migratory projects, and relational networks that go beyond the ethnic ties of yesteryear. In this paper, we shall attempt to analyze the case of the African continent and African migration, with particular reference to the issue of migration policies and the place and role of Morocco in the current debate on concerted African policy. Given the diversity of forms, figures, and experiences of this mobility between Africa and Europe in particular, we do not wish to compartmentalize it into pre-established typologies (immigration, tourism, expatriation, return, lifestyle migration) but rather apprehend it in its entirety. Similarly, the *raison d'être* of this article also lies in our desire to paint a global picture of the realities of African migration. Using a range of geographical scales, we seek to highlight the many concurrent and/or intertwined dynamics of African migration in the context of attempts to harmonize migration policies.

Focusing on a broader spectrum means asking whether these mobilities have common characteristics and, if so, what they are; whether hybrid or minority figures move against the background of the categorized ones; whether there are gray areas at the margins of the most widespread experiences. We hope to contribute to examining the processes of transnationality, hybridization, and circulation that are taking place in African territories, as well as the transformations in relations between Europe and Africa through the prism of migration issues. The situation is further exacerbated by the intensity of a unique demographic change, the rise of a young population, the urban transition, and all this against a gloomy global economic backdrop. The situation is so severe that most observers concur that although the African continent is rich, its people are impoverished!

1. International Migration... A Boon for Africa!

Migration has long been a strategy for survival and income diversification. They are also a form of resistance to the many colonial invasions and 'aggressions' that have occurred throughout history, to the precariousness of the environment in which they originate, to the crisis in the agricultural sector in the face of market liberalization, to the low level of industrialization in most African countries, to chronic political instability, and to the increasing number of natural disasters. All of these factors have contributed to the emergence of a migration dynamic that has long been a foundation, both within and outside the continent. As a result, African men and women have always been able to find additional resources elsewhere, i.e., by temporarily leaving their own country. People in Africa have emigrated for a limited period of time, primarily in search of additional resources to improve their own lives and those of their families, but not only. Emigration is also a form of initiatory mobility, a means of discovery, self-assertion, and new freedom, as well as a way of reinforcing a sense of belonging to the place of departure. Over the years, families have 'learned' emigration as a profession, making it a well-established practice.

2. Africa, A Singular Plural: Complexity!

It is well known that economic differentials are powerful factors in international movement, and what is true for goods is also true for people. In fact, Alfred Sauvy was already stressing this in the 1950s when he said, 'If wealth does not go where people are, people will naturally go where the wealth is' (Sauvy, 1974). Indeed, the industrial revolution in Europe disrupted the traditional fabric through rural exodus, demographic shifts, changes in economic activities, and urban

expansion. This fact reveals a different picture. The population overflow had necessitated emigration, or, as Europeans always say, expatriation. During the major movements of the 19th century, around 50 million people left for America alone. Australia, New Zealand, and the African colonies also had their share of settlers. In those days, people moved freely.

In France, for example, even though the status of foreigners came into practice after the Revolution of 1789, with nationality as the criterion of distinction, the terms 'immigration' or 'immigrant' are absent from the legal field (Noiriel, 1988:71). The International Congress on Government Intervention in Emigration and Immigration held in Paris in 1889 was the first to address the issue of organizing international mobility. The New World countries, which were then experiencing rapid expansion and fiercely advocating for freedom of movement, engaged in discussions with the countries of origin, concerned about the potential loss of their vital populations. These talks eventually led to a compromise. The final resolutions, as noted by Nancy L. Green, 'enshrine non-intervention while calling for the establishment of a non-governmental organization to regulate the anarchy of flows' (Green, 2002:83). We are a long way from this blessed era of freedom of movement for human beings; since the beginning of the twentieth century, there has been increasing state intervention, firstly to plan and organize, but also to protect against migratory flows. At the end of the last century, closing borders became the watchword of industrialized countries.

Paradoxically, clear restrictions on people's free movement coincide with the growing transnationalization of financial and communication flows. North and South, rich and poor, divide today's world; it is preferable to be wealthy and in excellent health, possessing the passport of a developed country rather than the opposite. This document (the passport) not only signifies national belonging, protection, and the right of citizenship, but also an increase in rights, in particular a worldwide right to unhindered movement, thus limiting the border to a mere formality of boarding, a point of symbolic recognition. For the 'poor' in the south, the border serves as a psychological barrier, an obstacle to overcome, and a location to avoid rather than cross.

In this context, Africa appears to be the continent that has suffered unprecedented tragedies in the history of humanity (Boissezon, 2010:222). Africa has been stripped (Le Monde, 1985) of its wealth, its men and women (Pétre-Grenouilleau, 2004:468), and its place in commercial exchanges, which, regardless of whether they were triangular (Coquery-Vidrovitch, 2011), have never been equitable.² Plunderers have plundered other riches, including its raw materials.

Africa has had to withstand the weight of its historical legacy. Therefore, African societies have had to develop strategies aimed at mitigating or reducing the impact of the disasters they have faced. Rural exodus and/or international emigration often accompany societal change, family breakdown, economic transformations, political turbulence on the African continent, and the harmful effects of climate change (iom.int/fr/news/).

We can only observe objectively and retrospectively that, faced with the burden of their historical heritage and economic difficulties, African societies have, out of obligation, cultivated strategies whose main objective has been to cancel out or lessen the consequences of the disasters they have suffered. The diversity of forms of resistance, resilience, and 'agentivity' (i.e., the ability to act) includes geographical mobility for both men and women, as well as internal and

---

²As far back as 1962, René Dumont, analyzing the agricultural sector, published a book entitled 'L'Afrique est mal partie' (Africa is off to a bad start), which will be republished in 2012 by Editions Seuil. 320 pages. Charlotte Paquet Dumont places it in context, while Abdou Diouf and Jean Ziegler, in the two prefaces to this edition, examine René Dumont's analysis over the last five decades and assess its current validity, while each developing a distinct and well-argued opinion. The afterword by Marc Dufumier, head of the Chair of Comparative Agriculture at Agro Paris Tech, highlights the text.

international migration. The first reflex is to leave, not to mention fleeing one's village for the city.

3. Africa, A Singular Plural: Unbridled Urbanization!

The immediate result is a population concentration in cities, where urban growth rates frequently exceed 3%. The rate of urbanization in Africa increased sixfold between 1950 and 1985. In extreme cases, it has been in excess of 5% per year since the early 2000s, and even much higher in some countries such as Liberia, Burundi, Sierra Leone, and Niger, where the urban population has doubled in 15 years. In 1990, only 31% of the African population was urban; by 2035, this rate is expected to rise to 49%. At the same time, giant conurbations or megacities are emerging, such as Lagos in particular, which, according to United Nations estimates, is growing at a rate of 3.7%. As a result, it is likely to become the world's third-largest metropolis by 2030.

In fact, population growth in African cities remains largely dependent on the rural exodus, internal emigration, and an influx of people from other neighboring countries. The growth of these cities (OCDE/CSAO, 2020) is more the result of rural areas' difficulties than their economic expansion. Towns and cities, especially the larger ones, attract people in search of gainful employment, access to services and infrastructure, and opportunities for social and professional mobility ([amnstiegenerale.wordpress.com/2022/02/16/](https://amnistiegenerale.wordpress.com/2022/02/16/)). However, due to strong growth and intense migratory flows, nearly all African cities are experiencing numerous challenges. They are no longer able to play their role of mixing and integrating migrant populations with no resources, who congregate in the old, dilapidated districts of the center or in the shanty towns on the outskirts. These are all places that tend to act as springboards for young would-be international emigrants.

At the same time, the globalization of trade in goods, capital, and new information and communication technologies (NICTs) has never been so widespread. The acceleration of human mobility due to improved transport conditions (faster and cheaper), as well as the proliferation of media and cultural networks, have all whetted the appetite to see what is going on elsewhere. Globalization is also producing border crossers, both legal and illegal.

The widespread dissemination of the Western vision of the world has upended a number of practices, customs, and traditions. The modernization of territories and the resulting new forms of spatial organization have led to the development of new socio-spatial hierarchies that have impacted the spatial-temporal articulation of the African countryside and cities. The existence of major economic and spatial inequalities, in terms of economic wealth and human development, between territories, continents, countries, regions, towns and countryside, individuals, social groups, men and women, and networks ultimately contributes to the desire to leave. The temptation to want to leave at any price has never been so strong, in the face of an almost universal closure of destination countries.

The rest of the world, when not silent, fails to measure the difficulties, pretends to act, and declaims without acknowledging its 'indifference', to the point that Pope Francis said during his visit to immigrants in Lesbos that we cannot tolerate 'The globalization of indifference (Speech by Pope Francis in Lesbos, 2016)'. Since the beginning of the 1990s, with the creation of the Schengen area³, the fall of the Berlin Wall, the break-up of the Eastern bloc, the dissolution of the multinational states of the East (the USSR and Yugoslavia), and the development of neo-liberalism, there has been a growing awareness of the need to protect the environment. With the development of neo-liberalism, we are witnessing the increasing closure of borders, sovereigntist

---

³ Signed in 1985 and 1990, the Schengen agreements ensure the free movement of people and -with a few exceptions – abolish checks on travelers within the area formed by these states. At the same time, they guarantee greater protection at the area's external borders.

retreats, (un.org/fr/chronicle/article/la-protection-des-droits), and the proliferation of attempts to harmonize immigration and asylum policies on a global scale. (ohchr.org/fr/migration/about-migration-and-human-rights).

These include the adoption of the Convention against Transnational Organized Crime by the United Nations Member States. Additionally, the United Nations adopted two Palermo Protocols: The Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea, and Air, The Protocol to Prevent, Suppress, and Punish Trafficking in Persons. In December 2018, 175 countries ratified the Marrakesh Global Compact for Safe, Orderly, and Regular Migration.⁴ The United Nations Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families marks the end of an era and the emergence of a 'new world order' (Duclos, 2023). It has had as much an impact on the world economy, with the creation of the World Trade Organization (WTO) in January 1995, as on the philosophy of international migration governance policies.

However, despite all the legal, security, and police efforts to control 'irregular' immigration, the aspirations of a better place remain unbroken.

4. Africa, A Singular Plural: The Facts!

Nowadays, it is deplorable to note that the alarmist discourse on migration is, with a few exceptions, the driving force behind European policy.⁵ There is no doubt that migration poses a number of challenges, but positive migration governance offers real opportunities for countries of origin, transit, and settlement. It contributes to the economic development of these countries, enriches their culture, and reinforces a form of mutual understanding between peoples. However, some politicians raise concerns about demographic instability and the potential invasion of immigrants from Africa. And they do so without, as far as we know, any plausible basis. Migration suffers from *ipsedixitism*, a term that refers to the tendency to accept an assertion as true simply because a supposedly trusted source makes it without providing a proof. Of course, according to demographers, Africa's population will continue to grow, rising from 700 million in 2000 to 906 million in 2005, then to 1.5 billion today, and reaching almost two billion in 2050, i.e., growing at a rate of 4.5% a year⁶. Europe's population, on the other hand, will fall from 730 million to 628 million over the same period. However, the biggest disparity between the two continents is in the proportion of 15-64-year-olds, i.e., the working-age population. However, this does not imply that young Africans are migrating to Europe nor should we raise the demographic scarecrow.

According to statistics from the Population Division of the United Nations Department of Economic and Social Affairs (DESA), (United Nations, 2024), as of July 1, 2020, the world's estimated migrant population stood at 281 million,⁷ representing just 3.6% of the global

---

⁴ Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195) –Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018.

⁵ It is against this backdrop of frenzy, fear, and community solidarity in the face of the 'migratory ogre' that emigration in general, and 'irregular' emigration in particular, has become a recurring social and political issue in Afro-Mediterranean relations. It is a central theme in Euro-Mediterranean discussions, particularly the so-called '5+5' meetings. The proliferation of legal reforms since Dublin I is another indicator of this relentlessness. The European Parliament adopted the Pact on Migration and Asylum on 10 April 2024, which mandates the processing of a proportion of asylum applications at the EU's external borders.

⁶ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2011). World Population Prospects: The 2010 Revision, Highlights, and Advance Tables. ESA/P/WP.220. http://esa.un.org/wpp/Documentation/pdf/WPP2010_Highlights.pdf.

⁷ In this work we do not deal with refugees, who, according to estimates by the High Office of the United Nations Refugees (UNHCR) 35.3 million worldwide by the end of 2022, including 5.9 million Palestinian refugees under the mandate of the United Nations Relief and Works Agency (UNRWA), as well as 5.4 million asylum seekers.

population.⁸ The absolute number of migrants in the world has undoubtedly risen considerably, from 77 million in 1965 to 111 million in 1990, then 140 million in 1997, reaching 175 million in 2000 and 281 million in 2022, but in relation to the number of inhabitants on our planet, the proportion remains low; it was 2.3% in 1990, then 2.8% in 2000, and 3.5% in 2022. What is more, more than 80% of the world's migrants are legal, and a large proportion of this migration is South-South or North-South. As a result, the African continent, with a population of around 1.5 billion, has around 40 million migrants, or around 17% of the world's population and barely 14% of all migrants. While Europe's demographic weight in the world population is 10%, its absolute share of the migrant population is 24%. This is despite the fact that the number of migrants in Africa has risen by 67% in the space of 10 years, a greater increase than on any other continent. Furthermore, the two main regions where Africans are most concentrated, namely the Middle East and Europe, have a low share of all migrants, at 6.6% and 8.2%, respectively (Williams, 2024).

5. Africa, A Plural Singular: Africans Migrate, Especially to the Rest of Africa!

Although African migration continues to grow and globalize year on year, it remains primarily intra-continental. We aim to fill this data gap with the creation of the African Migration Observatory (AMO) in December 2020 and the launch of the Pan-African Statistical Institute (STATAFRIC) in Tunis in November. The data currently circulating should be treated with extreme caution.

According to the latest figures published in a recent report, (IOM UN, 2024) there has been a 53% increase in the number of migrant workers since 2010. The United Nations Department of Economic and Social Affairs (DESA) estimates that there will be 21 million inter-regional migrants in Africa in 2020, an increase of 3 million compared to 2018 (United Nations, 2024). For its part, Centre for Strategic Studies on Africa talks of 43 million African migrants in 2022 (Williams, 2024). There will also be approximately 9 million refugees, and the effects of climate change (United Nations, 2023) will cause 7.5 million people to move (United Nations, 2024) within Africa. These figures, which only take into account people protected and assisted by the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), are far from reflecting reality. In fact, many internally displaced people do not benefit from UNHCR services and therefore escape these statistics (Likibi, 2018: 4-8).

In terms of geographical distribution by major region and in descending order, East Africa is home to 7.7 million, or 26.7%; (United Nations, 2020) West Africa has 7.6 million, or 27.4%; Southern Africa hosts 6.4 million migrants, or 22.2%; Central Africa 3.9 million, or 13.6%; North Africa 3.2 million, or 11.1%.

---

⁸ Measures to restrict internal and international travel linked to COVID-19, implemented by the vast majority of countries around the world, reduced migration between March 2020 and July 2021. 281 million people were living in a country other than their country of birth in 2022, 128 million more than in 1990 and more than three times as many as in 1970 (<https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/?lang=FR>).

Figure 1: Annual Displacements Due to Natural Disasters in Africa

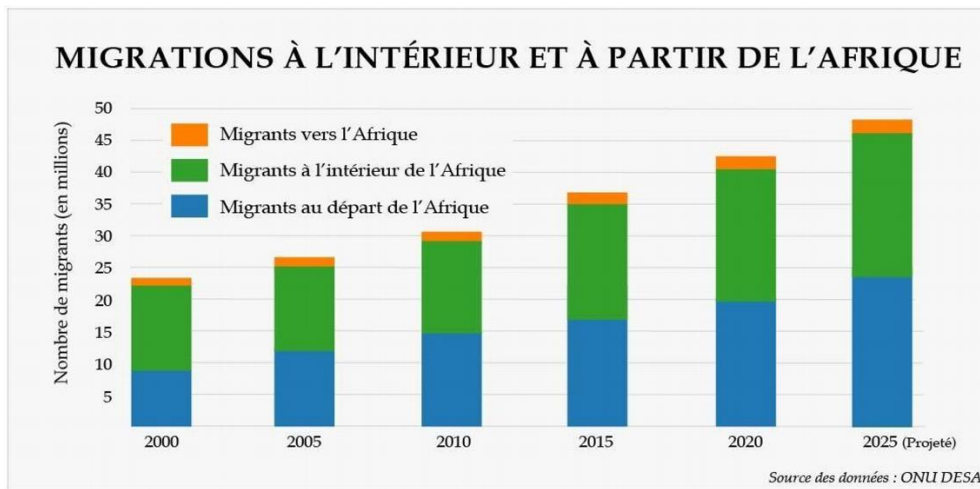
Each major African region often has its own model, inherent networks, and intrinsic migration profile, which may differ from one country to another. Generally speaking, migration is very marked in each of the five major African regions, with the exception of Central Africa. Because of a lack of infrastructure, the nine countries that make up this region⁹ have closer links with African countries in other regions than with their own. But even in this case, almost 75% of migrants from this region lived in another African country (United Nations, 2020).

Another feature of African migration is that almost half of all migrants live in five countries: South Africa, Côte d'Ivoire, Nigeria, Kenya, and Ethiopia. South Africa, the continent's most industrialized country, attracts almost 3 million migrants, making it an attractive destination for those seeking employment opportunities and students, as well as victims of political instability and environmental risks. Indeed, natural hazards like cyclones and floods frequently affect countries like Madagascar, Malawi, and Mozambique (IDMC, 2019). On the other hand, slow-onset disasters such as drought have an impact on the lives and migration patterns of millions of people in Botswana, Lesotho, Namibia, and Zambia SADC, 2019. In West Africa, the number of migrants nearly doubled between 1990 and 2020, while their share of the total population has remained stable, at 2.8% in 1990 and 2.6% in 2020. Côte d'Ivoire is the country with the highest number of migrants, both in absolute terms and as a percentage of its population. Nigeria follows with 1.3 million migrants. At 8.8% of its population, the Gambia has the second-highest proportion of migrants as a percentage of its population (United Nations, 2020). Notably, the number of migrants from the sub-region settling in North America has increased from 3% in 1990 to 10% in 2020 (United Nations, 2020). Lastly, while it is true that the African population is increasingly venturing outside the continent, it is important to acknowledge that we are far from the stereotype of an African invasion or exodus!

---

⁹ Angola, Cameroon, the Central African Republic, Chad, the Republic of the Congo, Equatorial Guinea, Gabon, and Sao Tome and Principe.

Figure 2: Migration within and from Africa

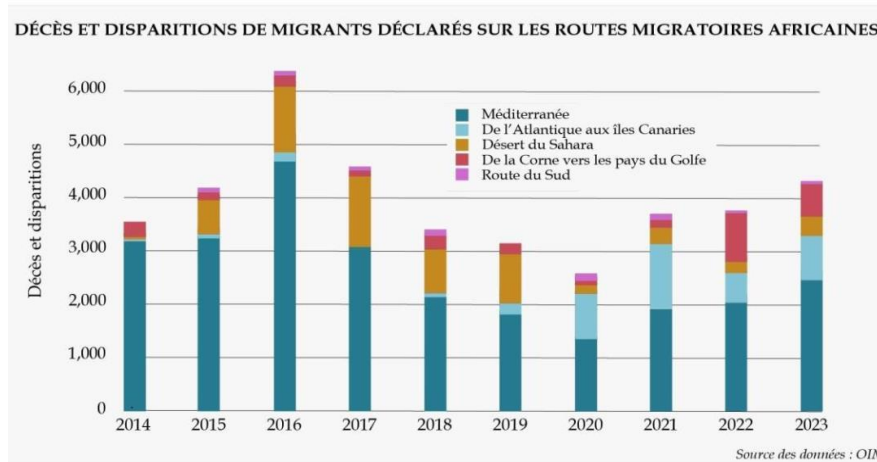
Source: United Nations (2020)

6. Africa, A Singular Plural: The Heavy Toll of So-called Illegal Migration

European countries find themselves caught in the double contradiction of having to preach the benefits of liberalism and highlight its many virtues while at the same time trying to limit immigration. In other words, they have to encourage the movement of people who move capital around while at the same time blocking those whom money moves around as a result of relocation, flexibility, and unemployment—the people left behind by liberalism and its 'castaways' in the south. On one hand, there is the obvious desire to build free movement of people within the Schengen area, coupled with watertight protection from the outside world. This is exactly what is meant by the basic definitions used (area, European, citizen, immigrant, foreigner, etc.) and the actions that have been taken (harmonization of conditions of entry into the Schengen area, creation of the Schengen Information System (SIS), adaptation of the Dublin Convention, the Agreement on the readmission of persons residing without authorization of 29 March 1991, the Convention governing the crossing of the external borders of the European Union, visa requirements, and penalties for carriers). As a result, certain borders can no longer be located "at the border" in the traditional geographical, political, and administrative sense but rather elsewhere, where selective controls such as health and security are implemented.

On the other hand, there is a form of implicit recourse to so-called 'illegal' immigrants who, despite themselves, live outside the law and in an often-precarious situation. Moreover, the various regularization operations highlight the imbalance between demand and supply in terms of employment. Farmers rely on this workforce to harvest fruit and vegetables on a seasonal basis. They do not always comply with the laws in force. Just look at the living and working conditions of immigrants on some farms in southern Spain, or recall the dramatic events at El Ejido (Alternatives Economiques, 2024). Moreover, if need be, the COVID-19 crisis clearly demonstrated the agricultural sector's need for immigrant labour (Radio France, 2024). But other sectors do not hesitate to call on illegal immigrants: construction, clothing, catering, hotels, etc. In spite of themselves, they live outside the law and in an often-precarious situation. This is especially true in southern European countries, where the flow of 'irregulars' is significant, but not the only one. This suggests that illegal immigrants act as a buffer between political constraints and economic reality. In Germany, Belgium, the Netherlands, and the United Kingdom, for example, the measures to combat so-called 'illegal' immigration have become more diversified and heavier in recent years.

Figure 3: Deaths and disappearances of migrants reported on African migration routes.

At the same time, as Figure 3 shows, the number of migrants who disappear on their way to Europe is dramatically high. The International Organization for Migration (IOM), which initiated the Missing Migrants project in 2014, an open-access database recording the deaths and documenting migrant deaths and disappearances, records, 61,867 migrant deaths worldwide since 2014, although the actual number is significantly higher. The deadliest migratory route remains the central Mediterranean, where at least 22,871 people have lost their lives over this period. The deadliest overland migration route is the border between the United States and Mexico. Similarly, according to the International Organization for Migration (IOM), at least 8,565 people died on migratory routes in 2023 (Le Monde, 2024).

7. Transfer of Remittances by Migrants

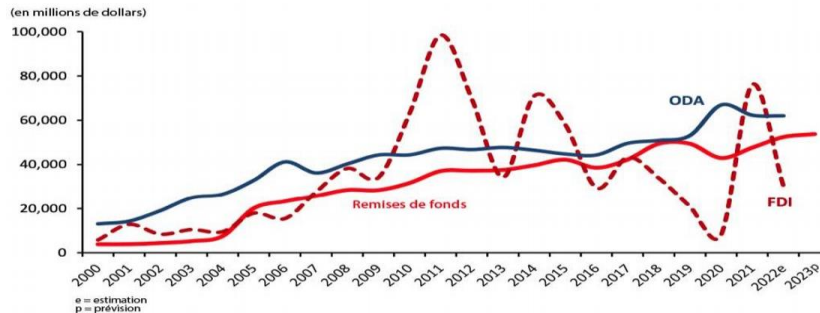
The constant increase in remittances from African migrants (Figure 4), reveals their resilience and the significant contribution they make to their family, their community, and their country of origin.

The so-called family support transfers concern both current consumption expenditures as well as health or education expenses, whereas savings transfers mainly concern investment in housing or feeding a current account. The migrant or a family member appears to use only a small portion of the funds for economic investment. It is evident that the initial beneficiaries of migrant are all the family members who have stayed in the country of origin. This is especially true in rural areas, where remittances help communities adapt to shocks such as disease or crop failures, which affect the financial health of the most vulnerable. Their role is crucial for families without social security or where it is unattainable. According to World Bank data, remittances from sub-Saharan Africans residing abroad increased by 6.1% in 2022 to reach \$53 billion US. The strong increase in money transfers to Ghana (12%), Kenya (8.5%), Tanzania (25%), Rwanda (21%), and Uganda (17%) largely explains this dynamic. Flows to Nigeria, which constitute about 38% of the total amounts sent by migrant workers to the region, increased by 3.3% to reach \$20.1 billion US. The Bank points out that the cost of a transfer of \$200 to the region was 8%, on average, in the fourth quarter of 2022, compared to 7.8% a year earlier. It should be noted that an IOM report from 2019 highlights the importance of \$528 billion US dollars. In 2018, the estimated global flows to developing countries in Africa amounted to approximately \$81 billion US concern for Africa. Approximately, ten times more remittances are received from outside than those from the interior of the continent. Africa remains the continent with the highest transfer costs, regardless of where it comes from.

In the fourth quarter of 2018, the average cost of remittances to Africa was 9%, compared to the global average of 7%. However, this African average has fallen since it amounted to 14% in 2008.’ (Natali and Isaacs, 2019:121)

Figure 4: Resources flows to sub-Saharan Africa 2000-2023.
FLUX DE RESSOURCES VERS L’AFRIQUE SUBSAHARIENNE 2000-2023

Morocco between a rock and a hard place: Morocco's long-standing role as an interface.

Morocco has become an increasingly important transit country. A wide range of countries of origin distinguishes the candidates. This is all the truer, given that, in the past, the migratory journey was generally characterized by the proven existence of a point of departure and another point of arrival without wandering, straying, or more or less forced detours. Today, however, we are witnessing an extraordinary increase in the complexity and timing of migration translations. In this context, the Central Maghreb in general and Morocco in particular play an important role as an interface between Africa and Europe in general, as well as the Iberian Peninsula and the Canary Islands in particular. This role of interface, which is also played by a few rare countries such as Turkiye and Mexico, necessarily requires bilateral and multilateral collaboration between policies in order to reconcile the social expectations and demands corresponding to migratory movements and for states to provide sustainable solutions. Understanding the significance of this interface function is crucial. All that is needed to be done is to have a glance at a world map to understand its significance. Morocco enjoys a strategic and privileged geographical position, just a short distance from the coveted continent of Europe.

As a result of their geographical position and privileged historical links with the Sahel-Sudan region, the Maghreb countries in general and Morocco in particular have maintained and continue to maintain intense human exchanges with this region. This resulted in the presence of a relatively large trading and student community on both sides, as well as an increasingly large population in transit to Europe since the mid-1980s. Until the beginning of the twentieth century, Morocco was largely open to the Sahel region in general and West Africa in particular, with exchanges of people, products, and consumer goods, as well as the circulation of thought, particularly religious thought. The connecting routes, historically inseparable from the birth of Islamic Africa, were those used by the Western populations who Islamized Africa. Both religious and commercial, they crossed the Atlas Mountains and the Saharan oases, linking Morocco to sub-Saharan Africa (Bilad es Soudan).

Colonization and the development of trade and communication methods eventually weakened the traditional exchanges between these two areas. The discovery of oil reduced the role of the traditional towns even further and led to the emergence of towns linked to the exploitation of mineral resources, such as Tamanrasset. Reactivating caravan routes by these new nomads of circumstance, who are illegal migrants, is a paradox!

Indeed, many sub-Saharan nationals use these ancient routes to reach the Mediterranean coasts (as a goal and target point), and forebears' paths for various purposes. It is worth noting that while the multiple means of transport have evolved since their predecessors, one constant remains in this trajectory, namely a particular perception linked to temporality. How could it be otherwise for individuals who, in some cases, left their family homes several years ago (twenty-four months to five years according to the testimony of Gambian or Congolese nationals) and who, by force of circumstance, find themselves stopped just a stone's throw from Europe?

It appears as though they are attracted to the closest crossing point, captivated by the allure of its proximity and virtual allure of the Spanish coast visible from Morocco. With each new arrival, the number of candidates eager to depart increases.

The presence on Moroccan shores of would-be immigrants from increasingly distant geographical areas is therefore more the result of a state of affairs than of a choice. A dynamic logic puts them in stasis, temporary transit, if they cross Mediterranean. As a result, the Moroccan space is for them a sort of forced drop-off point, a provoked stop constituted on the one hand by the Mediterranean inlet and, on the other, by the Atlantic Ocean.

Both are equally unpassable without adequate means, increased risk-taking, and the setting up of networks of "smugglers." In the absence of data or at least reliable estimates, how many there are and where they come from is a difficult question to answer with any precision. Generally speaking, we are witnessing a form of speculation and bidding without any foundation. The only points of reference are refoulements, arrests, and the two regularization operations.

8. Morocco, A Player in African Migration Policies

In September 2013, following instructions from His Majesty the King, the government put in place a National Immigration and Asylum Strategy (SNIA) and an appropriate action plan, leading to a comprehensive policy on immigration, asylum, and trafficking. In the migration maelstrom, few Arab-African states have put in place immigration policies that respect human rights. This is a proactive approach that is unique on the African continent and has received a very favorable response in the media as well as from African and world political leaders. In the same spirit, Morocco has launched two regularization campaigns, the first in 2014 and a second on 12 December 2016, to enable certain migrants in an irregular situation in Morocco to regularize their status.

Morocco is very active at the continental and international levels. The General Assembly of the United Nations unanimously adopted a resolution on 24 December 2017, designated Morocco to host the Conference for the Adoption of the Global Compact for Safe, Orderly, and Regular Migration on 10 and 11 December 2018. The Global Forum on Migration and Development, which Morocco and Germany co-chaired, held its eleventh summit in Marrakech from 5 to 7 December 2018, immediately preceded this conference.

At the level of the African continent, on 30 and 31 January 2017, in Addis Ababa, during the 28th AU Summit, His Majesty King Mohammed VI, agreed, at the request of President Alpha Condé (Chairperson of the African Union), to coordinate the African Union's action on migration. In July 2017, His Majesty the King presented a preliminary note defining the 'Vision for an African Agenda on Migration' during the 29th Summit of Heads of State and Government of the African Union. Two regional retreats on migration took place in Morocco in November 2017. in Skhirat¹⁰ and on 9 January 2018 in Rabat, following a participatory and inclusive approach. The

---

¹⁰ Is a town in Morocco, that is situated between the administrative capital and the economic center of Casablanca, Rabat.

goal is to collectively and consensually reflect on the African Agenda on Migration, which was presented at the 30th AU Summit.

The consultations that Morocco has carried out as part of its pan-African mandate have made it possible to place migrants at the heart of the debates, to demystify prejudices, and to establish a consensus. The approach adopted acknowledges security, development, and human rights as three interdependent dimensions in order to understand the migration phenomenon and act accordingly on national policies, sub-regional coordination, the continental approach, and international partnership.

Finally, the African Union proposed setting up an African Migration Observatory in Morocco to foster observation and information exchange among African countries, aiming to promote controlled management of migratory flows. Likewise, the creation of a Special Envoy for Migration within the African Union's frameworks will primarily oversee the Union's policies in this domain and collaborate with Member States to execute the African Agenda for Migration.

Conclusion

In conclusion, it is urgent to place the issue of African migration at the core of the concerns of states, the African Union, the challenges of North-South dialogue, and international cooperation policy. Additionally, it is crucial to examine the issue from a subregional perspective, specifically within the Mediterranean countries and their relations with the rest of Africa. Indeed, the dichotomy between a wealthy and prosperous North, often perceived as such, and a South afflicted, whether, rightly or wrongly, by various ills, intensifies the yearning to relocate, either to establish a new life abroad or for a brief visit. But in both cases, the barriers are multiple; house arrest is required, and obtaining a visa is expensive and arduous. Based on this observation, we will wonder to what extent and in what incidental forms African countries can equip themselves, or at least avail themselves, of an efficient migration policy. Until now, managing the phenomenon has been either a straightforward endeavor¹¹ or the task of managing unbalanced geopolitical and sectoral power dynamics.

While the issue of migration has become a highly sensitive issue in Europe and the United States, many African countries view the victims with bitter resignation and a distressing indifference. Today, most states lack the ability or the firm will either to implement public policies that effectively govern international migration or control the flow of departures. However, these states are aware of the direct and indirect impact of migration on employment, social peace, and migrant currency transfers. This is particularly evident when we observe a number of recurring facts, such as the need to curb the 'brain drain', combat 'irregular' migration, facilitate the transit and/or reception of 'irregular' immigrants, accompany nationals who have settled elsewhere and attempt to bind them to their original company, and manage the pressure of European countries who want them to act as a 'buffer' or even a 'gendarme' at the service of the European Union. At the same time, increasingly advanced African skills in all fields, particular the most promising, are actively participating in the prosperity and technical and scientific development of European countries. It is legitimate to search for the most appropriate ways and means to use these skills and associate them with Africa's economic and social development.

---

¹¹ A l'instar de la zone de libre-échange continentale africaine (ZLECAf), quitarde à voir le jour! [In the wake of the African Continental Free Trade Area (ZLECAf), let's look forward to the future.]

References

- Alternatives Economiques. El Ejido, terre de non-droit. <https://www.alternatives-economiques.fr/el-ejido-terre-de-non-droit/00023124> (Accessed 06 June 2024).
- Atak, Cf. I. and Crépeau, F. (2014). 'National security, terrorism and the securitization of migration', in V. Chental. And C. Bauloz (eds), *Research Handboux on International Law and Migration*, Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA; Edward Elgar, pp 93-112.
- Boissezon, J. de (2010). *Heurs et malheurs de l'Afrique*. Librairie Eyrolles.
- Duclos. M. (2023), *Guerre en Ukraine et nouvel ordre mondial*, Éditions de l'Observatoire, February.
- Eltayeb, T. (2009). *Cities without palm trees*. TheAmericanUniversity in CairoPress
- Green, N. L (2002). *Repenserlesmigrations*. Ed. PUF. Paris.
- Henri, P. (1999). *Editions l'Espritdespéninsules*. Paris.
- IOM UN (2024). International Organization for Migration. <https://www.iom.int/fr/news/sommet-africain-sur-le-climat-vers-une-meilleure-reponse-aux-impacts-des-changements-climatiques-sur-la-mobil-publications.iom.int/books/africa-migration-report-second-edition>. (Accessed on 8 June 2024).
- Le Monde (1985). *Is Africa responsible for its own misfortune?* https://www.lemonde.fr/archives/article/1985/05/11/l-afrique-responsable-de-son-propre-malheur_2744940_1819218.html (Accessed on 10 June 2024).
- Le Monde (2018). <http://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2018/03/07/carte-comment-les-extremes-droites-progressent-en-europe>. (Accessed on 6 June 2024).
- Le Monde (2024) [lemonde.fr/international/article/2024/03/06/](http://www.lemonde.fr/international/article/2024/03/06/) (Accessed on 6 June 2024).
- Likibi, R. (2018), *Les personnes déplacées internes en Afrique: repères juridiques et réalités: contribution à l'étude de la Convention de Kampala*. Saint Denis, France, Edition Publibook.
- Nathalia, C. et Leon Isaacs. (2019), 'Lestransferts de fondsvers et depuisl'Afrique', in *Rapport sur lesmigrations en Afrique: remettre en question le récit*. Union Africaine et l'OIM.
- Noiriel. G., (1988), *Le Creusetfrançais, histoire de l'immigration XIXème XXèmesiècle*, Ed. Seuil.
- OCDE/CSAO (2020), *Dynamiques de l'urbanisation africaine 2020: Africapolis, une nouvelle géographie urbaine*, François Moriconi-Ebrard, Philipp Heinrigs et Marie Trémolières (org.) Cahiers de l'Afrique de l'Ouest, Éditions OCDE, Paris. <https://doi.org/10.4000/confins.31552>. (Accessed 05 June 2024)
- Pétre-Grenouilleau, O. (2004). *Le straites négrières Essai d'histoire globale*. Editions Gallimard. Collection: Bibliothèque que illustrée des histoires.
- Radio France (2024). [radiofrance.fr/franceculture/la-covid-19-revele-la-dependance-de-l-agriculture-a-la-main-d-oeuvre-etrangere](http://www.radiofrance.fr/franceculture/la-covid-19-revele-la-dependance-de-l-agriculture-a-la-main-d-oeuvre-etrangere) (Accessed 06 June 2024).
- Sauvy. A. (1974), *Le tiers-monde. Sous-développement et développement: Introduction*, CahierIned, PUF. Paris 1956. *Clandestine immigration in the world*. In *Population* N° 4/5. July/October 1974.
- Smith, S. (2018), *The Rush to Europe: Young Africa on Its Way to Europe*. Editions, Grasset, Paris.
- Speech by Pope Francis in Lesbos, Greece, on Saturday 16 April 2016.
- Tassou, A. (2019), (dir), *Changements climatiques et mouvements migratoires en Afrique subsaharienne: Comment les catastrophes naturelles et les flux humains dictent leur loi*, L'Harmattan.
- United Nations (2020). *International Migrant Stock*. <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock> (Accessed 05 June 2024).
- United Nations (2023). [ohchr.org/sites/default/files/2023-12/climis-fr.pdf](https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-12/climis-fr.pdf) (Accessed 06 June 2024).

- United Nations (2024). Migration internationale. <https://www.un.org/fr/global-issues/migration-hworldmigrationreport.iom.int/sites/g/files/tmzbd11691/files/documents/2024-05/wmr2024iom.int/fr/news/nouveau-rapport-sur-la-migration-en-afrique-le-conflit-entraîne-des-deplacements-> (Accessed 05 June 2024).
- Vidrovitch-Catherine, C. (2011). Petite histoire de l'Afrique. L'Afrique au sud du Sahara de la préhistoire à nos jours, La Découverte.
- Williams, W. (2024). Tendances migratoires à surveiller en Afrique en 2024. <https://africacenter.org/fr/spotlight/tendances-migratoire-a-surveiller-en-afrique-en-2024/> (Accessed 05 June 2024).

RADİKALLEŞME VE ŞİDDET İÇEREN AŞIRICILIĞI UZAKLARDA ÖNLEMELER: AFRİKA BOYNUZU'NDA ŞİDDET İÇEREN AŞIRICILIĞA KARŞI DİRENCİN GÜÇLENDİRİLMESİ¹

PREVENTING RADICALIZATION AND VIOLENT EXTREMISM FAR AWAY: STRENGTHENING RESISTANCE TO VIOLENT EXTREMISM IN THE HORN OF AFRICA

Öz

Göç hareketleri vasıtasıyla topraklarını terk eden bireyler, radikalleşme ve aşırıcılığın yıkıcı etkilerine karşı savunmasız durumda kabul edilmektedir. Avrupa toplumu için en büyük tehditlerden birisi, Kuzey Afrika ve Ortadoğu kaynaklı göçlerle birlikte Avrupa'nın sosyokültürel yapısının bozulmasıdır. Ayrıca Avrupa'da doğan ve çatışma bölgelerine gidip gelerek şiddet pratiği kazanan bireylerin varlığı da Avrupa'nın güvenliğini tehdit etmektedir. Avrupa Birliği (AB) ülkeleri bu tehditleri bertaraf etmek ve Afrika üzerindeki sosyoekonomik çıkarlarını koruyabilmek amacıyla şiddet içeren aşırıcılık ve radikalleşme ile mücadele projeleri tasarlamaktadır. Bu girişimlerden bir tanesi, Şiddet İçeren Aşırıcılığa Karşı Direncin Güçlendirilmesi (Strengthening Resilienceto Violent Extremism – STRIVE) isimli projedir. Afrika Boynuzu özelinde tasarlanan projenin genel hedefi, bölgedeki ülkelerde insan haklarını gözeterek, uluslararası hukuka bağlı bir şekilde terörizmi önlemek ve şiddet içeren aşırıcılıkla mücadele etmektir. Ancak AB tarafından gerçekleştirilen projelerde, bölgedeki yerel halk tarafından yanlış anlaşılabilir ya da sosyal dokuda uyumsuzluğa neden olabilecek faaliyetlerin yapıldığı da görülmektedir. Gerçekleştirilen bazı faaliyetlerin, radikalleşmenin etkilerini azaltmak bir yana topluluklar üzerinde daha da radikalleştirici etkilere sahip olabileceği unutulmamalıdır. Bu çalışmanın amacı, AB'nin Afrika Boynuzu'na yönelik geliştirmiş olduğu radikalleşme ve şiddet içeren aşırıcılıkla mücadele programlarının radikalleşme üzerine olumlu ve olumsuz etkilerini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet İçeren Aşırıcılık, Radikalleşme, Avrupa Birliği, Afrika Boynuzu.

Abstract

The rapid growth of artificial intelligence technology has created a new paradigm with far-reaching ramifications for national, regional, and global security research. The purpose of this study is to look into the consequences of AI-enabled smart warfare methods for national, regional, and global security. The article examines the use of AI-enabled tactics in security initiatives as well as the technology's role in identifying, preventing, and defeating present and potential future threats. This research is based on a literature review and analytical evaluations. AI-enabled strategies in defense, Individuals who leave their lands through migration movements are considered vulnerable to

Kaan KILIÇ*

* Arş. Gör. Dr. Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstihbarat Çalışmaları Anabilim Dalı

E-posta/E-mail:
kaanklc@gmail.com

Orcid: 0000-0002-7926-1662

Başvuru/Submitted: 01.07.2024

Kabul/Accepted : 20.08.2024

¹ Bu makale, 08 Haziran 2024 - 09 Haziran 2024 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yeni Arayışlar Kongresi'nde özet halinde sunulan "Tehdidi Uzaklarda Karşılama? Avrupa Birliği'nin Afrika Boynuzu'na Yönelik Şiddet İçeren Aşırılışmayı Önleme 'Çabaları'" (Countering the Threat from Afar? European Union Efforts to Prevent Violent Extremism in the Horn of Africa) isimli bildirden üretilmiştir.

the devastating effects of radicalization and extremism. The deterioration of Europe's sociocultural structure due to migrations from North Africa and the Middle East poses a major threat to European society. Additionally, the presence of individuals born in Europe who travel to and from conflict zones and adopt violent practices poses a significant threat to Europe's security. Countries in the European Union (EU) are designing projects to combat violent extremism and radicalization in order to eliminate these threats and protect their socioeconomic interests in Africa. One of these initiatives is the Strengthening Resilience to Violent Extremism—STRIVE project. The project's general goal, designed specifically for the Horn of Africa, is to prevent terrorism and combat violent extremism by international law while respecting human rights in the countries in the region. However, the EU's projects often involve activities that local people in the region may misinterpret, leading to social discord within the community. Remember, certain activities may intensify the radicalization of communities, rather than lessening the effects of radicalization. This study aims to examine the positive and negative impact of the EU's anti-radicalization and violent extremism programs developed for the Horn of Africa on radicalization.

Keywords: Violent Extremism, Radicalization, European Union, Horn of Africa.

Giriş

Radikal ve aşırı fikirlerin geniş kitleler arasında taraftar bulması, topluluklar içerisinde çatışmaların tetiklenmesine neden olmaktadır. Göç hareketleri vasıtasıyla topraklarını terk eden ve radikalleşmeye karşı savunmasız halde bulunan insanlar, hedef ve transit ülkeler içerisinde gerginliklere yol açmaktadır. Avrupa toplumu için en büyük tehditlerden birisi hem Kuzey Afrika ve Ortadoğu kaynaklı göç hareketleri ile Batı'ya doğru kitlesel hareketlerin olması hem de Avrupa doğumlu, Afrika ve Ortadoğu kökenli vatandaşların tersine göç ile çatışma bölgelerine gidip burada şiddet pratiği kazanarak Avrupa'ya geri dönmesidir. Avrupa Birliği (AB) ülkeleri bu tehditleri azaltmak ve bölge ülkeleri üzerindeki ekonomik, sosyal ve kültürel çıkarlarını arttırarak korumak amacıyla radikalleşme ve şiddet içeren aşırılikle mücadele projeleri geliştirmektedir.

AB'nin şiddet içeren aşırılığa yönelik projeleri, 2012 yılından itibaren geliştirilmeye başlanmıştır. Başlangıçta şiddet içeren aşırılık kapsamında iki pilot bölge belirlenmiş ve bu bölgelere yönelik deneme yaklaşımları uygulanmıştır. Bu iki bölgeden ilki Pakistan bir diğeri de Afrika Boynuzu olarak bilinen (Cibuti, Eritre, Etiyopya, Kenya, Somali, Sudan, Güney Sudan ve Uganda) bölgedir. AB'nin şiddet içeren aşırılık kapsamındaki girişimleri daha sonra bölge ve program bazlı genişlemiş ve AB, 2012-2022 yılları arasında şiddet içeren aşırılık programlarına 407,923,575 Euro kaynak ayırmıştır (GCERF, 2021:5). Avrupa Birliği Dış İşleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Joseph Borrell, Afrika Boynuzundaki çatışmaların ve şiddet içeren aşırılık faaliyetlerinin önemine atıfta bulunarak, dikkatler Ukrayna- Rusya çatışması üzerindeyken² Afrika Boynuzu'ndaki gelişmelerin de göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir (EEAS, 2023). Afrika Boynuzunda güven ve istikrar ortamının tesis edilmesi, hem bölgede yaşayan yaklaşık 300 milyon insanın yeni bir göç hareketiyle Avrupa'ya doğru ilerlemesine engel olacak hem de AB'nin ekonomik ve ticari çıkarlarının korunmasına olanak sağlayacaktır. Bölgede faaliyet gösterme gayretinde olan Çin, Rusya ve Körfez ülkeleri gibi diğer aktörlere de vurgu yapan Borrell, Afrika Boynuzu'ndaki ülkeler ile AB'nin güçlü bir angajmana sahip olmasının, AB'nin çıkarlarını korumak için önemli olduğunu ileri sürmektedir (EEAS,

---

² Borrell'in belirttiği tarihte henüz İsrail- Filistin çatışması gündemde değildi. Okuyucunun bu detayı atlamaması ricasıyla.

2023). Geliştirilecek projeye hem Afrika ve Avrupa arasında işbirliğinin sağlanacağı hem de radikalleşmenin etkilerinin azaltılacağı düşünülmektedir. Ancak Afrika bölgesinde geliştirilecek bir projede yabancı bir aktör olarak AB'nin öncü olması, beraberinde bazı sorunlara sebep olabilmektedir. Bölgenin sosyal dokusuna uymayan adımların atılması neticesinde radikalleşmenin engellenmesi bir yana radikalleşmeyi tetikleyen gelişmelerin yaşanabilmesi olasıdır. AB ve genel olarak Batı'nın, dünyanın geri kalanına karşı buyurgan tavırlarla, üstenci bir şekilde sunmuş oldukları projeler, yerel aktörler tarafından şüpheyle karşılanabilmektedir. Bilhassa din ve eğitim gibi sosyal yaşamı da ilgilendiren konularda yabancı aktörler tarafından geliştirilen projeler ve girişimlere yönelik tepkiler geliştirebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, AB'nin Afrika Boynuzu'na yönelik geliştirmiş olduğu radikalleşme ve şiddet içeren aşırıçılıkla mücadele programlarının radikalleşme üzerine olumlu ve olumsuz etkilerini incelemektir. Bu amaca ulaşabilmek için ilk bölümde, AB belgelerindeki radikalleşme ve radikalleşmeyle ilgili kavramlar incelenecek ve daha sonra AB'nin radikalleşme ile mücadele stratejileri ele alınacaktır. İkinci bölümde ise AB tarafından Afrika Boynuzu'na yönelik geliştirilen “Şiddet İçeren Aşırıçılığa Karşı Mücadele Projesi”ne yönelik bilgiler verilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde AB tarafından uygulanan projenin değerlendirilmesiyle ilgili analizler incelenecektir. Çalışmanın üç bölümünde de açık kaynaklardan elde edilen verilerin kullanılmasının yanı sıra AB tarafından yayımlanan belgeler, eleştirel söylem analizi metoduyla incelenecektir.

Çalışmanın temel varsayımı, eğitim ve din gibi hassas konularda yabancı aktörler tarafından gerçekleştirilen projelerin, topluluklar arasında radikalleşmeye yönelik katalizör vazifesi görebileceğidir. Öte yandan göç hareketlerini engellemek ve kitleleri kendi bölgelerinde tutmak amacıyla geliştirilen projelerin, AB'nin temel değerleri çerçevesinde şekillenmesi nedeniyle AB'nin temel değerleri idealize edilerek bölgede yaşayan kişiler için AB'ye ulaşmak temel hedef haline gelecektir. Bu durum söz konusu projenin başarılı olmasını zorlaştıracaktır.

Çalışmanın hacmi dolayısıyla radikalleşme ile mücadele konusuna, AB'nin geliştirmiş olduğu projeler doğrultusunda odaklanılmış, terörizmle mücadele konusu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışmada genellikle İngilizce kaynaklara başvurulmuştur. Çalışma, Türkiye ile ilgili olmamasına rağmen çalışmanın sonuç kısmında Türkiye'nin de benzer programlar geliştirmesine yönelik tavsiyeler verilmektedir.

1. Avrupa Birliği Belgelerinde Radikalleşme ve Şiddet İçeren Aşırıçılık ile Mücadele

Sosyal bilimlerde yer alan birçok kavramda olduğu gibi radikalleşme kavramı üzerinde de bir uzlaşma bulunmamaktadır. Kavram farklı kişi ve kurumlar için farklı anlamlara gelebilmektedir (Dalgaard- Nielsen, 2010:798). Kavramın subjektif doğası nedeniyle kimin, hangi koşullar altında radikal olarak tanımlanabileceği değişkenlik arz etmektedir. AB ülkeleri bu kafa karışıklığını giderebilmek ve topluluklar üzerindeki damgalanma endişesini bertaraf edebilmek amacıyla şiddet içeren aşırıçılık kavramına başvurmaktadır. Literatürde sıklıkla birbirleri yerine kullanılan radikalleşme ve şiddet içeren aşırıçılık kavramları küçük nüanslarla birbirlerinden ayrılabilir. Bir ülkede ya da bölgede radikal olarak tanımlanan bir kişinin muhakkak şiddet içeren eylemlere başvurabileceği önkabulü ile değerlendirme yapmak yanlış ve önyargılı olacaktır. Bir ülkenin değerlerine ya da siyasal sistemine radikal bir biçimde karşı olan bir birey, sergilemekte olduğu karşıt tutumu barışçıl ve şiddet içermeyen eylemlerle de ifade edebilmektedir. Ancak şiddet içeren aşırıçılık kavramı düşünüldüğünde, karşıt fikir ya da ideolojiye sahip olan bireyin şiddet eylemlerine somut bir şekilde katıldığı ya da katılabilme potansiyeline sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu karmaşıklığı gidermek için Kurum ve Avcı, “şiddet eşiği” kavramını kullanmışlardır (2018:45). Bir birey şiddete başvurarak aşırıçı bir düşüncüyü, şiddet içeren aşırıçı bir forma taşıyabilmektedir ancak yine de siyasal bir motivasyonla

uygulanmış bir şiddet mevcut değilse ilgili bireyin gerçekleştirmiş olduğu şiddetin terörizm biçimine dönüştüğünü söylemek mümkün değildir (Kurum ve Avcı, 2018:45). Bu nedenle denilebilir ki şiddet içeren aşırıçılıkla mücadele çabaları, terörizmle mücadele çabalarından daha kapsamlı ve zorlu bir süreci gerektirmektedir (GCERF, 2021:6).

AB genelinde radikalleşme ve terörizmle ilgili yapılan çalışmaların, kriz odaklı ve reflektse dayalı olduğu görülmektedir (Musolini, 2021:41). Genellikle yaşanan terör saldırılarının ardından terörizmle mücadele stratejileri güncellenmektedir.11 Eylül Saldırılarından sonra dünyada popüler hale gelen radikalleşme ve aşırıçılık ile ilgili çalışmalar, Avrupa’da, Madrid ve Londra Saldırılarından akabinde artmıştır. AB’nin radikalleşmeyle mücadele politikasının kökeni, radikalleşme teriminin ilk kez kamuya açık bir AB belgesinde³ kullanıldığı 2004 yılına dayanmaktadır (Bakowski, 2022:1). İlk olarak kolluk ve istihbarat örgütleri tarafından mercek altına alınan kavram ile ilgili tanımlar zaman içerisinde geliştirilmeye devam etmiştir (Coalset, 2019:30). AB Komisyonu radikalleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır:

Bir bireyin ya da grubun, belirli bir siyasi hedefe ulaşmak için terör faaliyetlerini de içerecek şekilde şiddeti kabul etmesi, kullanması ya da şiddet eylemlerine göz yumulmasına neden olan radikal bir ideoloji veya inancı benimsediği aşamalı ve karmaşık bir süreçtir. (European Commission, 2024)

Her ne kadar radikalleşme üzerine farklı tanımlamalar yapılmış olsa da uzmanların üzerinde anlaştığı husus, radikalleşmenin bilişsel veya davranışsal bir değişim sürecine işaret ettiğidir. Kavram üzerinde uzlaşa sağlamak zor olduğu için radikalleşme ile mücadele konusunda atılan adımlarda da ülkelere göre farklılıklar olabildiği gözlenmektedir. Bu nedenle AB’nin bir kurum olarak terörizmle mücadele konusunda yetkileri elinde bulundurduğu (Tecmen, 2020:41) ancak radikalleşme ve şiddet içeren aşırıçılıkla mücadele konusunun üye devletlerin yetkisine bırakıldığı ve her üye devletin kendi radikalleşme ve aşırıçılık algısına göre bir eylem planı gerçekleştirdiği görülmektedir. AB üyesi ülkelerin radikalleşme konusunda yapmış oldukları işbirlikleri, geliştirmiş oldukları projeler ve eylem planları konusunda bilgi alışverişi ve tecrübe aktarımına dayanmaktadır.

Şiddet içeren aşırıçılık ve radikalleşme bir dizi küresel, sosyolojik, psikolojik ve kişisel faktöre dayanan karmaşık ve dinamik bir olgu olduğu için kavramları tek başına ele almak hatalı olacaktır (EuropeanUnionCommittee of Regions, 2017:2). Radikalleşme ve şiddet içeren aşırıçılıkla mücadeleyi daha kapsayıcı ve bütüncül bir açıdan ele almak gerekmektedir. Çeşitli alanlardan farklı uzmanlar ve insanlarla çalışmak, radikalleşmenin ilk aşamasında, emarelerin anlaşılabilmesi açısından faydalı olacaktır. (Tecmen, 2020:20) Ancak farklı göstere ve emareleri radikalleşmenin göstergeleri olarak algılamak tehlikeli sonuçların doğmasına yol açabilecektir (Coalset, 2019:47). Burada esas olarak hedeflenmesi gereken husus, “göstere temelli” çalışmak yerine deneyimi arttırarak “tecrübe temelli” çalışmaktır. Öğretmenler, din adamları, sosyal hizmet uzmanları ve yerel yönetimlerde görevli olan kişilerin elde ettikleri tecrübeleri paylaşmaları ile hem radikalleşmeye yönelik emareler anlaşılabilir hem de işbirliğifırsatlarının ortaya çıkmasıyla, farklı bölgelerde yapılan hataların bir sonraki projede de yapılması engellenecektir. Bu nedenle radikalleşmeye verilecek tepkinin küresel bir nitelikte olması ve bu tepkinin küresel, bölgesel ve uluslararası işbirliklerini içermesi gerektiği düşünülmektedir. Terörizmle mücadele konusunda nispeten istihbarat paylaşımına dayalı olarak gelişen işbirliğinin, radikalleşme ile mücadele konusunda daha az geliştiği ifade edilebilmektedir (Musolini, 2021:43).

³ İlgili belge için bkz. “Prevention, preparedness and response to terrorist attacks”, *Communication From The Commission To The Council And The European Parliament*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004DC0698>. Erişim: 15.03.2024.

Radikalleşme ile mücadelede her zaman için geçerli, tek ve doğru bir programın varlığından söz edilememektedir (Coalset, 2019:30). Radikalleşme farklı birey ve gruplarda farklı şekillerde tezahür edebildiği için radikalleşme ile mücadele için duruma özel olarak geliştirilen programların varlığına ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca kavramın sübjektif doğası nedeniyle radikalleşme kavramından bahisle neyin kastedildiği her zaman net olmamaktadır. Kimin hangi koşullar altında radikal ve/veya aşırıçılı olabildiği ülkeden ülkeye ya da bölgeden bölgeye değişebildiği için farklı ülkeler ve bölgelerde azınlık durumunda kalan insanların damgalanmaları söz konusu olabilmektedir. Yanlış anlaşılmanın önüne geçebilmek ve farklı grupların damgalanmasına neden olmamak amacıyla hiçbir din veya ideoloji radikalleşmenin merkezine yerleştirilmemelidir. AB Komisyonu'nun da belirttiği gibi bazı kişilerin işlemiş oldukları suçları, din ve ideoloji maskesi altında meşrulaştırmaya gayret etmeleri, ilgili din veya ideolojiye gölge düşürmemektedir (Commission of the European Union Communities, 2005:6). İdeoloji ve dine fazla vurgu yapılması nedeniyle ilgili dine mensup olan ya da ideolojiyi savunan kişiler, damgalanmaya maruz kalarak toplumdaki dışlandıklarını düşünebilmektedir. AB'nin erken dönem terörizmle mücadele politikalarında yapmış olduğu hatalar nedeniyle, potansiyel aşırıçılıkların caydırılması bir yana, bu politikaların onları daha da radikalleştirdikleri iddia edilmektedir (McCauley ve Moskalenko, 2008:425).

AB üyesi ülkeler kendi yaşamış oldukları deneyimlerin ışığında, özel eylem planları geliştirmektedir. 2000'li yıllar boyunca radikalleşme ile mücadelede geliştirilen eylem planlarında güncellemelere gidilmiş ve Avrupa sınırları içerisinde yaşayan Müslüman AB vatandaşlarının, kendilerini "öteki" olarak hissetmeyecekleri planlamalar yapılmaya gayret edilmiştir. Ancak göç hareketlerinin artmasıyla birlikte AB için radikalleşme tehdidi daha tehlikeli bir boyuta ulaşmıştır. AB sınırları dışından, AB'ye gelmeye çalışanlar olduğu gibi, AB vatandaşı olup çatışma bölgelerine giden ve geri dönen kişilerin varlığı, AB'nin güvenliğini tehdit etmektedir. AB'nin radikalleşme ile mücadele politikalarında yetkileri üye devletlere bırakmış olması ve terörizmle mücadelede ortak bir strateji geliştirmesi nedeniyle alınan tedbirler kolluk ve istihbarat önlemleri ile sınırlı kalmıştır. AB üyesi ülkeler bu açığı giderebilmek, yeni göç hareketlerini kaynağında engelleyebilmek ve radikalleşmenin yıkıcı etkisini durdurabilmek amacıyla, AB sınırları dışında uygulanan radikalleşme ile mücadele programlarına danışmanlık yapmakta ve hatta bazılarını bizzat kendileri inşa etmektedir.

2. Şiddet İçeren Aşırıçılığa Karşı Direncin Güçlendirilmesi Projesi- STRIVE

AB tarafından geliştirilen ve Türkçe'de çaba anlamına gelen "STRIVE" kelimesiyle kısaltılmış olan Şiddet İçeren Aşırıçılığa Karşı Direncin Güçlendirilmesi (*Strengthening Resilience to Violent Extremism* – STRIVE) isimli projenin genel hedefi, insan haklarını gözeterek ve uluslararası hukuka bağlı kalarak terörizmi önlemek ve şiddet içeren aşırıçılıkla mücadele etmek olarak açıklanmıştır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:29). STRIVE projesi küresel, bölgesel ve ulusal bazda birçok ülkede uygulanmaktadır. Programlardan ulusal bazda en çok bilinenlerinden ikisi Kenya⁴ ve Afganistan⁵ özelinde gerçekleştirilen projelerken, bölgesel bazda ise Afrika Boynuzu ve Asya'ya⁶ yönelik gerçekleştirilen programlar öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Afrika Boynuzu'na yönelik gerçekleştirilen STRIVE projesi ele alınmaktadır.

---

⁴ STRIVE Kenya hakkında daha fazla bilgi için bkz. RUSI, Strengthening Resilience to Violent Extremism (STRIVE) II Kenya, <https://www.rusi.org/explore-our-research/projects/strengthening-resilience-against-violent-extremism> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).

⁵ STRIVE Afganistan hakkında daha fazla bilgi için bkz. RUSI, Strengthening Resilience to Violent Extremism (STRIVE) Afghanistan, <https://www.rusi.org/explore-our-research/projects/strengthening-resilience-violent-extremism-strive-afghanistan> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).

⁶ STRIVE Asya programı Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği ortaklığında gerçekleştirilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. UN, Strengthening Resilience Against Violent Extremism in Asia, <https://www.un.org/counterterrorism/cct/strive-asia> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).

AB ve Birleşik Krallık merkezli bir düşünce kuruluşu olan Kraliyet Birleşik Hizmetler Enstitüsü (*Royal United Services Institute -RUSI*) sorumluluğunda, 2014-2017 yılları arasında uygulamaya geçirilen ilk STRIVE programının kapsamını, Afrika Boynuzu'nun tamamı oluşturmaktadır (RUSI, 2024). STRIVE projesinin daha sonraki uygulamalarında Kenya ve Somali gibi ülkelere yönelik ayrı programlar geliştirilme gayretine gidilmiştir.⁷ Afrika Boynuzu'ndaki ülkelere terörist gruplar varlığını sürdürmektedir ve başta gençler olmak üzere pek çok kişi radikalleşmenin ve şiddet içeren aşırıcılığın yıkıcı etkilerine karşı savunmasız bir konumdadır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:2).

STRIVE Projesinin Afrika Boynuzu (Horn of Africa- HoA) kolu olan STRIVE (HoA) projesi, Avrupa Komisyonu'nun şiddet içeren aşırıcılıkla mücadele etme hedefiyle, AB dışında bir proje uygulamaya yönelik ilk özel çabasını temsil etmektedir (RUSI, 2017:2). STRIVE (HoA), AB'nin şiddet içeren aşırıcılıkla mücadele alanına iştirakini sağlamak, alanla ilgili özel uzmanlık oluşturulmasına katkı vermek, yapılan uygulamalarla ilgili uluslararası tecrübe paylaşımı yapmak ve şiddet içeren aşırıcılıkla ilgili diğer aktörlerle işbirliği gerçekleştirmek için kurulmuştur (Brett ve Kahlmeyer, 2017:2). STRIVE (HoA) projesinin dört konu başlığında faaliyet göstermesi amaçlanmıştır:

1. Sivil toplum ile kolluk kuvvetleri arasındaki etkileşimin teşvik edilmesi,
2. Putland ve Somali'deki kadın örgütlerinin şiddet içeren aşırıcılıkla mücadele kapasitesinin güçlendirilmesi,
3. Somali'deki AB doğumlu gençlerin karşılaştıkları zorlukların daha iyi anlaşılması,
4. Kenya'daki gençler arasında radikalleşmenin itici güçlerinin kavranabilmesine yönelik bir anlayışın geliştirilmesi (Brett ve Kahlmeyer, 2017:2).

Dört başlığa ek olarak iletişim konusu daha sonradan projeye eklenmiş ve başlangıçta dahil edilmiş olmasına rağmen eğitim alanı çok iddialı ve subjektif çıktılar üretebileceği gerekçesiyle kaldırılmıştır. (Brett ve Kahlmeyer, 2017:2). Faaliyet alanlarının her birinin üç aşamadan oluşması planlanmıştır. Bu aşamalardan ilki altı aylık araştırma ve değerlendirme aşaması, ikincisi projenin yirmi dört aylık uygulanma aşaması ve üçüncüsü ise proje sonu gerçekleştirilecek olan altı aylık nihai değerlendirme aşamasıdır (RUSI, 2017:2).

STRIVE projesi ile kapsayıcı bir yaklaşım belirlenmiş ve şiddet içeren aşırıcılığa yönelik projeler, yalnızca güvenlik sektörüyle sınırlı tutulmayarak aşırıcı ve radikal fikirlerin oluşmasında tetikleyici olabilecek diğer etkenlere de yoğunlaşmaya çalışılmıştır. Güvenliğin tesis edilebilmesi için öncelikle radikalleşme ve şiddet içeren aşırıcılığa neden olan etkenlerin belirlenmesi ve bu etkenlerin bertaraf edilebilmesi için de toplumu ilgilendiren bütün sektörlerin bu görüşü açısıyla ele alınması gerekmektedir. Örneğin işsizlik, yoksulluk, yoksunluk (su, gıda, barınma) ve hissedilen haksızlık gibi nedenlerin tespit edilememesi ve yalnızca şiddet olaylarına odaklanılması, şiddet içeren aşırıcılığa yönelik projeler geliştirmekten çok terörizmle mücadeleye yönelik girişimlere neden olacaktır. AB, STRIVE projesi ile toplumu ilgilendiren birçok sektörü programın merkezine yerleştirmektedir. Mütevazı bir bütçe ve insan kaynağına sahip olan STRIVE (HoA) projesi, şiddet içeren aşırıcılığa yönelik farklı yaklaşımları test etme olanağına sahip olmuştur (Brett ve Kahlmeyer, 2017:1). Bu açıdan başlangıç çalışması olarak projenin çıktıları değerlidir.

STRIVE (HoA) projesinin ilk bileşeni, kolluk kuvvetleri ve sivil toplum arasında güvene dayalı ilişkinin tesis edilmesiyle sivil toplumun, şiddet içeren aşırıcılığa karşı direncinin

---

⁷ STRIVE II olarak isimlendirilen Kenya'ya yönelik şiddet içeren aşırıcılığın önlenmesi programıyla ilgili raporu okumak için bkz. Tom Fisher, Dan Range ve John Cuddihy, "Evaluation of 'Strengthening Resilience to Violent Extremism (STRIVE II) in Kenya'", Eylül 2020, https://ctmorse.wpenginepowered.com/wp-content/uploads/2018/01/evaluation-of-strive-ii-final-report-september-2020-version-for-publication_lm-2.pdf Erişim Tarihi: 16.04.2024.

güçlendirilmesidir. Bu amaca ulaşmak için kolluk kuvvetlerinin iletişim kapasitelerinin güçlendirilmesine odaklanılmaktadır. (RUSI, 2017:5). Bu faaliyet alanı ile birlikte iki sonuca ulaşılabileceği düşünülmektedir. Öncelikle kolluk personeli, şiddet içeren aşırıçılığın etkilerine karşı bilgilendirilerek sivil toplumun bu etkilerin aşılması konusunda oynayabileceği rolle ilgili bilinçlenirse, kapsayıcı yaklaşımlar konusunda farkındalık artacaktır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:3). İkinci sonuç olarak ise sivil toplum, kolluk kuvvetlerinin şiddet içeren aşırıçılığın yorumlayış ve mücadele ediş biçimini algılayabilirse, şiddet içeren aşırıçılık konusunda işbirliği yapma ve katkı sağlama konusunda daha istekli olacaktır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:3). STRIVE projesinin ana hedeflerinden bir diğeri ise, sivil toplulukların programa iştirakini sağlayabilmektir. Yerel toplulukların desteğini almadan, şiddet içeren aşırıçılığa yönelik bir program geliştirebilmek mümkün değildir. Bunun farkında olan AB, Afrika Boynuzu'ndaki ülkelerde topluluklar arası etkileşimi arttırabilmeye ve kolluk kuvvetleri ile sivil toplum arasındaki bağların güçlendirilmesine gayret etmektedir. Programın üçüncü aşamasında yani altı aylık değerlendirme aşamasında raporlara bakıldığında, kolluk personeli ile sivil toplum kuruluşları arasında daha fazla işbirliği yapıldığına dair kanıtlar olduğu gözükmektedir (RUSI, 2017:6). Yabancı bir aktörün projede uygulayıcı olması yerine, bölgenin içerisinde yetişen ve halkın hassasiyetlerini bilen kolluk personelinin, halkla iletişim kurmasıyla sosyal konularda “doku uyumsuzluğu” gibi sorunların yaşanmasının önüne geçilmiştir. Ancak yine de kapasite oluşturmayı yalnızca güvenlik sektörüyle sınırlı tutmak arzu edilen sonuçların elde edilmesi için yeterli olmayacaktır.

STRIVE (HoA) projesinin ikinci bileşeni, Putland ve Somali'deki kadın örgütlerinin, şiddet içeren aşırıçılığa karşı mücadele etme kapasitelerinin güçlendirilmesidir. Bu faaliyet alanı ile Putland ve Somali'deki kadınların, radikalleşme ve şiddet içeren aşırıçılık ile mücadeleye karşı direnç oluşturma konusundaki rolleri anlaşılmalı ve mücadele alanlarındaki kapasiteleri arttırılmaktadır. Kadınların birbirlerini desteklemesi ve uygulamalardan elde edilen tecrübeleri paylaşmaları sağlanırsa, topluluklar ve aileler içerisinde radikalleşme risklerinin daha kolay tespit edilebileceği düşünülmektedir (Brett ve Kahlmeyer, 2017:4). Ayrıca kadınların kolluk kuvvetleri ile daha iyi iletişim kurabilmesi amacıyla kolluk kuvvetlerine daha fazla kadın personelin istihdam edilmesi sağlanmıştır. (RUSI, 2019:27).

STRIVE (HoA) projesinin üçüncü bileşeni, AB doğumlu Somalili gençlerin Somali'de karşılaştıkları zorluklara yönelik anlayışın artırılmasıdır. AB doğumlu Somalili gençler, Somali'de buldukları süre içerisinde yerel halka entegre olmakta sıkıntı yaşayabilecekleri için radikalleşmenin etkisine karşı riskli gruplar içerisinde sayılmaktadır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:4). Bu gençlerin, radikalleşmenin etkisine ne denli açık olduklarını anlayabilmek amacıyla saha çalışmalarının yapılması planlanmıştır (RUSI, 2017:12). Bu faaliyetle, Somali'de bulunan AB doğumlu Somalili gençlerin toplumla bütünleşmesi, dışlanma ya da damgalanma riskiyle karşı karşıya kalmamaları ve radikalleşme riskinin azaltılması amaçlanmaktadır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:4). Bütün bu varsayımlara karşı Somali'de bulunan AB doğumlu Somalili gençlerin radikalleştiklerine yönelik hiçbir somut veri çalışmalara yansımamıştır (RUSI, 2017:12). Pilot programın çeşitli aşamaları üç kritik alana öncelik vermektedir:

- Farklı gençlik grupları arasında güven ve karşılıklı yakınlığın geliştirilmesi,
- Boş zamanlarını faydalı uğraşlarla değerlendirmelerine yardımcı olunması,
- Kültürel ve sosyal ufuklarını genişletmeleri için vizyon kazandırılması (RUSI, 2019:28).

STRIVE (HoA) projenin dördüncü bileşeni, Kenya'daki gençler arasında radikalleşmenin itici güçlerinin kavranabilmesine yönelik bir anlayışın geliştirilmesidir. Risk altındaki gençlerin belirlenmesi ve bu gençlere yönelik danışmanlık/ akıl hocalığı yardımlarının yapılması planlanmıştır. Danışmanlık desteği alacak gençlerin belirlenmesi için topluluk katılımı

çalıştaylar düzenlenmiştir. STRIVE ekibirisk altında olduğu belirlenen gençlerle görüşmeler gerçekleştirilmiş ve aşağıdaki emarelere bilhassa odaklanmıştır:

- Şiddet içeren aşırıılık eyleminin faili/destekçisi olduğuna inanılanlar veya şiddet içeren aşırıılık eylemini gerçekleştiren kişilerle akran olanlar,
- Suça karıştığına inanılanlar veya suçla ilişkilendirilen akranları olanlar,
- Okulu bırakan gençler,
- Yakın zamanda İslam'a geçenler (Khalil ve Zeuthen, 2016:22).

Khalil ve Zeuthen⁸ yazmış oldukları raporda, yukarıda belirtilen bazı göstergelerin varlığının, gençlerin gelecekte şiddet içeren aşırıılık eylemlerine dahil olma ihtimallerini arttırdığına dair bazı kanıtların olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nedenle bu emarelerin risk altındaki gençleri tanımlamak için kullanıldığı belirtilmiştir (2016:22). Ancak yazarların, bu emarelerin mutlaka doğrusal sonuçlar doğurmayabileceğini ifade ettikleri de unutulmamalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi gösterge temelli çalışmak ve belirli önyargılarla hareket etmek, istenmeyen sonuçların doğmasına neden olabilecektir. Dördüncü bileşen içerisinde, farklı dinlere mensup kişiler arasında hoşgörü ortamının oluşturulması, medya ve dini otoriteler için kapasitenin geliştirilmesine öncülük edilmesi gibi faaliyet alanlarına da yer verilmektedir. Ancak farklı dinlere mensup olan kişiler arasında gerçekleştirilen toplantıların, deneyimsiz arabulucular tarafından düzenlenmesi ve hassas konuların ele alınması nedeniyle faaliyetlerden istenilen verim alınamamıştır (RUSI, 2017:18).

Projenin beşinci bileşeni, başlangıçta projede yer almayan ve bu nedenle mali bütçeye dahil edilmeyen iletişim alanıdır. İletişimin kuvvetlendirilmesi sayesinde haberlerin toplumla doğru bir şekilde paylaşılmasının, hoşgörü ve bir arada yaşama kültürünü destekleyeceği düşünülmektedir (Brett ve Kahlmeyer, 2017:6). Kenya özelinde gerçekleştirilen önleyici iletişim projesinde birtakım sorunlar belirlenmiştir. İlk olarak Kenya medyasında servis edilen haberlerin kanıt dayalı olmadığı, haberlerde failer hakkında genellemelerin yapıldığı, haberlerin sunuluşunda kullanılan dil konusunda sıkıntılarının olduğu, haberler ile ilgili derinlemesine tartışmaların yapılmadığı, gençlerin sesinin ana akım tarafından duyurulmadığı ve sosyal medya ile geleneksel medya platformları arasındaki kopukluklar nedeniyle azınlıkta kalan toplulukların temsil edilemediği ve ötekileştirildikleri eleştirileri yapılmaktadır (RUSI, 2017:2). İletişim alanının güçlendirilmesiyle bahsedilen sıkıntıların giderilmesi ve toplum içerisinde gerginliğe yol açabilecek durumların önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

Başlangıçta eleştirel düşüncüyü, hoşgörüyü ve demokratik değerleri teşvik eden eğitim girişimlerini desteklemek, STRIVE projenin hedefleri arasına konulmuştur ancak eğitim sektörüne yönelik atılan adımlar, tartışmalı ve sübjektif çıktılara yol açması nedeniyle STRIVE (HoA) projesinin kapsamından çıkarılmıştır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:2). STRIVE ile ilgili yazılan değerlendirme raporlarında eğitimin proje kapsamından neden çıkarıldığı ile ilgili yorumlar yapılmasına karşın çıkarılış sürecine yönelik herhangi bir örnek durum/vaka analizi paylaşılmamıştır. Ancak eğitim alanı ile ilgili atılacak adımların, uluslararası bir kuruluş tarafından teşvik edilmesinin yanlış anlaşılmalara yol açabileceği düşünülmektedir. Bölgeye dışarıdan gelen aktörlerine eğitim alanında yapacağı değişiklikler, bölge halkı tarafından kuşkuyla karşılanacaktır. Öyleyse eğitim alanında yapılacak uygulamaların, ulusal hükümetlere bırakılması ve bu alanla ilgili yerel hassasiyetlerin göz önünde bulundurulması doğru olacaktır. AB ya da herhangi başka bir aktör ancak kapasite geliştirme konusunda ulusal hükümetlere danışmanlık yapmalıdır. Milli hassasiyete zarar verebilecek ve bireyleri, grupları, radikalleşmenin etkilerine daha açık hale getirebilecek adımların atılmasından sakınılması gerekmektedir.

---

⁸ STRIVE programı Martine Zeuthen tarafından yönetilmiştir.

3. STRIVE (HoA) Projesinin Değerlendirilmesi

Projeyle ilgili 2017 yılında bir değerlendirme raporu kaleme alınmıştır. Çalışmanın genelinde de atıfta bulunulan *Strengthening Resilience to Violent Extremism – STRIVE (Horn of Africa)* isimli değerlendirme raporunda, uygulanan faaliyetlerin etkinliği ile ilgili çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Ancak şiddet içeren aşırıçılıkla mücadele programlarının değerlendirilmesinde, halihazırda bir değerlendirme çerçevesi bulunmadığı için Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (*Organization for Economic Co-operation and Development-OECD*) tarafından tasarlanan Kalkınma Yardımlarının Değerlendirilmesine ilişkin belirlenen kriterler (uygunluk, etkililik, verimlilik, sonuç-etki ve proje yönetimi) kullanılmıştır (RUSI, 2017:25).

Uygunluğa ilişkin bulgular, planlanan faaliyetlerin amaçlarla örtüşüp örtüşmediğine, faaliyetlerin şiddet içeren aşırıçılıkla olan ilgisine, proje görev tanımlarında yapılan değişikliklerin, değişen bağlamlara uygunluğuna yönelik bilgileri içermektedir (Brett ve Kahlmeyer, 2017:8). Bazı faaliyet alanlarında yapılan değişikliklerin ne derece uygun olduğunun değerlendirilmesi, bu başlık altında yapılmaktadır. Örneğin aşağıda yer alan bazı faaliyetlerle ilgili değerlendirmeler, uygunluk kriterinin göz önüne alınmasıyla görev tanımında yapılan değişiklikleri içermektedir:

- Etiyopya'da faaliyet göstermemek,
- Güvenlik ve kapasite kaygıları göz önüne alınarak Putland'daki kadın örgütlerinin şiddet içeren aşırıçılıkla mücadele kapasitesinin güçlendirilmesiyle ilgili faaliyetlerinin kısıtlanması,
- Mevcut kaynaklar göz önüne alındığında aşırı iddialı olduğu düşünüldüğü için Nairobi'deki eğitim programının iptal edilmesi,
- İletişimle ilgili faaliyet alanının eklenmesi (Brett ve Kahlmeyer, 2017:11).

Etkililiğe ilişkin bulgular, STRIVE (HoA) projesinin dört faaliyet alanındaki yaklaşımlardan hangisinin güçlü kanıtlara dayalı olarak nasıl sonuçlar ürettiğine dair çıkarımları içeren bulguları oluşturmaktadır. Buna göre bir faaliyet alanının dört temel değerlendirme süzgecinden geçirildiğini ifade etmek doğru olacaktır. Bunlar ilgili faaliyet alanının fikir aşamasında ortaya çıkma süreci, faaliyet alanına ilişkin temel çalışmaların düzenlendiği süreç, uygulama safhası ve değerlendirilme sürecidir. Etkililik bulgularının içerisinde faaliyete yönelik risklerin değerlendirilmesi ve yönetilmesi de önemli bir yer tutmaktadır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:13). Kısacası etkililik bulguları faaliyetlerin işlerliğinin yanı sıra risk durumları üzerine yapılan çalışmalardır.

Verimlilik bulgularınayönelik temel değerlendirme sorusu, arzu edilen sonuçlara daha az maliyetli bir şekilde nasıl ulaşıldır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:14). Bir sonucu daha az maliyetle elde edebilmek için daha az araç kullanmak mümkün müdür yoksa başka bir yöntem mi tercih edilmelidir? Bu sorular eşliğinde yapılan değerlendirmeler neticesinde uygulayıcılar proje kaynaklarını, projenin kapsam ve beklentileri ile uyumlu hale getirmeyi hedeflemektedir. (RUSI, 2017:26). Örneğin projenin başlangıçta daha fazla lokasyona odaklanması öngörülmekteydi ancak bu haliyle oldukça fazla sayıda personel istihdamı gerekeceği için projenin mevcut bütçesi ile hedeflenen işlerin yapılması pek mümkün gözükmemekteydi. Yapılan değerlendirme sonucu, projenin kapsamının mevcut bütçe ve insan kaynağına uyumlu hale getirilmesi yani lokasyon sayısında azalmaya gidilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:14).

Etki ve sonuçlara ilişkin bulgular, gerçekleştirilen faaliyetlerin sonucunun ne olduğu ve bu faaliyetlerin projenin geneline etki durumunu açıklamaya çalışmaktadır. Faaliyetlerin sonuçları ve etkileri her bir faaliyet alanı için ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Buna göre birinci faaliyet alanında yani kolluk kuvvetleri ve sivil toplum arasındaki etkileşimin teşvik edilmesinde, olumlu

davranış ve tutum değişikliklerinin yaşandığı belirtilmektedir (Brett ve Kahlmeyer, 2017:14). İkinci faaliyet alanında yani kadın örgütlerinin şiddet içeren aşırıcılığa karşı kapasitelerinin güçlendirilmesinde ise bölge bazlı bazı başarıların elde edildiği görülmektedir. Örneğin Somali'deki kadın gruplarının şiddet içeren aşırıcılığı anlama kapasitesi ve kadınların Somali'deki kolluk kuvvetlerinde istihdamında olumlu sonuçlar elde edilmekteyken Putland'daki ilgili faaliyetlerin sonuçları ve etkileri daha muğlaktır (Brett ve Kahlmeyer, 2017:15). Üçüncü faaliyet alanında yani AB doğumlu Somali gençlerine yönelik faaliyetlerle birlikte ilgili gençlerin yaşamış oldukları zorluklar ve sıkıntılarla ilgili bilgilerin arttığı ve bu gençlerin boş zamanlarında faydalı uğraşlarla vakit geçirmeleri için etkinlikler düzenlendiği görülmüştür (Brett ve Kahlmeyer, 2017:16). Dördüncü faaliyet alanında yani gençler arasında radikalleşmenin nedenlerinin anlaşılmasıyla ilgili faaliyetlerde, akıl hocalığı ve danışmanlık sisteminin gençler üzerinde olumlu çıktılara sahip olabileceği belirtilmektedir. Ancak etki olarak düşünüldüğünde programın sürdürülebilirliği konusunda soru işaretleri olduğu görülmektedir (Brett ve Kahlmeyer, 2017:16). Ayrıca ilgili faaliyet alanı içerisine giren diğer etkinliklere de kısaca bakmak gerekmektedir. Örneğin camilerde vaaz kılavuzu uygulamasının denemeye başlamasıyla birlikte camilere gelen kişi sayısında artış olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer alan ise radyoculuk faaliyetleri ile radikalleşme ve aşırıcılığa karşı toplumsal direncin güçlendirilmesine çalışılmasıdır. Terör örgütlerine katılan eski radikallerin radyolar vasıtasıyla hikâyelerini paylaşılmasının toplum tarafından ilgiyle takip edildiği ve birçok kişinin programlar vasıtasıyla taraf değiştirdiği ifade edilmektedir (Brett ve Kahlmeyer, 2017:16).

Proje yönetimine yönelik temel değerlendirme bulguları ile ilgili öneriler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Şiddet içeren aşırıcılığa karşı tasarlanan projelerin “değişim teorisi” yaklaşımını benimsemesi,
- Faaliyetler ile ilgili risklerin mümkün olduğunca anlaşılması ve minimize edilmesi için sistematik bir risk değerlendirilmesinin yapılması,
- Yeni bir coğrafi bölgede faaliyet gösterilmesi düşünülüyorsa ilk olarak pilot proje yaklaşımının benimsenmesi,
- Başarılı pilot projelerin vakit kaybetmeden genişletilmesi ve böylelikle ivmenin korunması,
- Eğer ilgili proje birden fazla ülkeyi ya da idari yapıyı kapsıyorsa yeterli insan kaynağının sağlanması,
- Proje yürütücüsü ekibin, faaliyet ortakları kapasite sorunu yaşayabileceği için kapasite geliştirme konusunda danışmanlık hizmeti vermesi tavsiye edilmektedir. (RUSI, 2017: 29).

Projede elde edilecek önemli çıktılardan bir diğeri ise bölgesel işbirliğinin sağlanmasıdır. Projede uygulanacak faaliyetlerde AB ekiplerinin tüm proje raporlamalarına tam erişime sahip olmaları ve raporlara yanıt verebilmek için AB ekipleri içerisindeki bilgi paylaşımı ve dağıtımının sistematik hale getirilmesi tavsiye edilmektedir (Brett ve Kahlmeyer, 2017:26). Bu amaca ulaşmak için AB ekipleri ve Afrika'daki bağışçı topluluklar arasında işbirliği ortamı yaratılmaktadır (RUSI, 2017:29). Böylelikle hem projeye ilgili bilgi paylaşımı artacak hem de bölgesel angajmanın sağlanması açısından avantaj kazanılacaktır. Borrell'in de belirttiği gibi Afrika Boynuzu, AB'nin sosyokültürel çıkarlarını ilgilendirdiği kadar ekonomik çıkarları açısından da önceliklidir. AB burada gerçekleştireceği yatırımlar ile hem bölgede bulunan nüfusun, bölge dışına yönelmesini önlemeye çalışacak hem de ticari çıkarlarını koruyarak bölgeye kendisi dışında yatırım yapmaya çalışan Çin, Rusya ve Körfez ülkeleri gibi aktörleri dengeleme gayretinde olacaktır. Kısacası meselenin sosyal yanının yanı sıra iktisadi bir yönü de bulunmaktadır. AB burada yürütmekte olduğu şiddet içeren aşırıcılığa yönelik mücadele projeleri ile hem bölgedeki nüfusun yerinde kalmasını hem de bölgenin yatırım yapılabilir bir ortama

kavuşmasını amaçlamaktadır. Ayrıca bölgesel işbirliği sayesinde programlardan elde edilen tecrübenin, AB üyesi ülkeler tarafından kendi ülkelerinde uygulayacakları projelerde kullanılması da sağlanmaktadır. Örneğin Danimarka Güvenlik ve İstihbarat Servisi (*Politietts Efterretningstjeneste* – PET) ve Kenya Ulusal Terörizmle Mücadele Merkezi'nin işbirliği ile Kenya'da şiddet içeren aşırıçılık ve terörizmle mücadele konularında projeler geliştirilmektedir.⁹ PET vasıtasıyla geliştirilen programlardan elde edilen tecrübeler Danimarka'ya düzensiz göçle gelen Afrika kökenli insanlara yönelik projelerin düzenlenmesinde bir referans aracı olarak kullanılmaktadır (Brett, Eriksen, RønnSørensen, CophanagenAps, 2015:30).

Sonuç

Modern çatışmaların kökeninde toplumların yaşadığı huzursuzluklar, etkileyici faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Radikalleşmenin ve aşırıçılığın önlenmesi, topluluklar arasındaki gerginliklerin dizginlenmesi açısından önemlidir. AB gibi küresel aktörler, topluluklar arasındaki çatışmaları fiziki sınırlarının ötesinde karşılamaya çalışarak sosyokültürel ve iktisadi yapısını koruma arayışına gitmiş ve önleyici bir müdahale gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yeni göç hareketlerine sebebiyet verecek huzursuzlukları tespit etmek ve bölgede bulunan ülkelerin kapasite geliştirmesine yardımcı olmak, göç hareketlerini kaynağında önlemeye yönelik adımlardan birisidir. AB bu vesileyle geniş kitlelerin Avrupa'ya yönelmesini engellemeye çalışmaktadır. Ancak yabancı bir aktör tarafından geliştirilen sosyal müdahale programlarının yerel halklar tarafından ne ölçüde benimseneceği tartışmalıdır. AB gibi küresel aktörler tarafından geliştirilen önleyici programlar, bölgede yaşayan topluluklar tarafından şüpheyle karşılanabilmektedir. Bilhassa eğitim ve din gibi konularda yapılan girişimler, yerel halkta hassasiyet yaratabilmektedir. Bu durum bölgede varlık göstermeye çalışan radikal örgütler tarafından fırsat olarak algılanmakta ve programlara karşı bir propaganda aracı olarak kullanılabilir. Nitekim yabancı bir aktör olan AB, Afrika Boynuzu'na yönelik gerçekleştirdiği STRIVE projesinin kapsamına eğitim alanını önce dâhil etmiş daha sonra ise iddialı ve sübjektif çıktılarının oluşabileceği gerekçesiyle projeden kaldırmıştır. Nitekim diğer faaliyet alanlarının içerisinde dahi eğitim ve dinle ilgili yapılan faaliyetlerde sorunlar ortaya çıkabildiği yayımlanan değerlendirme raporlarında tespit edilmiştir. Örneğin dinler arası hoşgörü ortamının sağlanması amacıyla gençleri bir araya getiren programlarda gerginliklerin yaşandığı ve ehil personel sayısında yaşanan eksiklik nedeniyle bu gerginliklerin iyi yönetilemediği görülmüştür. Genel olarak değerlendirildiğinde AB'nin şiddet içeren aşırıçılık ve radikalleşme ile mücadele programlarında demokratik değerler, hukukun üstünlüğü gibi kavramları öne çıkardığı ve projeleri bu değerler üzerine inşa ettiği görülmektedir. Ancak Avrupa ve Batı dünyası için anlamlı bu kavramlar temelinde inşa edilen mücadele programlarının, dünyanın geri kalanında nasıl anlaşıldığı bilinmemektedir. Diğer yandan da Avrupa'nın temel değerlerinin idealize edilmesi, dünyanın geri kalanında yaşayan insanlar için Avrupa'ya varmayı temel hedef haline getirmektedir. Öyleyse göç hareketlerini engellemek ve bölge ülkelerine kapasite oluşturmaları için yardımcı olmak maksadıyla tasarlanan projelerin işlerliği sorgulanmaktadır.

AB'nin şiddet içeren aşırıçılık ve radikalleşme ile mücadele programları tasarlamasının bir diğer nedeni de bölgeyle sağlamak istediği ekonomik angajmandır. AB söz konusu projelerle hem kendi sosyokültürel yapısını korumaya hem de bölgeyi kendi ekonomik sistemlerini tesis etmeye uygun hale getirerek bölgede faaliyet gösterme gayretinde olan Rusya, Çin ve Körfez ülkeleri gibi aktörleri dengelemeye çalışmaktadır. Ayrıca bölgede uygulanan projelerden elde edilen tecrübelerin AB üyesi ülkeler tarafından kullanıldığı ve tekil yürütülen projelerde bizzat AB üyesi ülkelerin istihbarat ve güvenlik kurumlarının yürütücü olduğu görülmektedir. Bölgede bu şekilde

⁹ Danimarka'nın Afrika Boynuzu'na yönelik Barış ve İstikrar Programı hakkındaki raporuna ulaşmak için bkzn. "Peace and Stabilisation Programme The Horn of Africa 2023-2026" <https://somalia.um.dk/en/danida-en/peace-and-stabilisation-4> (Erişim Tarihi: 02.02.2024).

faaliyet gösteren AB üyesi ülkeler, böylelikle bölgeden kendilerine yönelik bir nüfus geçişi yaşanması durumunda gerekli istihbaratı elde edebilmektedir.

Radikalleşme ve aşırıcılığın önlenmesi hakkında geliştirilen programlardan Türkiye'nin de çıkarılması gereken dersler bulunmaktadır. Türkiye konumu gereği göç hareketlerinin kaynağı, hedefi ve transit geçişi noktasındadır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu kökenli göç hareketlerini kaynak ülkelerde engelleyebilmek için Türkiye'nin, AB'nin şiddet içeren aşırıcılığa ve radikalleşmeye karşı geliştirdiği programlar gibi projeler üretmesi gerekmektedir. AB'nin düşük bir bütçeyle (değerlendirme raporuna göre iki milyon Euro) hazırladığı projenin bir benzerini, Türkiye de mali olarak karşılayabilecektir ancak ekonomik kaynakların ayrılmasının yanı sıra insan kaynağının da bu ve benzeri projeler için seferber edilebilmesi gerekmektedir. Üstelik bölge ülkeleri ile işbirliği yapma konusunda Türkiye, AB ülkelerinden daha avantajlı bir konumdadır. Nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Türkiye, şiddet içeren aşırıcılık ve radikalleşme ile mücadele programları geliştirirken bölge ülkelerindeki dini hassasiyeti daha iyi anlayabilecek ve kültürel bir çatışmaya meydan vermeden Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine kendi mücadele programlarını geliştirmeleri konusunda öncülük edebilecektir. Askerî işbirliği anlaşmaları çerçevesinde Afrika ve Ortadoğu'da ikili ilişkilerini geliştiren Türkiye, üreteceği projeler ile güvenlikle doğrudan alakalı olmayan konularda da bölge ülkeleri ile işbirliğini arttırmalıdır. Bu vesileyle hem ulusal güvenliğin hem de ekonomik çıkarların korunması yolunda daha sağlam adımlar atılabilecektir.

Kaynakça

- Bakowski, P. (2022). Preventing Radicalization in the European Union: How EU Policy Has Evolved. European Parliamentary Research Service. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA\(2022\)739213](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA(2022)739213) (Erişim Tarihi: 15.03.2024).
- Brett, J., Eriksen, K., RønnSørensen, A. ve CopenhagenAps, T. (2015). Lessons learned from Danish and other international efforts on Countering Violent Extremism (CVE) in development contexts. Copenhagen: Ministry of Foreign Affairs of Denmark.
- Brett, J. ve Kahlmeyer, A. (2017). Strengthening Resilience to Violent Extremism – STRIVE (Horn of Africa). TANA and CMC. Değerlendirme Raporu. <https://ct-morse.eu/wp-content/uploads/2017/04/170124-STRIVE-evaluation-Report-Final.pdf> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).
- Coalset, R. (2019). Radicalization: The Origins And Limits of a Contested Concept. Nadia Fadil, Martijn de Koning ve Francesco Ragazz (Ed.). *Radicalization in Belgium and the Netherlands critical perspectives on violence and security* (ss.29-51). London: I.B. Tauris.
- Commission of European Communities (2004). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council concerning terrorist recruitment - Addressing the factors contributing to violent radicalization. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52005DC0313> (Erişim Tarihi: 15.03.2024).
- Dalgaard-Nielsen, A. (2010). Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know. *Studies in Conflict and Terrorism*, 33(9), 797-814.
- European Commission (2024). Prevent of Radicalisation. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/counter-terrorism-and-radicalisation/prevention-radicalisation_en (Erişim Tarihi: 15.03.2024).
- European Union Committee of Regions (2017). Opinion of the European Committee of the Regions — Combatting radicalisation and violent extremism: prevention mechanisms at local and regional level. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IR6329> (Erişim Tarihi: 15.03.2024).
- Fisher, T., Range, D. ve Cuddihy, J. (2020). Evaluation of ‘Strengthening Resilience to Violent Extremism (STRIVE II) in Kenya. https://ctmorse.wpeneginepowered.com/wp-content/uploads/2018/01/evaluation-of-strive-ii-final-report-september-2020-version-for-publication_lm-2.pdf (Erişim Tarihi: 16.04.2024).
- GCERF (2021). *Preventing and Countering Violent Extremism Stories from the EU's work around the globe*. <https://www.gcerf.org/wp-content/uploads/2015/12/PCVE-stories-from-the-EUs-work-around-the-globe.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Khalil, J. ve Zeuthen, M. (2016). *Countering Violent Extremism and Risk Reduction A Guide to Programme Design and Evaluation*. RUSI. https://static.rusi.org/20160608_cve_and_rr.combined.online4.pdf (Erişim Tarihi: 16.03.2024).
- Kurum, M. ve Avcı, E. (2018). Radikalizm ve Aşırıçılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(28), 37-90.
- McCauley, C. ve Moskalkenko, S. (2008). Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), 415-433.
- Ministry of Foreign Affairs Denmark (t.y.). Peace and Stabilisation Programme The Horn of Africa 2023-2026. <https://somalia.um.dk/en/danida-en/peace-and-stabilisation-4> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).
- Musolini, S. (2021). EU policies for preventing violent extremism: a new paradigm for action? *CIDOB International Relations*, (128), 39-57.
- RUSI (2017). STRIVE Lessons Learned Horn of Africa. <https://ctmorse.wpeneginepowered.com/wp-content/uploads/2017/04/Strive-Lessons-Learned-Report-Final-Version.pdf> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).
- RUSI (2019). STRIVE for Development. <https://www.gcerf.org/wp-content/uploads/2015/12/EU-Strive-brochure.pdf> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).

- RUSI (2024). Strengthening Resilience to Violent Extremism (STRIVE) Horn of Africa. <https://www.rusi.org/explore-our-research/projects/strengthening-resilience-violent-extremism-strive-horn-africa> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).
- Tecmen, A. (2020). European Union's Articulation of Radicalisation: Deconstructing the Discursive Formulation of Radicalism through Counter Measures. Literature Review. Bilgi Üniversitesi, Avrupa Enstitüsü. https://bpy.bilgi.edu.tr/media/document/2020/05/22/european-unions-articulation-of-radicalisation_ayse-tecmen.pdf (Erişim Tarihi: 15.03.2024).
- The Diplomatic Service of the European Union EEAS (2023, 26 Mayıs). The Horn of Africa: a geo-strategic priority for the EU. https://www.eeas.europa.eu/eeas/horn-africa-geo-strategic-priority-eu_en (Erişim Tarihi: 10.03.2024).

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE GÖÇ VE POPÜLİZM: FRANSA VE ULUSAL CEPHE (FRONT NATIONAL)

MIGRATION AND POPULISM IN THE EUROPEAN UNION: FRANCE AND FRONT NATIONAL

Öz

Ahmet GEDİK*

* Dr. Araştırma Görevlisi, İstinye
Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal
Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi
ve Kamu Yönetimi Bölümü

E-posta/E-mail:
agedik@istinye.edu.tr

Orcid: 0000-0002-0371-6528

Arap Baharının etkisiyle birçok ülkede çeşitli olaylar gerçekleşmiş ve özellikle Suriye'de iç savaşın başlaması milyonlarca göçmenin Batı Avrupa'ya yönelik göç hareketini artırmış ve bu durum, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde ciddi bir tehdit algısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uluslararası göçün artmasıyla birlikte AB ülkelerinde liderlerin popülist söylemleri, göç olgusunu güvenlik ekseninde değerlendirmeye yöneltmiş ve bu durum, göçmenlerin bir tehdit olarak algılanmasını pekiştirmiştir. Özellikle 2021 yılında ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle Afganların AB'ye yönelik göçü, kamuoyunda dikkat çeken bir mesele haline gelmiş ve bu bağlamda popülist söylemler daha da ön plana çıkmıştır. AB'nin göç politikaları, temel normlarından sapma eğilimi gösterirken, üye ülkeler kendi göç politikaları ve söylemleri doğrultusunda göç ve göçmen algısını şekillendirmeye başlamıştır. Fransa, bu süreçte AB içerisinde göç konusunda en temkinli ülkelerden biri olarak öne çıkmakta; Arap Baharı'nın etkilediği bölgelerden gelen göç akınlarını durdurma çabasında, mevcut göçmen nüfusunu artırmamak için Frontex gibi AB kurumlarının güçlendirilmesini desteklemektedir. Göç ve göçmenliğe dair popülist söylemin en çok siyasete yansdığı ülke olarak Fransa'da, aşırı sağcı Ulusal Cephe (FN) ve benzeri hareketler siyasi güç kazanmaktadır. Bu çalışmada, Fransa örneği üzerinden AB liderlerinin aşırı sağcı ve popülist söylemlerinin göç akınlarını nasıl bir tehdit unsuru olarak güvenikleştirdiği incelenmektedir. Ayrıca, göç karşıtlığının aşırı sağ hareketlerin seçmen nezdinde daha ılımlı ve tercih edilebilir bir seçenek olarak görünmesine katkı sağlayıp sağlamadığı, FN'in aşırı sağdan merkeze doğru kayışı ve popülist söylemin bu süreçteki etkisi araştırmanın temel odak noktasıdır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Popülizm, Güvenikleştirme, Fransa.

Abstract

The Arab Spring initiated a series of significant events in a variety of countries, most notably the onset of civil war in Syria. This, in turn, led to a substantial increase in migration movements toward Western Europe. The European Union (EU) countries have developed a substantial threat perception as a result of this migration surge. The perception of migrants as a threat was further reinforced as EU leaders increasingly framed the issue of migration through a security prism, as international migration began to intensify. The United States' withdrawal from Afghanistan and the concurrent migration of Afghans to the EU became a prominent issue in public discourse, further amplifying populist rhetoric, particularly in 2021. The perception of migration and migrants has been influenced by the policies and discourse of individual member states, resulting in a growing divergence between the EU's migration policies and its foundational norms. France is one of the EU countries that is most averse to migration in this context. France has advocated for the fortification of EU institutions such as Frontex to prevent an increase in the existing

Başvuru/Submitted: 01.08.2024

Kabul/Accepted : 19.09.2024

migrant population and has attempted to reduce the influx of migrants from regions affected by the Arab Spring. France is the EU country in which politicians most visibly reflect populist rhetoric on migration, which has contributed to the rise of far-right movements such as the National Front (FN). This investigation investigates the extent to which the perception of migration as a threat has been influenced by the securitization of migration by EU leaders in France, as evidenced by far-right and populist rhetoric. Furthermore, it focuses on the FN's transition from the far-right to the political center and the role of populist rhetoric in this process, examining whether anti-immigration sentiment has rendered far-right movements more moderate and electable in the eyes of voters.

Keywords: Migration, Populism, Securitization, France.

Giriş

Fransa ve pek çok AB ülkesinde göçmen politikaları popülist söylemler ve bu söylemlerin göçü bir güvenlik sorunu gibi inşa etmesi sonucunda şekillenmektedir. Popülizm, sıradan insanların arzularının karşılanmasına yönelik siyasal düşünce ve etkinliklerin desteklerini kazanmak amacıyla gerçekleştirilen bir siyasi yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Sütçüoğlu, 2020). Halkın bütününe ele alma ve bireylerin geri planda kalmasıyla tanımlanan bir kitle politikası olarak tanımlamak da mümkündür. Carl Schmitt'in (1988) demokrasiye yönelik eleştirileri, aşırı sağın ve popülistlerin düşüncelerinin temelini oluşturmaktadır. Aşırı sağcılar ve popülistler, liberal demokrasiye karşı çıkarak, siyasal elitlere karşı olmayı amaçlamaktadır ve halkın iyi temsil edilmediğini iddia etmektedirler. Bu sebeple farklılığa, bireye ve çoğulculuğa yer vermeksizin halk anlayışını savunurlar (Mudde, 2013). Bu, popülist söylemlerin siyasette etkisini artırmakta ve halkın düşüncelerinin daha hızlı ve doğrudan siyasetçilere gönderilmesine olanak tanımaktadır (Donduran ve Gedik, 2021). Aynı zamanda, halkı temsil ettiklerini savunarak, onların konuşma hakkını kullanmasını ve fikirlerinin daha fazla insana ulaşmasını sağladıklarını iddia ederler. Bu popülist fikirler ve söylemler aşırı sağcılıkla beraber göçün toplumda tehdit yarattığı algısıyla göçün güvenleleştirilmesi sürecini de hızlandırmaktadır. Liderlerin göç konusunda acil önlem ve müdahale taleplerini halkın beklentisi gibi sunmalarıyla bu taleplerin gerçekleşmesi meşru bir temele oturtulmaktadır.

Göç etkisi ve AB içerisindeki serbest dolaşım gibi konular Fransa'da kökeni 50 yıldan fazlaya uzanan bir göç ve göçmen karşıtlığını yaratmakta, Fransa iç siyasetinde aşırı sağcı, yabancı düşmanı partilerin oluşmasına neden olmuştur. Bunun en önemli sebeplerinden biri Arap Baharı sonrası süreçte Ortadoğu'da yaşanan siyasi krizlerin AB ülkelerine doğru göç hareketlerini artırması ve göçün yarattığı siyasi krizlerdir. Bu krizlerin bir sonucu olarak ise diğer AB ülkelerinde de görüldüğü gibi aşırı sağcı liderlerin popülist söylemler aracılığıyla sık sık göç ve göçmen karşıtlığına başvurmasıdır (Hutchins ve diğerleri, 2020). Fransa'da Front National olarak bilinen son yıllarda aşırı sağdan daha popülist sağa doğru kayan siyasal hareket her geçen yıl Fransız siyasetinde etkisini artırmaktadır. Dolayısıyla güncel Fransa siyasetinde bahsi geçen popülizm ve göç konusu oldukça geniş bir yer tutmaktadır.

'Sarı Yelekliler' (GiletsJaunes) ile artan toplumsal rahatsızlık ve Emmanuel Macron'un Fransız siyasetinde merkez sağ ve merkez soldan başka ciddi rakip siyasetçilerin çıkamaması, Macron'a karşı olanların daha radikal ya da farklı siyasi alanlara kaymalarına neden olmaktadır. 2000'li yılların başında Chirac'la birlikte ikinci tura kalmasına rağmen Jean-Marie Le Pen'in karşısında bütün Fransızların birleşmesi, aslında aşırı sağın siyaset yelpazesinde bulunan bütün hareketler için istenmediğini göstermekteydi. 2017 ve 2022 seçimlerinde bu durum FN için giderek kırılmış ve Marine Le Pen siyasal yelpazenin farklı noktalarından oyları kendisine çekebilme başarılmıştır. Bütün bunlar göz önüne alındığında, son yirmi yıllık siyasal değişim ve bunun seçmen davranışlarına yansımaları Fransa'da gelecekte sağ popülist hareketlerin ya da

liderlerin başkanlık seçimlerini kazanabileceğini göstermektedir. G olgusu ve g karşıtlığı da diğer Batı Avrupa lkelerinde olduğu gibi Fransa'da da aşırı sağın daha görünür olmasını sağlamaktadır.

Bu alışma Fransa rneği üzerinden AB'de liderlerin aşırı sağcı ve popülist söylemleri ile g akınını bir tehdit unsuru olarak gvenikleştirilerek nasıl etkilediği ortaya koymayı amaçlamaktadır. "G karşıtlığı, aşırı sağ hareketlerin daha tercih edilebilir ve seçmen gözünde daha ılımlı görünmelerini mi sağlamaktadır?" araştırma sorusundan hareketle, FN'in aşırı sağdan giderek merkeze yaklaşması ve popülist söylemin etkisi bu çalışmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda öncelikle AB'deki artan g karşıtlığı ve aşırı sağ hareketle, daha sonra aşırı sağcı popülist söylemlerle gnn nasıl gvenikleştirildiği incelenmektedir. Sonrasında ise Fransa'daki aşırı sağ ve g olgusu irdelenerek özellikle 2017 sonrasındaki sürece yer verilerek genel bir ereve çizilmektedir.

1. Avrupa Birliği'nde Artan G Karşıtlığı ve Aşırı Sağ Hareketler

Avrupa Birliği, temellerini oluşturan Avrupa Kömür ve elik Topluluğu'nun kurulduğu zamandan günümüze kadar göçmenler için ideal bir varış noktası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren, Avrupa'nın yeniden inşası ve eski gücünü kazanabilmesi için misafir işçi alımları ile ilk önemli g dalgası başlamıştır. Başta geçici olarak görülen ve iş gücü ihtiyacı doyuma ulaştığında biteceği düşünülen Avrupa'ya göç, ekonomik koşullar altında misafir işçilerin yerleşik hale gelmesine ve işçilerin devamında ailelerinin de g etmesine sebep olmuştur. Benzer dönemlerde Fransa, Hollanda gibi ülkelerin dekolonizasyon süreçlerinde sömürü ülkesinde bulunanların Avrupa'ya yönelik gleri geçici olarak değerlendirilmiş ve fakat hem gnn ailecek gerçekleştirilmesi hem de aile birleşmelerinin yaşanması gibi durumlarla kalıcı hale gelmiştir. Bölgedeki göçmen sayısını artırırken zamanla toplumsal, kültürel ve emek anlamında tehlike olarak görülmeye başlamıştır. Göçmenlerin ekonomik anlamda tehlike olarak görülmeleri ise 1970'lerde Petrol İhraç Eden lkeler rgt (OPEC)'nn uyguladığı ambargoların yerel halkı olumsuz yönde etkilemesiyle gerçekleşmiştir (Göcen, 2019:75). Petrol Krizi sonrasında Topluluğu'nun Paris'te toplanarak misafir işçilerin durumunu görüşmeleri, ulusal politikaların nasıl olacağı hakkında fikir alışverişi yapmaları ve sınır güvenliği hakkındaki görüşmeler gnn ulus-üstü bir problem olarak görülmeye başladığını kanıtlar niteliktedir. İlk toplantısını 1976'da Lüksenburg'da gerçekleştiren Trevi (Terrorism-Radicalism-Extremism-Violence-International) Grubu'nun 1985 yılından itibaren g konusunu da gündem maddelerinin içine alması gn bir güvenlik problemi olarak görüldüğünü bir kez daha hatırlatmıştır (Akçadağ, 2012:14-15).

AB bütünleşmesine giden süreçte Toplum sürekli genişlerken demografik olarak da çeşitlenmiştir. 1985 yılında Schengen Anlaşması'nın imzalanmasıyla i sınırların kaldırılması, bu demografik çeşitliliğin artmasında ve bölge içindeki ülkelerin daha heterojen bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Demografik yapının şekillenmesi ve kültürel çeşitlilik 1990'lı yıllardan itibaren Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla daha görünür hale gelmiş ve Avrupa'ya yönelik ikinci önemli g dalgasını ortaya çıkarmıştır. Öyle ki Yılmaz (2008:107)'a göre, 1970'li yıllardan 1980'li yılların yarısına kadar Sovyet Bloğuna ait ülkelerden yılda sadece yaklaşık 100 bin göçmen alan Toplum lkeleri, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ve 1992'ye kadar 15 milyon göçmen ağırlamıştır. Bunlara ek olarak 600 binin üzerinde göçmen, Yugoslavya'nın dağılışı sürecinde yaşanan olaylarda Batı Avrupa'ya göç etmiştir.

Bölgeye yönelik gnn kontrol altına alınması ihtiyacıyla 1992'de iltica başvurularının kararlarının standartlaşmasına yönelik ilkeler kabul edilmiş, yine aynı yıl Maastricht Antlaşması'nın ve 1997'de Amsterdam Antlaşması'nın imzalanması ile birlik genelinde g konusunda standart ve ortak politikaların oluşturulması gündeme gelmiştir. Aslında bu dönemde göçmen karşıtlığına yönelik ortak hukuki bir sürecin başlatılması, gnn AB genelinde bir

'problem' olarak görüldüğünün önemli sinyallerindendi. 1999'daki Tampere Zirvesi'nde bu problem, aşırı sağcı hareketlerin önlenerek sosyal uyumun kolaylaştırılması, usulsüz göçle mücadele edilmesi gibi hususlarla çözüme kavuşturulmak istenmiştir (Göcen, 2019:77-78). Ne var ki 2001'de gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu kadar AB'de de infial yaratmış, göçmenlerin bir güvenlik problemi olarak algılanması gerektiğine yönelik algıları güçlendirmiştir. Bu durum göçmenlerin bir güvenlik problemi olarak terör ile ilişkilendirilmelerine ve dolayısıyla göçmen karşıtı aşırı sağ hareketlerin güçlenmesine olanak tanımıştır. Mart 2004'te Madrid'de ve Temmuz 2005'te Londra'da meydana gelen saldırılar ise Avrupa'da göç ve terörizm arasındaki ilişkiyi daha da güçlendirmiştir (Göcen, 2019:27).

Göçün bir güvenlik problemi olarak algılanması ve göçmen karşıtlığı aşırı sağ hareketler için uygun zemini oluştururken; terörizm, yabancı düşmanlığı, ırkçılık, İslamofobi, antisemitizm ve dışlama eylemlerinin milliyetçi söylemlerle perçinlenmesini kaçınılmaz bir hale getirmiştir. Göçmenler ulusal sınır güvenliğini tehdit ettikleri gibi ülke içinde suç oranlarının artmasının ve insan kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı gibi uluslararası suçların da sebepleri olarak sunulmuştur. Göçmenlere çeşitli amaçlarla kaynak aktarımı ve ucuz iş gücü olarak görülmeleri ekonomik güvensizliğin sebeplerinden sayılmıştır. Ayrıca farklı demografik yapıya, etnik kökene, inanca ve kültürel geçmişe sahip olan göçmenler sosyal uyum tartışmalarıyla beraber toplumun yapısını bozmakla ilişkilendirilmiştir.

Göçmenlere karşı sınırların korunması gerekliliği ile 2005'te AB Sınır Güvenliği Birimi olan Frontex kurulmuştur. Geçmişte Frontex, aşırı müdahale ve silah kullanımı gibi uygulamalarla uluslararası hukuka ve sığınmacı hukukuna aykırı davranış sergileme sebepleriyle zaman zaman eleştirilmişse de (Akçadağ, 2012:21), günümüzde Fransa gibi ülkeler tarafından daha güçlendirilmesi gerektiği yönünde baskılar da bulunmaktadır. Frontex'in güçlendirilmesi ihtiyacı özellikle 2010 yılı sonunda Arap Baharı'nın etkisiyle milyonlarca Suriyelinin nihai hedef olarak Batı Avrupa'yı görmeleriyle görünür hale gelmiştir. Suriyeliler AB sınırlarına Türkiye üzerinden Ege Denizi'ni aşarak erişmişlerdir. Suriyeliler için AB içindeki ilk hedef ülkeler Yunanistan ve İtalya iken nihai hedef Fransa ve Almanya gibi ülkeler olmuştur. Yine benzer şekilde Kuzey Afrika'dan gelen göçmenlerin de ilk hedefleri İspanya, İtalya gibi ülkeler iken nihai hedefleri Batı Avrupa'da bulunan ülkeler olmuştur. Bu durum AB'nin göçmenlik ve iltica sistemleri üzerinde baskı oluşturmuş ve güvenlik ve entegrasyonla ilgili endişeleri artırmıştır.

Farklı milletlerin ve etnik kökenlerin göç sürecine dahil olduğu Arap Baharı'nda en yoğun ve görünür grup Suriyeliler olmuştur. 2011'den itibaren bir göç dalgası başlamış olsa da 2015'te Suriye iç savaşının daha da şiddetlenmesi yeni bir göç dalgası ile karşılaşmıştır. Fakat tüm sığınma başvuruları Suriye'den gelmemiş, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerinden göçmenler AB sınırları içine dahil olmuştur. Öyle ki AB'nin istatistik ofisi Eurostat'ta sunulan tüm vatandaşlıkları, cinsiyetleri ve yaş gruplarını kapsayan verilere göre 2014 yılında AB üye ülkelere ilk kez sığınma başvurusunda bulunan kişi sayısı 594 bin 180 iken 2015 yılında ilk kez sığınma başvurusunda bulunan kişi sayısı toplam 1 milyon 282 bin 690'ı bulmuştur (Eurostat, 2022). Mevcut göç krizi karşısında, Ekim 2008'de kabul edilen Avrupa Göç ve Sığınma Paketi'nin (Akçadağ, 2012:21) ortak bir göç politikası oluşturmaya yetememesi, her ülkenin kendi göç politikasını oluşturmasına yol açmıştır. Arap Baharı sonrasında kurumsal olarak bir bildirge yayınlanıp ortak hareket etme güdüsü taşınsa da ülkelerin gelenekleri, çıkarları ve olaylara karşı farklı algıları doğrultusunda ortak ve tutarlı politika izlenememiştir (Dinç, 2018:12). AB'nin ortak bir göç politikasıyla çözüm üretmemesi daha korumacı, yabancı karşıtı ve sağ hareketleri güçlendirici bir hal almasıyla sonuçlanmıştır. Üye ülkeler kendi göç politikaları ve göçmen karşıtı söylemleri göçmen algısını şekillendirmiş ve popülist söylemlerini hızlandırmıştır.

Popülist söylemlerin hızlanması, iktidarda ya da muhalefette olmaları fark etmeksizin sağ partilerin "biz/onlar" ayrımının vurgulaması yoluyla gerçekleşmiş ve göçmenleri ötekileştirme politikası benimsenerek ulusal ya da AB kimliğinin korunması gerektiğine yönelik bir politika

oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle g yoluyla AB'ye gelen farklı kültürlere ait "teki" bireylerin, toplumun homojen yapısını, yereldeki mevcut düzeni ve istikrarı bozdukları argümanı yabancı düşmanlığının beslenmesine ve sağ hareketlerin yükselişe geçmesine sebep olurken; devlet, sınırlar, demokrasi ve vatandaşlık gibi konular, g ile birlikte tehditleri ve endişeleri çeşitlendirmiştir. İşsizlik, terörizm, uyυřturucu kaçakçılığı ve organize suç gibi çeşitli yapısal sorunların da ciddi oranlarda artış gösteren göçmenler ile ilişkilendirilmesi hem göçmen karşıtlığının hem de liderler nezdinde popülist söylemlerin AB siyasetinde yerini sağlamlaştırmasıyla sonuçlanmıştır. Bu doğrutuda özellikle sığınma başvurularının ciddi oranda arttığı 2015 yılından itibaren AB lkelerinde, göçmenlerin yaşadığı yerlerde yapılan protestolar, AB'nin temel normlarını ihlal eden sınır kapatmaları, göçmenleri hedef alan olumsuz söylemler ve saldırılar gibi çeşitli eylemler gerçekleşmiştir.

Arap Baharı sonrası ikinci g dalgasını takiben siyaset için göçmen karşıtlığı güçlü bir argüman olmuştur. Böylece aşırı sağ partiler tarafından önyargılara ve stereotiplere dayalı bir dışlama süreci hız kazanmıştır. Sağ partilerin AB siyasetinde yükselişi yalnız göçmenlerle ilişkilendirilemeyecek kadar çok etkiye sahip olsa da sağcı partilerin genel eğilimlerinin otoriter, yabancı karşıtı, milliyetçi, küreselleşme karşıtı ve Avrupa şüpheciliği (Eurocepticism) taşıdıkları söylenebilir. Bu eğilim AB genişlemesi konusunda da geçerlidir. Örneğin Fransa gibi lkeler AB sınırlarının aşındığı gerekçesiyle genişlemenin durdurulmasını ve Birliğin yapısının güçlendirilmesi yoluyla sınır güvenliklerinin sağlanmasını savunmaktadır (Gedik, 2021:93). Frontex bu anlamda oldukça önem kazanmıştır.

Son yirmi yılda olduğu gibi özellikle göçmen krizinin etkisiyle Almanya, Hollanda, Avusturya, İtalya ve Fransa gibi ülkelerde aşırı sağ partilerin oy oranlarını artırdıkları ve siyaset sahnesinde daha aktif oldukları görülmektedir. Örneğin, 2013'te %4,7 oy alan aşırı sağcı Almanya için Alternatif Partisi (AfD), göçmen krizinin hemen ertesinde, 2017 yılında gerçekleşen seçimlerde oy oranını %13,3'e çıkarmıştır (BBC Türkçe, 2019). Göçmen krizinin etkilerinin daha az hissedildiği 2021 yılındaki seçimlerde ise oy oranı ilk turda %10,1, ikinci turda ise %10,3 olarak tespit edilmiştir. Buna rağmen özellikle Thüringen ve Saksonya eyaletlerinde birinci parti olarak çıkmıştır (The Federal Returning Officer, 2023). Hollanda'da özellikle İslam düşmanlığı ile bilinen sağ popülist zgrlk Partisi (PVV) 2012'de %10 oy alırken, 2017'de %13,1 ile ikinci parti konumuna yükselmiştir (BBC Türkçe, 2019). 2021'deki seçimlerde ise oy oranı %10,97'ye düşse de nc parti olarak seçimlerden çıkmıştır (Parlement.com, 2023). Avusturya'da 2017'deki seçimlerde aşırı sağcı partilerden Avusturya Halk Partisi (VP) %31,5 ile birinci olurken Avusturya zgrlk Partisi (FP) % 26 ile nc olmuştur (BBC Türkçe, 2019). 2019'da gerçekleşen erken seçimlerde ise VP oy oranını %37,5'a yükseltmiştir. FP ise % 16,2'ye dşrmştir (Politico, 2023). İtalya'da ise 2013'te %25 oy alan Beş Yıldız Hareketi (M5S) 2018'de %32,6 oy oranı ile tek başına iktidar olmuştur (Anadolu Ajansı, 2018). 2022 genel seçimlerinde ise M5S'nin oy oranı %15,3'e gerilemiştir. Aşırı sağcı İtalya'nın Kardeşleri Partisi (FdI)'nin %26,2 ile birinci parti olarak çıktığı seçimlerde, FdI ve liderlik ettiği sağ ittifakın toplam oyu %44,3' bulmuştur (Euronews, 2022). Özellikle göçmen krizi döneminde oy oranlarını artıran sağ partilerin günümüzde de etkilerini sürdürdükleri görülmektedir. AB'de göçmen karşıtı söylemleriyle oy oranlarını artıran sağcı partiler Avrupa Parlamentosu'nda da varlıklarını artırmışlardır.

Göçmen krizinin etkileri sürerken ve aşırı sağcı partiler yükselişlerine devam ederken 2021 yılında ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, yeni bir g akını başlatmıştır. Arap Baharı'nın yarattığı g sürecinde AB ülkelerinden sığınma talep edenlerin %29'u Suriyeli iken, %14'n Afgan kökenliler oluşturuyordu (Balcı ve Göcen, 2018:22). Yaşanan bu gelişmeler sonucunda zaten mevcut Afgan sayısının artması ve AB'ye yönelik hızlanan g, halihazırda Arap Baharı'nın sebep olduğu g krizini tamamen atlatamayan AB kamuoyunu daha da hassaslaştırmıştır. Ana akım medyanın ve aşırı sağ partilerin söylemlerinin etkisiyle 2021 yılının en popüler kelimesi olarak tespit edilen popülizm, gn gvenlikleştirilmesine sebep olmakta ve

böylece göçmenler güvenlik meseleleri ile ötekileştirilerek tanımlanmaktadır. Güvenlik problemi olarak görülen göçmenlerin yarattığı tedirginlikler ve endişeler ile “sebeplere olacakları tehlikeler”den korunmak için sağ partilerin yükselişi kaçınılmaz hale gelmektedir.

2. Aşırı Sağ Popülist Söylemlerle Göçün Güvenlikleştirilmesi

AB üye ülkeleri arasında özellikle yoğun göç alan Fransa, Almanya gibi ülkelerde göçmenler hem egemenliğe hem de ekonomik, politik ve kültürel konulara karşı tehdit olarak inşa edilmesi göç konusunu güvenlik tartışmalarının önemli bir maddesi haline getirmiştir. Göçmen sayısının artmasıyla homojen toplum yapısının bozulacağı ve yereldeki ‘ulusal’ halkın ekonomik, sosyal ve kültürel açılarından zarar göreceği argümanı kullanılmaktadır. AB popülizminin söylemlerle göçü bir güvenlik sorunu olarak güvenlikleştirilmesi, liderlerin dinleyicileri/izleyicileri konumunda olan halkın duygularını ve oy potansiyellerini etkilemektedir. İç siyasette egemenlik, ulusal güvenlik ve sınır güvenliği sorunlarıyla ve ekonomik, politik, kültürel sorunlarla mücadele eden halkın karşısında konuşlandırılan göçmenler popülizm aracılığıyla siyaset aracı haline gelmektedir.

Göçmen karşıtlığı, popülizmin ortaya çıkmasını destekler niteliktedir. Çünkü milliyetçilik ve “öteki”yi dışlayıcı argümanlar, geçmişte faşizm tarafından benimsendiği gibi günümüzde de popülist siyaset tarafından benimsenmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, aşırı sağ eğilimlerin desteklediği popülizm, günümüzde faşizmin gölgesi konumundadır ve AB’nin liberalizmini ve temel normlarını tehdit eden niteliktedir. Ekonomik, politik ve sosyokültürel koşullar ve krizler kapsamında kendisine yer bulan popülizm, AB siyasetinde aşırı sağ partilerle özdeş olarak kabul edilir hale gelmiş ve etkinliğini artırmış durumdadır. Göçün politize edilmesi ve buna bağlı olarak güvenlikleştirilmesi AB genelinde göçmen karşıtlığının ve bundan beslenen popülist aşırı sağcı partilerin güç kazanmasına neden olmuştur (Donduran ve Gedik, 2021).

Popülizm, özellikle son yıllarda hem küresel siyasette hem de AB siyasetinde kendisine yer bulan önemli kavramlardan biridir. Literatürde en çok kabul gören tanımlamalardan birini CasMudde yapmıştır. Mudde (2004:543)’ye göre popülizm, toplumun 'saf insanlar' ve 'yozlaşmış seçkinler' olmak üzere iki homojen ve karşıt gruba ayrıldığı düşünün ve siyasetin genel iradenin bir ifadesi olması gerektiğini savunan ince merkezli bir ideolojidir. Popülist liderler seçkin karşıtlığından beslenirler ve sıradan halkın genel iradesini temsil ederler. Halkın genel iradesini temsil eden popülistler, ‘biz’ ve ‘öteki’ ayrımı üzerinden düşman olarak inşa ettikleri ötekilere karşı mücadelede halkın desteğini söylemlerle elde etmeyi amaçlarlar. Literatürde Laclau, de La Torre, Kazin, Canovan, Hofstadter gibi pek çok yazar popülizmi söylem yaklaşımıyla tanımlarlar ve onlara göre popülizm egemen halk adına elit karşıtı bir söylemdir. Popülizm, halk egemenliğinin üstünlüğünü vurgulayarak yozlaşmış elitlerin halkın haklı siyasi otoritesine zarar verdiğini iddia etmek amacıyla söylem haline gelmektedir (Aslanidis, 2015:9). AB’nin özellikle yoğun göç alan üye ülkelerinde göçün bir güvenlik meselesi olarak popülist söylemlere konu olması, liderlerin krizleri fırsata çevirerek oy potansiyellerini artırmak amacıyla uyguladıkları bir söylem stratejisidir. Göçmenler, söylemler aracılığıyla, ülkedeki mevcut ya da ileride ortaya çıkabilecek problemlerin kaynağı olarak, diğer bir ifadeyle “tehdit” olarak inşa edilirler. Yükselişe geçen aşırı sağ ideoloji perspektifinden değerlendirildiğinde bu eğilimin özellikle kültürel anlamda dışlayıcı bir özellik taşıdığı söylemek mümkündür.

Günümüzde söylemler aracılığıyla ‘tehdit’ olarak inşa edilen ve dolayısıyla hem ulusal hem de insani güvenliğin bir konusu olarak kabul edilen göç konusu, geçmişte yalnızca ulusal güvenlik problemi olarak ele alınmaktaydı. Sınırların güvenliği, işlenen suçlar ve terörizm bu kapsamda değerlendirilmektedir. Zira göçmenlerin sınırları aşarak başka bir ülkenin sınırları içinde var olmaları, egemenlik sorunu yaratmakta, sınırların güvenliğinin ve dolayısıyla ulusal güvenliğin zafiyetini göstermektedir. Ek olarak uyuşturucu ticareti, insan kaçakçılığı gibi suçların ve özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında terör faaliyetlerinin göçmenlerle ilişkilendirilmesi de ulusal

güvenlik problemleri olarak görülmektedir. Fakat göçmenler 1990'lı yıllardan itibaren güvenlik kavramının genişlemesi ve derinleşmesi süreciyle yalnızca ulusal güvenlik problemi olarak görülmemiştir. Birleşmiş Milletler'in ve Eleştirel Güvenlik Çalışmaları'nın katkılarıyla ulusal güvenliğe ek olarak ekonomik, siyasal, toplumsal, bireysel, çevresel güvenlikler ile gıda ve sağlık güvenlikleri de hem göçmenler hem de göç edilen ülkedeki vatandaşlar açısından önem kazanmıştır. Örneğin, göçmenler ekonomik krizlerin ve işsizliğin sebebi olarak görülmekte ya da toplumsal olarak kamu düzenini bozarak kültürel yozlaşmaya sebep olabilmektedir. Özetle, göç konusu ve göçmenlik bütünüyle güvenlik ile ilişkilendirilmesi muhtemel bir konu haline gelmiştir.

Göçün güvenikleştirilmesi, farklı güvenlik çalışmalarının gündeminde farklı şekillerde açıklanmıştır. Popülist söylemin göçü bir güvenlik sorunu olarak inşa ettiğinin kabulü üzerinden göçün güvenikleştirilmesi bu çalışmada Barry Buzan ve Ole Waever'ın görüşleriyle şekillenen Kopenhag Okulu kapsamında ele alınmıştır. 1995 yılında ortaya atılan güvenikleştirme kavramına göre bir konu güvenlik sorunu olarak sunulursa ve dikkate alınırsa, bu güvenlik sorununu bertaraf etmek için olağanüstü önlemler alınması gerekir. Bu güvenlik sorununu/tehdidi önlemek için acil olarak her türlü yöntemi kullanmak için özel bir hak talep edilmesi meşru hale gelir. Bu güvenikleştirme süreci söz-edimler aracılığıyla gerçekleştirilir (Waever, 1995) ve böylece bir konu güvenlik olarak sunulduğunda o konu güvenliğin bir meselesi haline gelmiş olur. Söylemler aracılığıyla güvenlik tehdidi olarak inşa edilen bir konu hakkında olağan üstü yollara başvurulması mümkün hale gelir. Güvenikleştirmeyi gerçekleştiren aktörler, konuyu dramatize ederek hayatta kalmak için eylemin ne kadar öncelikli olduğunu, acilen ele alınmadığı takdirde var oluşlarının tehlikeye gireceği üzerinden bir algı inşa etmektedirler (Buzan, 1997:14).

Kopenhag Okulu göçün güvenikleştirilmesini istila ve yeniden tasarım üzerinden açıklamaktadır. Göç edenler, yereldeki halkı istila ederler. Yereldeki halkın bu durumda aynı kalması mümkün değildir ve yeniden tasarım süreci başlar (Buzan ve diğerleri, 1998:121). Nitekim göç alan toplumlarda ulusal güvenliğin yanı sıra demografik yapı, ekonomi, politika, sosyal yaşam, kültür gibi pek çok unsur etkilenmekte ve değişime uğramaktadır. Sağ popülist liderler söylemleriyle bu değişim ve yeniden tasarım üzerinden politika üretmektedirler. Reynié (2016)'ye göre AB'de görülen bu yeni sağ popülizm maddi ve kültürel kaygılar üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla aşırı sağcı popülistlere göre göçmenlerin istilası ile AB'ye ait birtakım değerler zarar görmektedir. Çok kültürlülük sonucunda demografik yapı bozulmakta, ekonomi ve politika kötü etkilenmekte ve kültürel yozlaşma kaçınılmaz hale gelmektedir. Böylece göçmenler AB toplumunu yeniden tasarlamaya yönelik tehlikeler olarak görülmektedir.

Göç bir güvenlik sorunu olarak sunulurken bireysel özgürlükler, toplumsal cinsiyet eşitliği ve laiklik gibi Avrupa veya Batı yaşam tarzına içkin olduğu varsayılan bir dizi değer göçmenler sebebiyle tehdit altında olduğu savunulmaktadır. Popülistler seçkinleri ve ana akım partileri liberal toplumun değerlerini ve kurallarını desteklememekle ve çok kültürlülüğe, İslamcılığın yükselişine ve sorumsuz göç politikalarına kayıtsız olmakla suçlamaktadırlar. Bu popülizm biçiminin Fransa'daki temsilcisi ise 1972'de kurulan ve özellikle 2012'den beri etkisini artıran FN'dir. Nitekim popülizmin göçle özdeşleştirilmesi büyük ölçüde FN'in önemine, uzun ömürlülüğüne ve başarısına bağlıdır. Parti, büyük ölçüde göç karşıtlığı etrafında kurulmuştur. Kimliğinin merkezinde, Fransız toplumunun doğasına odaklanmak ve bunu iddia edilen göçmenlik meydan okumasına karşı savunmak vardır (Taggart, 2017). Bu doğrultuda bir sonraki bölümde FN ve benimsediği aşırı sağ perspektif göç algısı üzerinden incelenmektedir.

3. Fransa'da Aşırı Sağ, Front National ve Göç

Fransa, tarihsel geçmişi nedeniyle göç olgusuyla uzun süredir iç içe olan bir ilişkiye sahiptir. Özellikle 1960'lardan itibaren sömürgeci geçmişinin etkisiyle Fransa ana karasına göç hareketleri giderek artmıştır. Bu dönemdeki anti-sömürgeci politikaların sonucu olarak Kuzey Afrika ve

Sahraaltı Afrika bölgesinden birçok göçmen Fransa'ya göç etmeye başlamıştır (Lessault ve Beauchemin, 2009; Gosselin, ve diğerleri, 2016). Diğer yandan, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte yaşanan işçi göçleri de ülke içindeki göçmen nüfusunun artmasına neden olmuştur. 1970'lerin ortalarından itibaren, aşırı sağcı hareketlerin arttığı bir ortamda, göç ve göçmenlere karşı söylemler önemli bir yere sahip olmuştur (Ertul ve Şenkön, 2009). Bu durum, Fransa'yı göçmenlerin kültürlerini kabul etmeye ve onlara eşit haklar tanımaya zorunlu kılmıştır.

Jean-Marie Le Pen öncülüğündeki FN 1972 yılında kurulmuş ve Fransa'daki mevcut siyasal ortamda uzun süre göçmen karşıtlığı üzerine kurulu siyasal söylem ile varlığını sürdürmüştür (Delwit, 2012:13; Camus, 1996). Kurulduğu ilk yıllarda oy oranı minimal seviyelerde gitse de 1980'lerin sonundan itibaren giderek daha fazla seçmene hitap etmeyi ve özellikle 2002 yılında Fransa'daki Başkanlık seçimlerinde yaklaşık %17 oy olarak ikinci tura kalmayı başarmıştır.

Tablo 1. Front National'in Cumhurbaşkanlığı Seçimindeki Adayları ve Oy Oranları

Başkanlık Seçimleri Yılı	Aday	Birinci Tur Oy Oranı	İkinci Tur Oy Oranı
1974	Jean-Marie Le Pen	%0,75	İkinciturakalamadı.
1988	Jean-Marie Le Pen	%14,38	İkinciturakalamadı.
1995	Jean-Marie Le Pen	%15	İkinciturakalamadı.
2002	Jean-Marie Le Pen	%16,86	%17,79
2007	Jean-Marie Le Pen	%10,44	İkinciturakalamadı.
2012	Marine Le Pen	%17,90	İkinciturakalamadı.
2017	Marine Le Pen	%21,30	%33,90
2022	Marine Le Pen	%23,35	%41,45

Kaynak: De Boissieu, 2022.

Jean-Marie Le Pen'in 2002 yılındaki seçim başarısı aslında o dönemdeki aşırı sağa yönelik bakış açısını da gösteren önemli bir faktördür. Merkez sağın güçlü partisi UMP'nin aday ve aynı zamanda mevcut cumhurbaşkanı olan Jacques Chirac'a karşı ikinci turda ağır bir yenilgi almış olmasına rağmen seçimlerin bu ikinci turu Fransız halkının aşırı sağ bir tehdit unsuru olarak gördüğünün önemli bir dışavurumuydu. Zira ilk turdaki oy oranını sadece %1 artıran Le Pen'e karşı geri kalan bütün Fransız seçmen J. Chirac'a oy vererek, aşırı sağın önemli temsilcisi Jean-Marie Le Pen'e karşı olduğunu göstermiştir.

Baba Le Pen'in yaklaşık 40 yıllık parti başkanlığı döneminden sonra, 2011 yılında, aşırı sağ partilerde o zamana kadar eşine benzerine pek rastlanmayan bir olay gerçekleşmiş ve Marine Le Pen genç bir kadın olarak partinin başına geçmiştir. Babasının kullandığı aşırı sağcı ve sert üsluba nazaran Marine Le Pen'in üslubu, partisini aşırı sağdan daha genele hitap edebileceği bir konuma çekmek ve seçimlerdeki oy oranını yükseltmek amacıyla değişmiştir. Bu değişiklik, söylem yumuşamasından ziyade popülistleşmesi ve göç gibi konularda daha ilgi çekici hale gelmesi şeklinde gerçekleşmiş ve sonrasındaki süreçte partinin oy oranları olumlu yönde etkilenmiştir. Yukarıdaki Tablo 1'de görüleceği üzere, FN partisinin cumhurbaşkanı adaylarının seçimlerde aldığı oy oranları incelendiğinde, 2002'de çıkılan noktadan sonra 2007 seçimleri büyük bir hüsrana yaratmıştır. Fakat partideki başkan değişiminden kısa bir süre sonra girilen 2012 seçimlerinde oy oranının o zamana kadar alınmış en tepe noktaya çıkması, Marine Le Pen ve değişimin olumlu yönde ilerlediğini göstermektedir.

Marine Le Pen, partisini kısa sürede çok az oy alan bir gruba ait parti olmaktan çıkarıp hesaba katılması gereken bir güç haline getirmiştir. Bir politikacı olarak kendini göstermeden önce Le Pen'in kişiliği kendi kurgusundan ziyade babasının bir uzantısıydı. Örneğin, babası bir zamanlar "*Le Pen, Le Peuple*" (Halk için Le Pen) terimini bir slogan olarak kullanmış ve onu "*Rassemblement le bleu pour Marine*" diye yazmıştı (Stockemer ve Amengay, 2015:373). Bu iki slogan Fransızcada anlamsal olarak aynıdır. Ancak 2011'den sonra, partiyi babasından

devralmasının ardından, bütünsel olarak kendisine ait bir kişilik oluşturmaya başlamış ve parti tarihindeki en başarılı cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarını elde etmiştir. 2017 seçimleri kendisinin babasından daha başarılı olduğunu aslında tescil edeceği bir zaferdi. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda Le Pen, 2012'ye kıyasla 2017'de daha fazla destek almıştır. 2012'deki seçim kampanyası ve söylemi daha fazla ekonomi politikaları ve AB ve ABD karşıtlığı odaklıyken, 2017'deki seçim kampanyasını daha fazla topluma odaklayarak toplumsal desteğini artırmaya ve mevcut kitlelerini sağlamlaştırmaya başladığı daha insan merkezli popülist ideallere dönüştürmüştür.

Popülist politikalara yönelme açısından FN kendisini göçü durdurmak ve bununla bağlantılı tehditlerle başa çıkmak için uygun siyasi programa ve siyasi iradeye sahip bir siyasi hareket olarak temsil etmektedir. Marine Le Pen, söylemlerini FN içinde babasından kalan "Nazi" algısından uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Bu değişim, partinin İkinci Dünya Savaşı veya Fransız sömürge savaşlarına atıf yapmaktan vazgeçmesi, sosyal konularda daha yumuşak bir tutum benimsemesi (örneğin, eşcinsel çiftlerin medeni birlikteliklerini savunması, kürtaj ve ölüm cezası konusunda daha zayıf bir pozisyon alması), ırksal karışım korkusu, antikomünizm ve anti-Amerikancılık temalarının daha fazla yumuşaması ve Hristiyan ahlakının asgari düzeyde çağrıştırılması olarak ortaya çıkmıştır (Bastow, 2017:21-22). Le Pen babasından farklılaşarak özellikle ekonomik gelişmeler ve vaatler konusunda kamuoyunu inandırıcı bir politikaya sahip olduğuna ikna etmeye uğraşmıştır (Bastow, 2017:22). Bu bağlamda, söylemlerinde ekonomik yetkinliğini göstermek için siyasi söyleminde ekonomik referansları artırmış, ancak bunun, ekonomik söylemini değerler alanına sabitleyerek ve ekonomiyi başka bir şekilde değil, halkın hizmetinde olması gereken bir şey olarak sunarak, başka bir yerde reddettiği siyasetin teknokratikleştirilmesine boyun eğme anlamına gelmesini engellemeye çalışmıştır.

Marine Le Pen'in öncülüğünde FN, kendisini halkın güvenliğinin, kimliğinin ve refahının savunulmasından sorumlu tutmaktadır. Yani söylemlerine göre FN, halkın savunucusu olarak, ana akım partilerin göç konusundaki politikalarının ya da politikasızlıklarının yarattığı koşullara çare olduğu algısını inşa etmektedir. Marine Le Pen, Fransa'da sınır kontrolünün olmamasından ve bunun sonucunda ortaya çıkan kitlesel göç, ekonomik çürüme ve güvensizlikten sorumlu olduğunu iddia ettiği sınırların serbestleştirilmesine ilişkin mevcut devlet politikalarından bahsetmektedir (Mayer, 2013:166). Söz konusu politikaları, FN'nin Fransızların güvenliğini, ekonomik refahını ve ulusal kimliğinin korunmasını artırabileceğini savunduğu sıkı sınır düzenlemesi politikasıyla karşılaştırmaktadır.

Marine Le Pen, açıklamalarında Fransa'nın laik kültürel mirasının özellikle Müslümanların göçüyle tehdit altında olduğunu vurgulayarak, Fransız halkının kültürünü, güvenliğini, birliğini ve refahını savunma konusunda kendisini açıkça sorumlu görmektedir (Debras, 2021). Ona göre, göçmen akını sadece Fransa'nın kültürüne zarar vermekle kalmamakta, aynı zamanda ekonomik sıkıntıların da kaynağı olmaktadır. Müslüman göçmenler Fransız vatandaşlarının işlerini ellerinden almaktadır. Fransız devleti tarafından ödenen sosyal yardımları alırlarken Fransız kültürüne uyum sağlamamaktadırlar (Maksic ve Ahmic, 2020). Her ne kadar laik Fransız kültürünün Müslüman göçmenler tarafından ezildiğini dile getirse de birçok kez Fransa'nın Hristiyan kökenlerine de atıflar yaparak kolektif kimlik ve toplumsal hatıralar üzerinden de ilerlemeye çalışmaktadır (Bonnefroy, 2017).

Çok kültürlülük, Fransa nüfusunu din ve kökene göre parçalara ayırmaktadır. Marine Le Pen, "çok kültürlülüğe karşı mücadele ediyoruz çünkü çoklu çatışmalar getirdiğine inanıyoruz, laik, demokratik ve sosyal bir cumhuriyet için mücadele ediyoruz ki nesnel olarak konuşmak gerekirse Fransa'da artık buna sahip değiliz" diyerek açık bir şekilde tek bir Fransız kültürünün savunulması gerektiğini, göç ve göçmenler nedeniyle 'korunması' gereken kültürün yıpratıldığı ve bunda da sorumlu olarak gördüğün Fransız seçkinlerinin bir eylem planı olmadığını dile getirmektedir (Sauvaget, 2022). Kitlesel göçün ve göçmenleri asimile etmeye yönelik başarısız

devlet politikalarının bir ürünü olarak inşa edilen İslami köktendinciliğin yarattığı güvenlik tehditlerine karşı halkı koruyacak yasaları uygulama iradesine sahip bir siyasetçi olduğunu iddia etmektedir ki bu söylemlerinde halkın güvenliği, ulusal güvenlik gibi terimlerin vurgulanmaya başlaması 2015 sonrası artan terör eylemlerinin sonucu olarak görülebilir.

Fransa'nın 2015 yılında yaşadığı terör eylemleri, başta Charlie Hebdo olmak üzere, göçmen karşıtı olarak tanımladığımız FN ve Marine Le Pen'in söylemlerinin sertleşmesine, daha doğrusu popülist vaatlere dönmesine yol açmıştır. Saldırıların hemen ardından teröristler için ölüm cezasının yeniden gelmesi gerektiğini dile getirerek (Bonneau ve Hausalter, 2015) seçmenlerin doğrudan duygularına hitap etmiştir. Çünkü kimlik ve duygulara dayalı siyasi mesajlar kitlelerin ilgisini çekmede daha başarılıdır ve bu doğrultuda popülist liderlerin söylemleri gündelik olaylardan oldukça beslenir. Le Pen'in de benimsediği bu strateji ve yaşanan olaylarda kitlelerin öfkelerini bir yöne çekebilmesi, seçimlerde kendisi ve partisi adına kazanç sağlamaktadır. 2015 sonrası süreçte Le Pen'in oy oranları yukarı doğru tırmanmasının sebepleri arasında şüphesiz terör saldırıları sonrasındaki artan yabancı düşmanlığı ve göçmen karşıtlığı etkili olmuştur.

Buradan hareketle Marine Le Pen, popülist söylemlerle göçü güvenikleştirici aktör pozisyonundayken, referans nesnelere askerî olarak sınır güvenliği ve terörizmi, ekonomik olarak işsizlik ve sosyal yardım harcamaları, sosyal ve kültürel olarak da kaybolan Fransız kültürü, entegrasyon, din ve kimlik olarak belirleyen bir popülist söylem dili benimsemiştir. Bu referans nesnelere göçün bu alanlarda güvenlik sorunu yarattığını ifade etmektedir. Burada özellikle Fransız kültürü ve İslamofobi üzerinden şekillenen söylemleri görmek mümkündür. Ayrıca Le Pen'in artırdığı oy oranları güvenikleştirmenin önemli unsurlarından biri olan dinleyicilerde yani Fransız seçmenlerde karşılık bulmakta ve bu sayede oy oranlarını artırmaktadır. Böylece göçmenler konusunda önlem alma ve müdahale etme yetkisine meşruiyet kazandırmaktadır.

4. Fransa'da 2017 Seçimleri ve Sonrasındaki Süreç

2015 yılındaki terör olayları, Marine Le Pen'in 2012'den bu yana aldığı oy sayısındaki artış ve daha da önemlisi ikinci turda elde ettiği başarı aslında yeni bir ilerleme evresine girebileceğini göstermekteydi. 2017 seçimleri bu doğrultuda genç lideriyle birlikte partinin geleceği açısından önemli bir sınav olacaktı. Marine Le Pen, 2017 yılında cumhurbaşkanlığı adaylığını açıkladığı zaman kampanya konuşmasını yaparken, popülist kampanya sloganı olan "Halk adına" kürsüsünün üzerinde havada asılı duruyordu.

2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Emmanuel Macron oyların %24,1'ini alarak ilk turun en yüksek oy oranına sahip aday olarak ikinci tura çıkarken, rakibi Marine Le Pen, oyların %21,3'ünü almıştır. Tarihsel olarak iki önemli merkez sağ ve sol partinin adaylarının ikinci tura kalamadığı bu seçimler merkez partilerin zayıfladığının en büyük göstergesiydi. İkinci turda ise Macron, aşırı sağcı olarak görülen Le Pen'e karşı %66,1'le net bir zafer kazanmıştır (Ministre de l'Intérieur et desOutre-Mer, 2017). Bu sonuçlar aslında 2002 seçimlerinde baba Le Pen'in aldığı %16 ile rakibi Jacques Chirac'ın aldığı %19 oy oranlarına göre daha büyük bir kayıp demektir. Macron'un zaferi, bu değişimin önemini ortaya koymuştu (Jaffré, 2017).

Bu bilgiler ışığında, Fransa cumhurbaşkanlık seçimlerinin ilk turu, beklenen bir sonuçla sonuçlanmıştır. Yalnızca iki adaya ikinci tura kalma hakkının verildiği bu seçimlerde, merkez sağın ve solun güçlü partileri ve adaylarının olumsuz sonuçlarla karşılaşması seçmenlerin görüşlerinde ciddi değişime işaret etmektedir. Marine Le Pen ve Emmanuel Macron ikinci tura kalarak %23,1 ve %27,8 oy almışlardır. Jean-Luc Mélenchon ise %22 ile ikinci tura kalmayı başaramasa da sol oyların sahibi olmuş ve Hidalgo'ya gidebilecek oyları kendine çekmeyi başarmıştır.

Le Pen, göç ve göçmen karşıtlığı siyaseti sayesinde bu konuyu güvenlik unsuru olarak halkın önüne sunarak oy potansiyelini artırmayı başarmıştır. Örneğin, Fransa'da 2017 yılında Marine Le Pen'in yüksek oy oranına sahip olduğu Aisne bölgesinde göçmen nüfus genel nüfusun sadece %4'ünü oluştuyordu. Buna rağmen, göç ve göçmenler üzerine yarattığı algı, göçmenlerle daha az toplumsal etkileşimde bulunulan bölgede kendisine oy kazancı olarak geri dönmüştür (Le Bras, 2022). FN, göç karşıtı siyasi programını, kendisini göç yanlısı ana akım partilerden ayırmak ve kendisi için farklı bir anlam ve kimlik inşa etmek için kullanmaktadır. Halkın koruyucusu kimliğini gerçekleştirmek için FN, diğer siyasi partilerden olağanüstü bir farkla karşıt bir kimlik inşa etmiştir.

Genel olarak, 2017 Fransa cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları, Fransız parti sisteminin yapısında önemli değişimlere işaret etmiştir. Dört ana aday arasındaki başkanlık yarışının yakınlığı, iki kutuplu ve üç kutuplu yapısından bir kopuşu göstermiştir. Emmanuel Macron, 2017 yılında cumhurbaşkanı olmasından sonra, Sarı Yelekliler protestolarıyla ve ardından Covid-19 pandemisi ile sürekli olarak güç kaybetmiştir. Son olarak Rusya-Ukrayna Savaşı, Fransa'da ve Avrupa'da ciddi ekonomik ve siyasi endişelere yol açmıştır. Macron, Rusya ve Ukrayna ile arabuluculuk faaliyetleri üstlenmeyi başararak popülaritesini artırmıştır. FN açısından seçimler sonrasındaki değişim ise Marine Le Pen'in siyasal yaklaşımında gözlemlenmiştir. Babasının partisi Front National olarak bilinen partinin ismini 2018 yılında Rassemblement National (*Ulusal Birlik*) olarak değiştirmiştir. Artık Le Pen'in siyaseti, aşırı sağın sembolü olarak değil, daha popülist ve sağa oynayan ama söylemsel olarak memnuniyetsizlere hitap eden bir oluşuma dönmüş durumdadır (İvaldi, 2019).

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç kavramı, özellikle ulus devletlerin ortaya çıkışıyla beraber ulusal güvenliğin önemli bir unsuru haline gelmiştir. AB açısından ise temellerinin atıldığı AKÇT'den bu yana önemli bir gündem maddesi olmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren ulusal güvenliğin yanında insani güvenliğin de önem kazanmasıyla göç konusunun güvenlikle beraber değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Yirmi birinci yüzyılda hem aşırı sağın yükselmesi hem de göçmenlerin çeşitli küresel/bölgesel güvenlik sorunlarıyla ilişkilendirilmesi sonucunda yabancı karşıtlığı küresel bir ivme kazanmıştır. AB ülkelerinde bu ivme, özellikle Arap Baharı sonrasında yoğun göç alan ve hatta göçmen krizi olarak adlandırılan sürecin sonrasında daha da hızlanmıştır. Göçmenlerin nihai hedefi olan Batı Avrupa ülkelerinde göçmenlerin popülist liderler ve partiler aracılığıyla söz-edimlerle güvenlik problemi olarak sunulması sonucunda güvenikleştirme süreci başlamış ve göçmenler başta politikanın daha sonra da güvenliğin birer unsuru olarak acil önlem alınması gereken sorunlar olarak görülmüştür. Böylece Fransa gibi pek çok AB ülkesinde gerçekleşen seçimlerde aşırı sağcı, göçmen karşıtı partiler oy oranlarını artırmışlardır. Aşırı sağcı popülistler oy oranlarını artırırken söylemleri aracılığıyla "biz/onlar" ayrımı yaparak kendi halkının karşısında "onlar" olan bir düşman inşa etmektedir. Söylemleri halkı, öteki olarak tanımlanan göçmenlerden korumayı istedikleri yönünde şekillenmektedir.

Fransa'da yükselen aşırı sağcı hareketler Avrupa'da göç ve göçmen olgusunun geleceğine yönelik önemli bir konudur. Marine Le Pen'in başkanlık seçimlerinde yükselen oy potansiyeli ve göç karşıtlığı söylemi, son on yılda Fransa'da seçmenleri yakalayabilmek açısından olumlu sonuçlar getirmiştir. Zira Le Pen'in siyasal kariyerinin selefinden ayrılan en önemli belirteci partisini ve hareketini aşırı sağdan daha merkeze çekmesi olmuştur. Bu nedenle, göçün güvenlik sorunu olarak yansıtılması ve Fransız halkı nezdinde bunun kabul görmesi sağlanması, Le Pen'in oy oranlarının artmasını sağlamıştır. Ancak, daha önemli husus ise aşırı sağdan gelen bir partinin toplumun geneli tarafından 20 yıl önce hiç istenmeyen konumdan, artık tercih edilebilir bir seçenek konuma getirmesidir. Fransız siyaseti açısından 2027 seçimleri gelenek merkez sağ ve sol partilerin iyice kaybolacağı, popülist aşırı sağ ya da solun iktidarı ele geçirebileceği bir hale gelebilecektir. Bu da göçün bir olgu olarak değerlendirilmesinden ziyade siyasi çıkarlar için değerlendirilen bir unsur olmasını hızlandırabilir.

Kaynakça

- Akçadağ, E. (2012). Yasa Dışı Göç ve Türkiye. *BİLGESAM Raporu*. No:42. İstanbul.
- Anadolu Ajansı (2018, 15 Eylül). *Avrupa'da sağ partiler oyunu artırıyor*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupada-sag-partiler-oyunu-artiriyor/1255336> (Erişim Tarihi: 24.12.2022).
- Aslanidis, P. (2015). Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective. *Political Studies*, 64, 88–104.
- Balcı, M. ve Göcen, C. E. (2018). “Avrupa Birliği’nde Artan Zorluklar: Göçmen Krizi ve Irkçılık”. SOSCON 2018 Uluslararası Sosyal Bilimler İnovasyon Kongresi, 11 Mayıs-13 Mayıs 2018 (Tam Metin Bildiri, s. 20-27 (Yayın No:4333420).
- Bastow, S. (2018). The Front national under Marine Le Pen: a mainstream political party? *French Politics*, 16(1), 19-37.
- BBC Türkçe (2019, 27 Mayıs). *Avrupa Parlamentosu Seçimleri: Merkez sağ ve merkez sol gerilerken liberaller, yeşiller ve aşırı sağcılar yükselişte*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48417894> (Erişim Tarihi: 24.12.2022).
- Bilgen S. (2020). Popülizm ve Dış Politika: Güney Asya Popülistlerinin “Önemli Ötekisi” Çin. *Ulusaldan Küresele: Popülizm, Demokrasi, Güvenlik Konferansı*. İstanbul: Işık Üniversitesi Yayınları, s.88-92.
- Bonneau, B. ve Hausalter, L. (2015, 7 Ocak). *Le Pen: “oser nommer ce qui s'est passé” à Charlie Hebdo*. Europe 1. <https://www.europe1.fr/politique/Le-Pen-oser-nommer-ce-qui-s-est-passe-a-Charlie-Hebdo-707584>.
- Bonnefoy, G. (2017, 10 Nisan). *Marine Le Pen se dit "extrêmement croyante" mais est "fâchée avec l'Eglise"*. L'Express. https://www.lexpress.fr/politique/elections/marine-le-pen-se-dit-extremement-croyante-mais-est-fachee-avec-l-eglise_1899055.html
- Buzan, B. (1997). Rethinking Security after the Cold War. *Cooperation and Conflict*, 32(1), 5–28.
- Buzan, B., Waever, O. ve Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Camus, J. Y. (1996). Origine et formation du front national (1972-1981). *Le Front national à découvert* (s. 17-36). Presses de Sciences Po.
- De Boissieu, (2022). Résultats électoraux FN-RN (%). *France-Politique*, Erişim Adresi: <https://www.france-politique.fr/front-national.htm> (Erişim Tarihi: 29.12.2022).
- De Calignon, G. (2022, 13 Nisan). *Marine Le Pen prône un rapprochement avec la Russie*. Les Echos. <https://www.lesechos.fr/monde/enjeux-internationaux/marine-le-pen-prone-un-rapprochement-avec-la-russie-1400575>.
- Debras, F. (2021). Ne dites plus ‘race’ mais ‘culture’ ou ‘religion’: l’immigration et l’Islam dans les discours des partis d’extrême droite. *Revue BLE (Bruxelles laïque)-Echos*, 115 (4e trimestre 2021).
- Delwit, P. (2012). Les étapes du Front national (1972-2011). *Le Front national. Mutations de l’extrême droite française, Bruxelles, Éditions de l’Université de Bruxelles*, 11-36.
- Dinç, C. (2018). Avrupa Birliği’nin ve Üç Büyük Üyesinin Arap Baharı’na Yaklaşımları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (2), 1-33.
- Donduran, C. ve Gedik, A. (2021). Yükselen Popülizm Tehdidi: Yirmi Birinci Yüzyılda Faşizmin Gölgesi. *Öneri Dergisi*, 16(56), 879-909.
- Ertul, S. ve Şenkon, F. (2009). Culture immigrée/émigrée: l’exemple de la migration turque vers la France. *Migrations Société*, (3), 127-140.
- Euronews (2022, 26 Eylül). *İtalya seçimini aşırı sağdan yana kullandı: Sağ blok yüzde 44 oy oranını geçti*. Euronews <https://tr.euronews.com/2022/09/26/italya-secimini-asiri-sagdan-yana-kullandi-sag>

- blok-yuzde-44-oy-oranina-yaklasti (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- Eurostat (2022). Asylum and first-time asylum applicants-annual aggregated data. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00191/default/table?lang=en> (Erişim Tarihi: 20.12.2022).
- Gedik, A. (2021). Fransa'nın G Politikasının Avrupa Birliğinin Politikalarına Yansımaları. M. Karakaş ve D. ak (Ed.). *G ve Etkileri: Güvenlik, Toplum, Kadın, ocuk, Ekonomi, Dış Politika* (ss.283-294), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gosselin, A., duLo, A. D., Lelivre, E., Lert, F., Dray-Spira, R. ve Lydi, N. (2016). Migrantssubsahariens: combien de tempsleurfaut-il pour s' installer en France? *Population Societes*,533(5), 1-4.
- Göcen, C. E. (2019). *İnsan Güvenliği Sorunsalı Olarak Uluslararası G: Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Suriyelilere Yönelik Politikaları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara niversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hutchins, R. D. ve Halikiopoulou, D. (2020). Enemies of liberty? Nationalism, immigration, andtheframing of terrorism in theagenda of the Front National. *Nations and Nationalism*, 26(1), 67-84.
- Ivaldi, G. (2019). De Le Pen  Trump: le défi populiste. Editions de l'Université de Bruxelles.
- Jaffré, J. (2017). Un second tour de présidentielle si diffrent du duel Chirac-Le Pen de 2002. *Le vote disruptif*. Les élections présidentielle et législatives de 2017, 269-284.
- Le Bras, H. (2022, 1 Şubat). L'immigration est devenue "le ciment" du populisme. *La Croix*. <https://www.la-croix.com/L-immigration-devenue-ciment-populisme-juge-historien-Herve-Le-Bras-2022-02-01-1301197915>
- Lessault, D. ve Beauchemin, C. (2009). Les migrations d'Afrique subsaharienne en Europe: un essor encore limité. *Population Societes*, (1), 1-4.
- Maksic, A. ve Ahmic, N. (2020). ConstructingtheMuslimthreat: A criticalanalysis of Marine Le Pen's Twitter postsduringthe 2017 French electioncampaign. *J. RegionalSec.*, 15, 131.
- Mayer, N. (2013). From Jean-Marie to Marine Le Pen: electoral change on the far right. *Parliamentary Affairs*, 66(1), 160-178.
- Ministre de l'Intérieur et des Outre-Mer (2017). *Election présidentielle 2017: résultats globaux du premier tour*. <https://mobile.interieur.gouv.fr/Archives/Archives-elections/Election-presidentielle-2017/Election-presidentielle-2017-resultats-globaux-du-premier-tour>.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 542–563.
- Mudde, C. (2013). Three Decades of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So what? *European Journal of Political Research*, 52(1), 1-19.
- Parlement.com (2023). Partijvoor de Vrijheid (PVV). https://www.parlement.com/id/vhnnmt7m4rqi/partij_voor_de_vrijheid_pvv (09.01.2023).
- Politico (2023, 9 Ocak). *Poll of Polls: Austria*. Politico. <https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/austria/>
- Reynié, D. (2016). Heritage Populism and France'sNational Front. *Journal of Democracy*, 27(4), 47-57.
- Sauvaget, B. (2022, 20 Nisan). *Pour Marine Le Pen, la laicitn 'est pas un droitmais un moyen de contrôle*. Libération. https://www.liberation.fr/societe/religions/pour-le-pen-la-laicite-est-un-outil-dans-sa-lutte-contre-des-populations-allogenes-20220420_QVF2NUI2VJEH5DGP5EAH3GNXBM/
- Schmitt, C. (1988). *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Massachusetts: MIT Press.
- Stockemer, D. ve Amengay, A. (2015). The voters of the FN under Jean-Marie Le Pen and Marine Le Pen: continuity or change? *French Politics*, 13(4), 370-390.
- Taggart, P. (2017). Populism in Western Europe. C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. O. Espejo, ve P. Ostiguy (Ed.) *The Oxford Handbook of Populism* (ss. 248–264), Oxford: Oxford UniversityPress.

Ahmet Gedik

The Federal Returning Officer (2023). Bundestagelection 2021.

<https://www.bundeswahlleiter.de/en/bundestagswahlen/2021/ergebnisse/bund-99.html>
(09.01.2023).

Waeber, O. (1995). Securitization and Desecuritization. R. D. Lipschutz (Ed.) *On Security*. New York: Columbia University Press.

Yılmaz, F. (2008). “Avrupa Birliği’nde Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele”. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

GEÇİŞ VE AB ÜYELİK SÜRECİNDE BULGARİSTAN'DA GÖÇ, SİYASİ TEMSİL VE MİLLİYETÇİLİK

MIGRATION, POLITICAL REPRESENTATION AND NATIONALISM IN TRANSITION AND EU MEMBERSHIP PROCESS IN BULGARIA

Öz

Tarihsel olarak göç veren bir ülke olarak nitelendirilen Bulgaristan'da yakın zamana kadar yaşanan kitlesel göçlerin büyük bir bölümünü ülkede yaşayan Türkler ve diğer etnik gruplar oluşturmuştur. Farklı etnik kimliklerden oluşan toplulukları mümkün olduğunca ülke dışına göçe zorlamak ve Bulgaristan'da etnik açıdan homojen bir nüfus yapısı oluşturma yönündeki milliyetçi politikanın bir sonucu olan bu göçlerin son örneğini 1989 yılındaki Zorunlu Göç oluşturmuştur. Geçiş süreci, tüm kesimden vatandaşların gelişmiş ülkelere göç ettiği yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1989 zorunlu göçü ve öncesinde siyasi saiklerin bir sonucu iken, geçiş sürecinden sonraki göçler ağırlıklı olarak ekonomik ve toplumsal nedenlerden kaynaklanmıştır. Geçiş ve AB süreçlerinde toplumsal güçlerde ve siyasi parti sisteminde yaşanan değişim ülke içindeki azınlık ve etnik gruplar ile yurt dışına göç etmiş vatandaşların siyasi temsili bakımından gerilimli ve ikircikli bir durum meydana getirmiştir. 2009 seçimleri sonrasında aşırı sağcı ve milliyetçi partilerin iktidar ortaklığına kadar yükselmesiyle birlikte yeni bir aşamaya girilmiştir. Bir taraftan seçme ve seçilme hakkına ilişkin düzenlemelerde vatandaşların ikamet ettikleri ülke ve ikinci bir vatandaşlığa sahip olma durumuna göre farklılaştırma yapılmıştır. Diğer taraftan ise uygulamada özellikle Türkiye'de yaşayan vatandaşların kullandığı oylara karşı söylem ve yargı süreci yaşanmıştır. Bu çalışma, Bulgaristan'da siyasi temsil ve milliyetçilik etkileşimini kuramsal olarak Avrupalılaşma çerçevesinde siyasi parti sistemi ve yurt dışında yaşayan vatandaşların seçme ve seçilme hakları üzerinden ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupalılaşma, Bulgar Milliyetçiliği, Hak ve Özgürlükler Hareketi, Çift Vatandaşlık, Göç.

Abstract

Until recently, the majority of the mass emigrations consisted of Turks and other ethnic groups in Bulgaria, a country that was historically as their place of origin. The latest example of these mass movements was the Forced Migration of 1989, a nationalist policy that was designed to compel ethnic groups with varying identities to emigrate to the maximum extent possible, thereby creating an ethnically homogeneous population in Bulgaria. The transition process has signalled the beginning of a new era during which citizens from all demographics have migrated to developed countries. The migrations that occurred following the transition process were primarily motivated by economic and social factors, as opposed to political motives, which were the primary factors behind the Forced Migration of 1989 and the preceding migrations. The representation of minorities and ethnic groups within the country, as well as citizens who have migrated abroad, has been the subject of a contentious and ambivalent situation as a result of the changes in the

Seyhan ŞEN*

*Dr., Bağımsız Araştırmacı

E-posta/E-mail:
seysen@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-1312-2520

Başvuru/Submitted: 16.09.2024

Kabul/Accepted : 29.09.2024

social forces and the political party system during the transition and EU processes. The 2009 elections marked the emergence of far-right and nationalist political parties as new partners in coalition administrations, indicating a new era. On the one hand, regulations have differentiated the right to vote and election based on the country of domicile of citizens and whether they hold a second citizenship. Consequently, authorities have implemented judicial processes and discourses that are in opposition to one another, with a particular emphasis on voting rights of citizens who reside in Türkiye. The present study explores the correlation between political representation and nationalism in Bulgaria within the theoretical framework of Europeanization, focusing on the political party system and the voting and election rights of citizens residing abroad.

Keywords: Europeanization, Bulgarian nationalism, Movement for Rights and Freedoms, Dual Citizenship, Migration.

Giriş

Bulgaristan'ın ulus-devlet olarak kurulduğu 1878'den itibaren kitlesel göç veren bir ülke olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde (McCarthy, 2022) ve Balkan Savaşları sırasında silahlı çatışmalar yoluyla nüfus hareketleri yaşanırken (Şimşir, 2013; Şimşir, 1989) 1923 sonrasında ise anlaşmalara dayalı gönüllü veya zorunlu göçler gibi farklı yöntemlerle kitlesel göçler devam etmiştir (Şimşir, 2010). Yakın zamana kadar kitlesel göçlerin çok büyük bir bölümünü Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfus oluşturmuştur. Ülkenin kuruluş döneminden itibaren Bulgar nüfusun yaşadığı toprakların ülke sınırlarına dâhil edilmesi, ülke içerisindeki azınlıkların ve farklı etnik grupların nüfusunun ise mümkün olduğunca azaltılması yönünde milliyetçi bir politika izlenmesi bu göç hareketliliğinin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bunun son örneği, ülkedeki Türklere ve diğer etnik gruplara yönelik asimilasyon ve zorla Bulgarlaştırma süreci sonunda gerçekleşen (Hacısalihoğlu, 2012) ve Bulgaristan'ın sistematik homojenleştirme politikasının bir devamı olan ancak önceki göçlerden farklı olarak bir anlaşmaya bağlı olmadan zorunlu gerçekleşen 1989 göçüdür (Türkeş, 2012). Ülke tarihinde ve o dönem II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'daki en büyük kitlesel göç hareketi olarak kabul edilen bu olayda, 350.000 civarında Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmiştir (Şimşir, 2009).

1990'lar itibariyle ise, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri genelinde olduğu gibi, Bulgaristan'da da sosyalist rejimden kapitalizme geçişi ifade eden “geçiş süreci” ve Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinde yeni bir göç hareketi yaşanmıştır. Geçiş süreci, tüm kesimden vatandaşların ülke dışına göç ettiği yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Önceki göçler Türklere ve farklı etnik grupların ülke dışına çıkarılması için siyasi saiklerle yapılmış kitlesel hareketler iken, yeni dönemdeki göçler geçiş süreciyle başlayan ekonomik ve toplumsal nedenlerden kaynaklanmıştır.

Bulgaristan'da Türk ve Müslüman nüfusun ortaya çıkışı Bulgar ve Türk kaynaklarda tartışmalı bir konudur (Dimitrov, 2001: 5-6). Modern Bulgar devletinin kuruluşundan itibaren Türkiye'ye gerçekleşen göçler de bu tartışma konusundan bağımsız gelişmemiştir. Bazı çalışmalarda “asimilasyon politikası terminolojisinin (българските турци – Bălgarskite Turtsi)” sürdürüldüğü ve “Bulgaristan Türklerinin” Türkiye'ye göçünün Bulgar nüfusun göçü olarak adlandırıldığı görülmektedir (Kayapınar, 2012:102-103). Diğer bir ifadeyle, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden nüfusun Bulgar vatandaşı olduğunun Bulgar yönetimleri ve halkı tarafından unutulduğu yönünde bir yaklaşım sergilenmiştir (Zhelyazkova, 1998:11). Ayrıca Türkiye'ye göç edenlerin yaşadıkları psikolojik, sosyo-ekonomik ve kültürel uyum sorunlarına dikkat çekme çabasına girilmiştir. “Bulgar Türkleri” ve “Bulgar diasporası” olarak nitelendirilen Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türklerinin sorunlarının çözümü için Bulgar siyasileri ve sivil toplum kuruluşları tarafından daha fazla çalışma yapılması, Türkiye ile kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Bulgar diasporasının haklarının savunulması gerektiği belirtilmiştir (Zhelyazkova, 1998:43).

İronik görünen bu durum pratikte, 1984-1985 dönemindeki sözde “Yeniden doğuş” asimilasyon politikasının Bulgaristan’da Türklerin yaşamadığı, bunların Osmanlı’nın Müslümanlaştırıldığı yerel halk iddiasının devamı olduğunu ve Bulgar vatandaşları vurgusunun öne çıkarıldığını göstermektedir. Geçiş dönemindeki bu yaklaşım komünist rejimde değiştirilen Türk isimlerin iadesi, eğitim ve kültürel hakların tanınması ve vatandaşlık düzenlemeleri gibi tartışmaların yaşandığı bir ortamda dile getirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, kuramsal olarak geçiş süreci ve AB adaylık döneminde Avrupalılaşıma yaklaşımının kısa vadede etnik temelli milliyetçiliği öne çıkaran çevrelerin eleştirilerini ve süreçten duyduğu rahatsızlığı yönetmelerine imkân verdiğini, uzun vadede ise Bulgar milliyetçiliğinin azınlıklara ve etnik gruplara karşı bakış açısında temel bir kırılma ve değişim yaratmadığını göstermektir. Dahası AB üyeliği sonrasında Bulgar yönetimleri bir taraftan dünya genelindeki Bulgar diasporasına yönelik çalışmalar yaparken, öte yandan yurt dışına göç etmiş azınlık ve etnik grup mensubu çift vatandaşların siyasi temsiliyeti de tartışılmaya devam etmiştir. Bu çalışmada, kuramsal olarak “AB kamu politikası ve siyasetinde tanımlanan, birleştirilen ve yurtiçi söylem mantığına, kimliklere, siyasi yapılara ve kamu politikalarına derç edilen resmî ve gayri resmî kuralların, prosedürlerin, politika paradigmalarının, tarzlarının, ‘iş yapma şekillerinin’, ortak inanç ve kurallarının a) inşası, b) yayılması ve c) kurumsallaştırılması” süreci (Radaelli, 2003:30) olarak tanımlanan Avrupalılaşıma yaklaşımı çerçevesinde siyasi parti sistemi ve milliyetçilik etkileşimi üzerinden bir analiz yapılmıştır.

1. Geçiş Sürecinde Toplumsal Güçlerin Dönüşümü ve Siyasi Temsile Etkisi

Geçiş süreci Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerindeki gibi Bulgaristan’da da sadece rejim değişikliğini beraberinde getirmemiş, aynı zamanda yaklaşık yarım asır boyunca rakip kapitalist sistemde yer alan Batı dünyası ile Doğu Avrupa ülkeleri arasında yeni ilişkiler tesis etme sürecini de başlatmıştır. Bazı çalışmalarda Avrupalılaşıma ile eş anlamlı kullanılan (Balkır ve Soyaltın, 2018:8) Avrupa bütünleşme sürecinde Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa’nın geri kalanıyla siyasi, ekonomik ve askerî açıdan yeni ilişkilerin tesisi ve bağların inşasına çalışılmıştır. Dolayısıyla biri geçiş süreci, diğeri de bütünleşme süreci olmak üzere eş zamanlı gelişen ve birbirini besleyen bu iki süreç “çifte süreç” olarak da adlandırılmıştır (Turkes, 2004:13).

Bulgaristan’da 1990-2001 yılları siyasi ve ekonomik yönden birinci geçiş dönemi ve 2001-2009 yılları ise bütünleşme ve AB üyeliği yönünden ikinci geçiş dönemi olarak tanımlanmaktadır (Atasoy ve Alkar, 2018). 1989-1997 dönemini “tamamlanmamış geçiş”, 1997-2004 dönemini ise “gerçek geçiş” dönemi olarak tanımlayan çalışmalar da bulunmaktadır (Crampton, 2005:216-258). Bunların yanı sıra, 1990-1994 arası “anayasal düzenin ve idari yapının inşa edildiği kuruluş dönemi” (birinci dönem), 1994-2000 arasını kurumsallaşıma ve dış yardımlar dönemi (ikinci dönem) ve 2000-2007 arasını da AB müzakere ve üyelik dönemi (üçüncü dönem) olarak sınıflandırılmaktadır (Bayramoğlu Özügurlu ve Gülpınar, 2020). Siyasiler ve halk arasında farklı görüşlere rağmen, geçiş dönemi temel olarak Jivkov yönetiminin sona erdiği 10 Kasım 1989 tarihinden NATO üyeliği (29 Mart 2004) ve AB üyelik imzasına (25 Nisan 2005) kadarki dönem olarak kabul edilmektedir (Popov, 2021:59).

Devlet ve toplum ilişkilerini temelden değiştiren çifte sürecin Balkanlarda iç ve dış önceliklerin yeniden tanımlanmasına neden olduğu kabul edilmektedir. Bulgaristan’da da komünist – antikomünist, Avrupa yanlısı – Rusya yanlısı ekseninde tarihsel siyasi mücadele sürmüş, Bulgar siyasetinde milliyetçi eğilimler varlığını korumuş ancak Avrupa-Atlantik yapılarına üye olma hedefi öne çıkmıştır (Shashko, 2006:197). Sistemsel ve jeopolitik açıdan kuruluşundan beri dış dünyaya bağımlı küçük bir ülke olan Bulgaristan Avrupa ülkelerini yakalama hedefi gütmüş ve büyük güçlerin bölge politikalarından etkilenmiştir. Bu durum merkez-çevre ilişkisinde ülkeyi küresel açıdan dezavantajlı yapmış, farklı dönemlerde büyük güçlerle farklı ilişkilere girdiği için önemli devlet kurumlarını oluşturamamış, Avrupa ülkeleri veya Sovyetler Birliği’nden (Rusya) ithal etmiştir. 1944 yılına kadar Almanya’nın, 1989’a kadar

Sovyetlerin, 1989 sonrasında ise AB'nin etki alanında kalmıştır. Küreselleşme baskısına karşı tek çıkar yol Avrupa-Atlantik yapılarına üyelik yönünde ülkede fikir birliği oluşmuştur (Prodanov, 2004:9-10).

1.1. Geçiş Sürecinde Sosyo-Ekonomik Koşullar ve Toplumsal Güç Değişimi

Geçiş sürecinde Doğu Avrupa ülkelerinde siyasi ve ekonomik gücün yeniden dağılımı yaşanmış ve değişen devlet-toplum ilişkilerinde eski “toplumsal güçlerin” (social forces) yerini yenileri almış veya eskiler kendilerini yeniden üretmiştir. Ülke içinde oldukça kırılan, sosyo-ekonomik gücü olmayan ve yabancı kaynaklara bağımlı yapılar oluşmuştur. Toplumun en zayıf “alt sınıf”ları arasında azınlıklar ve yaşlı nüfus yer almış, gençler siyasetten kopmuş, iyi eğitilmiş ve mevsimlik işçiler yurt dışına göç etmiştir. Eğitimdeki ve sosyo-ekonomik koşullardaki eşitsizlikler toplum kesimleri arasındaki açığın büyümesine ve derinleşmesine neden olmuş ve gelişmiş ülkelere olan göçü arttırmıştır (Turkes, 2004:20-21). Benzer şekilde Bulgaristan'da da siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullarda bozulma, çok sık hükümet değişiklikleri, erken seçimler, geçiş hükümetleri, siyasal ve ekonomik hayata aktif katılım, totaliter rejimle olan bağlar, hiperenflasyon, tartışmalı özelleştirme hareketleri, para kurulu uygulaması (Gulde, 1999a, 1999b) ve ülke dışına göç gibi temel sorunlar öne çıkmıştır (Popov, 2021:59).

Mayıs 1989 – Mayıs 1990 döneminde yaklaşık 345.000 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmiştir (Şimşir, 2009:457). Jivkov yönetiminin “büyük seyahat” adını verdiği olay tarihsel olarak Türkleri ülke dışına göçe zorlama politikasının devamı olmuştur. Tarım, inşaat, ulaştırma, altyapı ve hizmet gibi emek yoğun sektörlerde çalışan, devlet aygıtının ve karar alma süreçlerinin dışında tutulan Türklerin göç ettirilmesi ekonominin durmasına, hiperenflasyona ve ekonomik krizin derinleşmesine neden olmuştur (Dimitrova, 1994:400). Öte yandan, kitlesel göçün kısa vadede göçmenler üzerindeki olumsuz sosyo-ekonomik etkisinin ötesinde orta ve uzun vadede Türkiye'nin kalkınması için avantaj oluşturmuştur (Sunata, 2023).

Türk isimlerinin iadesi gibi düzenlemelerle baskıcı uygulamaların terk edildiği mesajı verilirken, yurt dışına göç eden iş gücünün geri getirilmesi amaçlanmıştır. Türkiye'ye göç eden yaklaşık 133.000 kişi geri dönmüş (Şimşir, 2009:459), ancak değişen devlet yönetimi ve ekonomik yapı nedeniyle eski rejim döneminde var olan iş alanları ve istihdam olanakları azalmış veya ortadan kalkmıştır. Bu durum bir taraftan siyaset kurumu ve toplumsal yapıda değişime neden olurken, diğer taraftan halkın geleceğe dair beklentilerinin azalmasına ve ülke dışına göçe neden olmuştur. Daha iyi bir yaşam sürme amacıyla olan genç ve üretken nüfustan yaklaşık 600.000 kişi yurt dışına yönelmiştir (Perlez, 1996).

1989 öncesinde kişi başı gelir sıralamasında 25'inci sırada olan ülkenin 2000'li yıllarda 75 basamak gerilediği, modern teknolojik üretimde geride kaldığı, tarımsal üretim kapasitesinin yarı yarıya düştüğü görülmüştür. 1987 yılında insani gelişmişlik endeksinde 27'nci sırada iken 2001'de 57'ye gerilemiş, eğitimde eşitsizlikler artmış ve beyin göçü nedeniyle nitelikli insan gücünün yarısı ABD'ye ve AB ülkelerine göç etmiştir. Ayrıca azalan nüfus ve nüfus artış hızındaki negatif büyüme nedeniyle yakın gelecekte etnik yapıda radikal değişim öngörülmüştür (Prodanov, 2004:20-25).

Bulgar yönetiminin AB üyelik müzakerelerinde ilk ve öncelikli konusu vatandaşlarının serbest dolaşımı olmuştur (European Commission, 1998:6). Aynı zamanda yurt dışına göç edenlerle bağları korumak için çift vatandaşlık uygulamasına geçilmiştir. Bu iki tedbir kısmen sonuç verse de istenen düzeyde geri dönüşü sağlamamıştır. Öte yandan, çift vatandaşlık ve AB üyelik imkânlarından faydalanmak isteyen ve özellikle Türkiye'ye göç etmiş olan Türkler ve etnik gruplar vatandaşlıklarını geri almıştır. Bu durum, bu kesimleri tarih boyunca tehdit gören ve sistematik kontrol altında tutmayı veya yurt dışına göç ettirmeyi hedefleyen politikada değişime yol açmış ve milliyetçi hareketlerin yükselişine etki etmiştir.

1.2. Oluşan Yeni Siyasi Parti Sisteminde Hak ve Özgürlükler Hareketinin Konumu

Modern Bulgar devletinin kuruluşundan beri çözüm aradığı temel meselenin etnik, dini ve kültürel çeşitliliğe sahip toplum yapısı ile yekpare bir Ortodoks-Hıristiyan ulus temelli devlet oluşturma fikri arasında bir denge kurma arayışı olmuştur. Geçiş süreci ve AB üyeliğiyle birlikte bir taraftan siyasi çoğulculuğa dayalı parti sistemi ve siyaset kurumu oluşturulmaya çalışılmış, diğer taraftan ise bireysel hak ve özgürlükler temelinde etnik ve kültürel farklılıkların kabulü ve azınlık haklarının korunması yönünde adım atılmıştır. Ancak Bulgar toplumunda sınırlı hoşgörüyle yaklaşılan "ötekiler" tam olarak kabul görmemiş, farklı etnik ve dini gruplar arasında günlük yaşamda toplumsal etkileşim ve ilişkiler siyasi meşruiyet tartışmaları ve psikolojik ayırım ekseninde sürmüştür (Triandafyllidou, 2011:73).

1991 Anayasası etnik ve kültürel haklar ile etnik ve dini temelli siyaset yasağı arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Tüm vatandaşların "kanun önünde eşit" olduğu, "ırk, ulusal veya sosyal köken, etnik öz kimlik, cinsiyet, din..." gibi nedenlerle ayrıcalık tanınması veya hak kısıtlaması yapılamayacağı (md.6) hükme bağlanmıştır. Din ve inanç hürriyeti kapsamında (md.13) hiçbir dinin uygulanmasının sınırlanamayacağı ve dini kurumların devletten ayrı olduğu vurgulanırken, "Doğu Ortodoks Hıristiyanlığı Bulgaristan Cumhuriyeti'nin geleneksel dini" olarak kabul edilmiş ve dinin siyasette kullanılması yasaklanmıştır. Ayrıca "ülkenin egemenliğine ve ulusal bütünlüğüne veya milletin birliğini bozmaya" yönelik oluşumlar, "ırksal, ulusal, etnik ve dinsel düşmanlığı tahrik edici" faaliyetler ve vatandaşların hak ve özgürlüklerine saldırı (md. 44) yasaklanmıştır. Öte yandan, herkesin "yasayla tanınan ve güvence altına alınan etnik kimliğine uygun olarak kendi kültürünü geliştirme hakkına sahip" olduğu (md.54) kabul edilmiştir. Siyasetin çoğulculuğa dayandığı, hiçbir parti veya ideolojinin devlete ait olmadığı, tüm partilerin vatandaşların siyasi iradesini temsil ettiği kabul edilmiş ve "etnik, ırk veya din temelli veya iktidarı zorla ele geçirmeyi amaçlayan" partilerin kurulması (md.11) yasaklanmıştır (Constitution of the Republic of Bulgaria, 1991).

1991 Anayasası aynı zamanda çok partili sisteme ve piyasa ekonomisine geçişin ilk adımını oluşturmuştur. Bulgar siyasetinin restorasyona girdiği geçiş döneminde Bulgar Sosyalist Partisi (BSP) devletteki hâkim konumunu sürdürmüştür. Muhalefet halk hareketleri ve sokak gösterileri üzerinden gelişme alanı bulmuştur. Muhalif kanadın başlıca aktörü olan Demokratik Güçler Birliği (DGB) içerisinde monarşi döneminin siyasi uzantıları, savaş döneminde ülke dışına kaçanlar, eski rejim döneminde sürgün veya mahkûm edilenler, Batı desteği ile gelişmekte olan liberal akımın temsilcileri gibi çeşitli kesimler yer almıştır. Bunların farklı siyasi görüşlere sahip olması ve kendi içlerinde rekabet etmesi muhalefetin güçlü bir iktidar alternatifi olmasını engellemiştir. Zamanla Bulgar siyasetinin devletin kuruluş döneminden miras aldığı çok sayıda siyasi partiden oluşan parçalı ve istikrarsız bir yapı oluşmuştur (Dimitrov, 2001:13). Bu durum Türklere ve diğer etnik gruplara ülke tarihinde ilk kez ayrı bir parti olarak temsil edilme fırsatı sağlarken, öte yandan siyasi lafazanlık ve nefrete dayalı söylem geliştiren aşırı hareketlere de imkân vermiştir.

Ülkenin Balkanlar'daki gibi bir çatışmaya sürüklenmemesi ve Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) siyasette yer alması bazı dış ve iç dinamiklerin sonucu olmuştur. Türkiye'nin komşu ülkelerdeki Türklerle ilgili daha pasif ve barışçıl bir tutum izlemesi en önemli dış etmen olmuştur (DeDominicis, 2011:454). Ayrıca Sovyetler Birliği'nin çöküşü eski rejimin önemli bir destekten yoksun kalmasına neden olmuş, Jivkov dönemi asimilasyon politikasının dünya genelinde tepki çekmesi de Bulgaristan Türklerine psikolojik üstünlük sağlamıştır. İç unsurlar arasında ise ülkenin siyasi ve sosyoekonomik koşullarındaki değişim ve buna bağlı olarak dönemin Bulgar yönetimlerinin çatışmadan uzak durmayı tercih etmesi yer almıştır. Eski rejim muhaliflerinin ve Avrupa yanlısı kesimlerin iç siyasetteki konumunu güçlendirme ihtiyacı öne çıkmıştır. HÖH'ün lider kadrosunun seküler bir politik söylem izlemesi ve İslamcı ya da Türkçü görünüm vermektense uzak durması ve 1989 göçüyle ülkedeki Türklerin azalması gerilimi

düşürmüştür (DeDominicis, 2011:441). Sıcak çatışmaya dönüşme de geçiş süreci siyasi ve toplumsal olarak gergin bir ortamda geçmiştir (Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Hacısalıhoğlu, 2012:14).

BSP ve DGB arasında iktidarın sürekli el değiştirdiği, siyasi istikrarın sağlanamadığı, demokratik yapıların ve ekonomik reformların başarılı olamadığı bir dönem olmuştur. Temel seçmen davranışının protesto oylar şeklinde sandıklara yansımış ve sürekli iktidar değişiklikleri yaşanmıştır. 1990 seçimleri özellikle BSP'nin demokratik parti hüviyetine kavuşturulmasına, 1991 seçimleri geçiş döneminin temel sorunlarının çözülmesine ve 1994 seçimleri hükümet ve yönetim meselelerine odaklanmıştır (Andonova, Zankina ve Shaleva, 2014).

Siyasi parti sistemi açısından ise 1994 seçimlerinin temel özelliği BSP ve DGB arasındaki rekabete dayanması ve tarafların karşılıklı olarak birbirlerini mağlup etme hedefine odaklanmış olmasıdır. Bunun siyasi söylemde karşı tarafın “siyaseten tasfiye edilmesi” şeklinde ifade edildiği ve önceliğin mümkün olan en geniş kapsamlı koalisyonu oluşturmak olduğu görülmüştür (Mitev, 1997:66). Azınlıklar ve etnik gruplar için doğurduğu sonuca bakıldığında, geçiş süreci ve AB adaylığı dönemi gibi geniş koalisyon kitlelerine ihtiyaç duyulduğu zamanlarda daha ılımlı bir siyasi yaklaşım sergilendiği görülmüştür.

BSP ve DGB arasındaki siyasi rekabetten yurt dışına göç eden vatandaşlarda payını almıştır. Meselenin bir yönünü sosyalist rejime geçişle birlikte yurt dışına kaçan veya sürgün edilen muhalifler ve el konulan mal varlıkları oluştururken, Bulgar milliyetçiliği için daha önemli görülen ve AB süreciyle daha fazla tartışılan konu Türkler ve diğer etnik gruplar olmuştur (Bulgarian News Agency, 2024). Monarşiyi kaldıran 1946 tarihli referandumun iptali meselesi Bulgar siyaseti açısından daha belirleyici ve yükselen milliyetçilikle yakından ilişkili olduğu, sağ siyasetin ve yönetimin yeniden tesisini sağladığı görülmüştür (Mitev, 1997:74).

1994 seçimini BSP hükümeti kazanmış ancak 1996 ekonomik krizi muhalefetin birleşmesine ve radikalleşmesine neden olmuştur. DGB öncülüğündeki protestolar Nisan 1997 erken seçimle sonuçlanmış ve DGB seçimi kazanmıştır. HÖH'ün üçüncü parti olmasıyla “etnik ayrışma” tartışması başlamıştır. Merkez-çevre modeline göre, temel seçmen kitlesinin ülkenin kuzey-doğu ve güney bölgelerinde kırsal kesimde yaşayanların oluşturması ve temel politik hedef olarak Türklerin ve Müslümanların kültürel ve dini haklarını savunması HÖH'ü üçüncü parti yapmıştır. Böylece “Bulgar etnik modeli” ortaya çıkmış ve etnik çekişmenin önüne geçmiştir (Stoychev, 2008:7). Ancak ileride görüleceği üzere aşırı çevreler modele karşı çıkmış ve açıkça hedef almıştır.

1991 Anayasasıyla bireylerin kültürel ve dini haklarının tanındığı, buna karşılık etnik temelli kolektif hakların yasakladığı kabul edilse de, HÖH'ün oy aldığı kesimlere bakılarak bir tanımlama yapılmaktadır. Ağırlıklı olarak Türklerin ve diğer etnik grupların desteğini alması nedeniyle etnik parti olduğu söylemi ve algısının diğer partiler ve siyasi rakipler kadar Bulgar entelijansiyası ve akademiyası tarafından da sürekli ve düzenli olarak işlenmiştir. Bu durum, etnik temelli milliyetçi söylem ve siyasi hareketlerin güçlenmesine ve radikalleşmesine neden olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası değerlendirmelerde Bulgar milliyetçiliği ile Doğu Avrupa milliyetçiliklerinin yükselişi arasında benzerlikler kurulmakta ve üç nedene bağlanmaktadır. Birincisi, 1989 sonrası milliyetçiliğin komünist rejim dönemindeki jargonundan sıyrıldığı ve yeni bir çıplaklık kazandığı savunulmaktadır. İkincisi, uluslararası statükonun değişmesi ve bölgede oluşan yeni büyük güç boşluğunun milliyetçi taleplerin milliyetçi söylem içerisinde gerçekleştirilmesi için adım atılmasını mümkün kıldığına dikkat çekilmektedir. Üçüncü ve en önemlisi de milliyetçilik ve etnisitenin derin ekonomik, sosyal ve kültürel transformasyon ve öfke dönemlerinde güçlü bir psikolojik etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır (Todorova, 1995:98).

1989 sonrasında Bulgar milliyetçiliğinin statükocu doğasının değişmediği, “Makedonya meselesi” ve “Türk sorunu” gibi iki hassas konuyla etkileşimini sürdürdüğü görülmüştür. Makedonya sorunu daha ziyade kültürel milliyetçilik içinde kalan ve ayrılıkçı bir tehlike olarak adlandırılmazken, “Türk sorunu” Bulgar milliyetçiliğinin kapsamını aşan, bölgesel güvenlik, küresel güvenlik, etnik azınlık statüsü, etnik azınlıkların korunması ve komşu ülkenin içişlerine karışma gibi farklı birçok konuyu barındıran bir mesele olarak görülmüştür (Todorova, 1995:98).

Türlere yönelik söylemleri içişlerine müdahale olarak gören Bulgar siyasetinin, Makedonya’ya yönelik tutumunu ve Makedonları Bulgar olarak görme anlayışını bir hak olarak görmesi çelişkili bir yaklaşım olarak görülmektedir (Kayapınar, 2012:115-116). Her iki meseledeki hassasiyetin tarihsel kaygılara dayandırıldığı ve Balkanlar’da yaşananlarla ilişkilendirildiği “Balkan korkusu” sendrom ve gerçeklik olarak nitelendirilmektedir. Balkanlar’daki uzun süreli istikrarsızlık, ayrılıkçı hareketlerin gelişmesi, sınırların yeniden şekillenmesi ve bölgenin Avrupa entegrasyonu dışında kalması korkusunun tarihsel sorunlar, demografik yapı ve ulusal psikoloji gibi unsurlar tarafından sürekli olarak beslendiği görülmektedir (Palchev, 2002:17). HÖH’ün temel politikası demokratikleşme, ulusal güvenlik ve ulusal azınlık haklarının ve özgürlüklerinin korunması şeklindeki üçlü sacayağına oturtulmuştur. Bunun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme gibi uluslararası düzenlemelerle makro bir çerçevede desteklenmesi ve tüm toplumsal kesimlerin temel hak ve özgürlükler temelinde barışçıl biçimde temsil edilmesi hedeflenmiştir. “Bulgar etnik modeli” olarak anılan bu yaklaşımın Balkanlar’a model olması ve Avrupa bütünleşmesine katkı sunması beklenmiştir (Palchev, 2002:91-100).

Ancak “Türk sorunu” temelinde HÖH’ün varlığı olduğu görülmektedir. BSP, HÖH'e olan karşıtlığını ideolojik argümanlar yerine Türklerin partisi olduğu ve etnik temelli parti kurulamayacağı yönündeki anayasa hükmüne dayandırmıştır. BSP'nin bu tutumu iktidar mücadelesinde milliyetçilik kartını kullanması olarak yorumlanmıştır. Başlarda BSP karşıtları olarak ortaya çıkan ve daha sonra DGB şemsiyesi altında iktidara gelen muhalif partilerin ise yine HÖH karşıtı bir tutum izlediği ancak bunu daha ziyade ideolojik argümanlara dayandırdığı görülmüştür (Todorova, 1995:99). 1991 seçiminde oyların %7,5'ini alan HÖH'ün meclise giren üç partiden biri olması Bulgar siyasetindeki rahatsızlığı arttırmış ve Anayasa Mahkemesinde kapatma davası açılmıştır.

Adında, tüzüğünde veya temsil ettiği siyasi ilkelerde herhangi bir etnik ifade veya unsur bulunmamasına rağmen, temel hak ve özgürlükler noktasında azınlık haklarının savunulması ve temsilcilerinin büyük çoğunluğunun Türklerden oluşması gibi nedenler gerekçe gösterilerek HÖH'e karşı kapatma davası açılmıştır. 13 Temmuz 1991 tarihinde yürürlüğe giren yeni Anayasayla kurulan Anayasa Mahkemesi 3 Ekim 1991 tarihinde faaliyete geçmiş ve 8 Ekim 1991 tarihinde ilk olarak HÖH'ün kapatılma davasını ele almıştır. 7. Büyük Ulusal Meclisten 93 milletvekilinin imzasıyla açılan davaya, 13 Ekim 1991 tarihli seçimlerle göreve başlayan yeni Meclisten (36. Genel Kurul) 53 milletvekili 4 Kasım 1991 tarihinde ek imza vermiştir. Salt çoğunlukla karar alan 12 üyeli Anayasa Mahkemesinin 11 üyesi duruşmaya katılmış, 5 üye kapatma lehinde oy kullanırken, 6 üye red oyu vermiştir (Христов, 2014). 2014 yılında başlatılan imza kampanyası yeni bir davaya dönüşmemiş olsa da HÖH'e yönelik tartışma sürmüştür.

2. AB Üyeliği Sonrası Yükselen Milliyetçilik ve Siyaset Kurumuna Etkisi

Doğu Avrupa’ya yönelik AB genişleme süreciyle birlikte Bulgaristan 18 Aralık 1995 tarihinde üyelik başvurusunu yapmıştır (European Parliament, 2000). Kopenhag kriterleri çerçevesinde başvuruyu değerlendiren Avrupa Komisyonu 1997 Temmuz tarihli Görüş Belgesinde Bulgaristan’ın siyasi kriterlerle ilgili çalışmalar yapmasına rağmen henüz tam olarak yerine getirmedeğini, ekonomik kriterler doğrultusunda bazı gelişmeler sağladığını, bu nedenle

ilk genişleme dalgasında yer almaması gerektiğini belirtmiştir (European Commission, Secretariat-General, 1997).

AB üyeliğinin tehlikeye girmesi üzerine Nisan 1997 seçimlerinden galip çıkan ve 21 Mayıs 1997 tarihinde göreve başlayan Kostov hükümeti Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'yi 9 Ekim 1997 tarihinde imzalamıştır (Council of Europe, 2024). Böylece Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getiren Bulgaristan 12-13 Aralık 1997 tarihlerinde yapılan Lüksemburg Zirvesiyle birlikte adaylık statüsünü almıştır. Ulusal azınlık tartışmalarının ve Türklere yönelik siyasi saldırıların yeniden gündeme gelmesine rağmen, Avrupa bütünleşmesinin dışında kalma korkusunun ağır bastığı görülmüştür (Palchev, 2002:89). Kapatma davasının reddedilmesi HÖH'ün Bulgar siyasetinde var olmasını sağlarken, Çerçeve Sözleşme'ye taraf olunması varlığını sürdürme imkânı tanımıştır.

AB İlerleme Raporlarında Bulgaristan'da yaşayan Türklere yönelik düzenlemelerde görece daha fazla ilerleme kaydedildiği ve temel hak ve hürriyetler noktasında siyasi temsil sağlandığına vurgu yapılarak Romanların sosyal ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesi ve Bulgar toplumuna entegrasyonu öne çıkarılan asıl konu olmuştur (European Commission, 1998:11). O dönemde Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya'da yaşayan Roman ve Müslüman topluluklar çok büyük ölçüde dezavantajlı ve toplumun genelinden dışlanmış olduğu rapor edilmiştir (Open Society Institute, 2002). Hal böyleyken yeni üye ülkelerden azınlık ve farklı etnik gruplardan ilave göçler almaları, hiçbir ülkenin arzu etmediği bir durum olmuştur. Diğer aday ülkeler gibi Bulgaristan'ın üyeliğinin ekonomik ve toplumsal etkilerinin en aza indirilmesi için Romanların Bulgar toplumuna entegre edilmesi hedefine odaklanılmıştır.

Bulgar siyasi eliti ve karar alıcılarının ise tarihten gelen küçük devlet olma kaygısını veya beka meselesini sürdürdüğü, ancak Avrupa entegrasyonuna engel olmayacak şekilde yönetme yolunu seçtiği görülmüştür. AB üyeliğinin siyasi, ekonomik ve toplumsal etkilerine rağmen kendi varlığını AB içerisinde korumayı tercih etmiştir. Bunun için Çerçeve Sözleşme'ye hiçbir şekilde ülkenin bölünmesine hizmet edecek biçimde kullanılamayacağı yönünde kayıt düşmüştür (Council of Europe, 1994). Ülkedeki farklı etnisitelere yönelik düzenlemeleri siyasi ve kolektif haklar kapsamının dışında tutarak meselenin kültürel alanda bireysel hak ve özgürlüklerle sınırlı kalmasını sağlamıştır. Öte yandan, AB üyeliğiyle birlikte yurt dışındaki Bulgar vatandaşlarının ülkeyle olan bağlarını korumaları ve yakın coğrafyada bulunan Bulgar kökenli topluluklarla olan ilişkileri geliştirmeye ve üyelikten azami seviyede istifade etmeye çalışmıştır.

2001 seçimlerinin galibi hızlı ekonomik büyüme ve AB üyeliği vaatlerini öne çıkaran II. Simeon Ulusal Hareketi (NDSV) olmuştur. DGB (%18) ve BSP (%17,5) oylarının iki katından fazlasını alan eski Çar Simeon Sakskoburggotski liderliğindeki NDSV, 240 sandalyeli parlamentonun yarısını kazanmıştır (Connolly, 2001). Seçimlerden birkaç ay önce kurulmasına rağmen aldığı %42'lik oy oranı, AB üyelik hedefinin temel motivasyon kaynağı olduğunun ve ülkedeki toplumsal güç dağılımındaki değişimin göstergesi olmuştur. Merkez sağda konumlanan NDSV ile liberal parti olarak tanımlanan HÖH'ün AB hedefi etrafında koalisyon hükümeti kurması AB reformları için elverişli bir ortam sağlamıştır. Aynı zamanda geçiş döneminin komünistler ve karşıtları şeklindeki iki kutuplu siyasi parti sistemi sona ermiştir (Stoychev, 2008:11).

24 Temmuz 2001 tarihinde kurulan koalisyon hükümeti NATO ve AB üyeliğe öncelik vermiştir (Национално Движение за Стабилност и Възход (НДСВ), 2024). 21 Kasım 2002 tarihinde Prag'daki NATO Zirvesinde üyelik daveti yapılan Bulgaristan 29 Mart 2004 tarihinde üyelik antlaşmasını imzalamış ve 1-2 Nisan 2004 tarihlerinde Brüksel'deki resmî katılım töreniyle NATO üyesi olmuştur. Aynı şekilde AB'ye Katılım Antlaşması 25 Nisan 2005 tarihinde Lüksemburg'da imzalanmış, 11 Mayıs 2005 tarihinde Bulgaristan Ulusal Meclisinde onaylanmış ve 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren resmen AB üyesi olmuştur. Haziran 2005 seçimlerinin

ardından 16 Ağustos 2005 tarihinde kurulan yeni Üçlü Koalisyon Hükümeti 27 Temmuz 2009 tarihine kadar görevde kalmıştır.

2.1. Bulgar Siyasetinde Aşırı Sağ ve Milliyetçi Partilerin Yükselişi

2005 seçimlerinde 5 parti ve 2 koalisyonun %4'lük seçim barajını aşmasıyla birlikte siyasetteki aktörlerin sayısı ve siyasi yelpazedeki çeşitlilik artmıştır. Bu dönemin en önemli gelişmesi aşırı sağ ve milliyetçi akımların ayrı bir parti olarak meclise girmesi olmuştur. Bulgar Halk Birliği (BNS) ittifakındaki Bulgar Ulusal Hareketi (VMRO-BND) ve Ataka'nın başı çektiği seçim koalisyonu etrafında toplanan aşırı sağcılar Bulgar siyasi hayatında dördüncü kol olarak yerlerini almıştır. 2005 seçimleri Bulgar siyasetinin ve parti sisteminin en istikrarsız dönemi olarak görülmektedir (Stoychev, 2008:13).

Bulgar siyasetinde aşırı milliyetçi hareketler, ilk kez meclise girdikleri 2001 seçimlerine kadar siyaset üzerinde kayda değer bir etkisi olmayan küçük ve marjinal partiler olarak görülmüştür (Anastasakis, 2001:18). Benzer bir görüşe göre, 1970'lere kadar uzanan ve asimilasyon süreciyle en üst seviyeye çıkan milliyetçi yaklaşımı besleyen başlıca unsurun Sovyet etkisini azaltma çabası olmuş ve Bulgarların diğer Slavlardan farklı bir Trakyalı etnisiteye sahip olduğu savı öne çıkarılmıştır. Devletin kuruluşundan itibaren gelen bu milliyetçi yaklaşımın aşırı sağcı hareketler için uygun zemin sağlamış ve diğer siyasi aktörleri milliyetçi çizgide hareket etme yönünde etkilemiştir (Stoychev, 2008:7-16). İlerleyen zamanda aşırı sağ ve milliyetçi akım sürmüştü ve 2009 seçimlerinden itibaren hükümet ortaklığına kadar yükselmiştir.

Aşırı sağcı yükselişi "Bulgar etnik modeli"ne bağlayan çalışmalar, ikisinin gelişim aşamaları arasında ilişki kurmaktadır. Seçim dinamikleri ve siyasi mesajlar üzerine odaklanan çalışmaya göre aşırı sağcılar ve muhafazakâr partiler arasındaki rekabet ve etkileşim ülkenin siyasi geleceğini şekillendirmektedir (Cholakov, 2009). "Avrupa şüpheciliği" yönünden inceleyen bir başka çalışma, Ataka'nın etnik temele dayalı milliyetçilik anlayışını Bulgaristan'ın AB üyeliği sonrasında özellikle 2007 ve 2009 yılları arasında güdülediğini göstermektedir. Yükselen milliyetçi anlayışın "AB'nin meydana getirdiği ekonomik ve siyasi uluslararasılaştırma örneğiyle açıklanamayacağını", zira Ataka'nın AB'ye karşı olmadığını, daha ziyade ulusal egemenlik haklarının ulusüstü bir yapı lehine terkedilmesine karşı çıktığını ve hükümetler arası bir yaklaşıma sahip olduğuna dikkat çekmektedir (Sygkelos, 2015).

Bulgaristan'daki aşırı sağcı hareketlerin siyasi söylemleri radikalleştirdiğini savunan bir başka çalışma, siyasi çeşitliliğin beklenenin aksine ciddi biçimde zayıfladığını ve etnik birlik tasvirini güçlendirdiğini, siyasi erozyon ihtimalinin ortaya çıktığını ve farklı etnisiteler arasındaki ilişkilerin sorunlu doğasını görünür kıldığını ileri sürmektedir. Bulgar halkının AB üyeliğinden kaynaklanan beklentilerinin gerçekleşmemesinden duyduğu hayal kırıklığı ortamında azınlık karşıtı söylemlerin toplumdaki memnuniyetsizlikleri politize ettiği, böylece AB üyelik sürecinde ulusal gurur vurgusunun öne çıktığını iddia etmektedir (Kavalski, 2007:33).

HÖH'ü "etnik bölünmenin kurumsallaşması" olarak gören bir başka çalışma, HÖH'ün siyasi başarısının temelinde seçmenlerin büyük çoğunluğunun Türkler, Romanlar ve Pomaklardan oluşması gösterilmektedir. Kimliğin siyasallaşmasının etnik kimliğe dayalı çatışma potansiyelini arttırdığı, çatışma ihtimalini düşürmek için etnik bölünmenin kurumsallaştığı ve "emniyet sübabı" görevi üstlendiği savunulmaktadır. Böylece etnik kimliğin siyasallaştığı, fayda sağlamaya çalışan kesimler için meşru bir zemin oluşturduğu ve aşırı siyasi hareketlerin yükselmesine neden olduğu ileri sürülmektedir. Yolsuzluk iddiaları ve parti içi demokrasinin yetersizliği gibi gerekçeler üzerinden beslenen aşırı hareketlerin, diğer siyasi partiler için benzer iddiaları dile getirdiği ancak farklı bir mahiyete sahip olduğu ve siyasetin kartelleştigiğine dikkat çekilmektedir (Cholakov, 2016:153-154).

Esasen azınlıkların sosyal ve kültürel haklarını kullanmalarının yanı sıra etnik temelli referanslar olmaksızın siyasi hayata katılımlarını ve temsil edilmelerini ifade eden “Bulgar etnik modeli” karşıtı değerlendirmeler ağırlıklı olarak ekonomik veriler üzerinden yapılmaktadır. Batı tipi çok partili temsil ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde özelleştirme ve yolsuzluklar konusundaki olumsuz gelişmeler başlıca nedenler arasında sayılmaktadır (Ghodsee, 2008).

Bulgar siyasetinde aşırı sağın yükselişinde iki unsurun daha etkili olduğu görülmektedir. İlki Bulgar siyasetinde geçmişten beri yaygın görülen ve adaylık sürecinde Avrupa Komisyonu İlerleme Raporlarının tümünde dikkat çekilen yolsuzluk meselesidir (European Commission, 2024). Bir bütün olarak siyaset kurumuyla ilgili olmasına rağmen sürekli ve bilinçli olarak azınlıklarla ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır. İkincisi, azınlıklara ve etnik gruplara karşı ayrımcılık ve stereotipleştirme tutumunun eskiden beri varlığını sürdürmesidir. AB reformlarına rağmen ilerleme sağlanamadığı 2005 Raporunda belirtilmiştir. Bu durum ekonomik sorunların aşırı sağcı ve milliyetçi kesimler tarafından azınlık ve etnik grupların ötekileştirilmesi için sözde gerekçe oluşturduğunu göstermektedir.

Siderov’un sözde “savunmacı milliyetçilik” söylemi ülkedeki Türkleri doğrudan hedef almaktadır. Türklere tanınan haklara karşı 2003-2005 döneminde saldırgan tutum ve nefret dili kullanılmıştır. Ayrımcılıktan Korunma Kanununa istinaden açılan davada Sofya Şehir Mahkemesi Siderov’u “gelecekte etnik Türklere yönelik bu tür açıklamalarda bulunmaktan kaçınmaya” mahkûm etmiştir (Кърджали Хабер, 2008). Türk kökenli vatandaşın açtığı davaya rağmen etnik nefreti ve düşmanlığı körükleyen söylemlere karşı yeterli önlem alınmadığı görülmüştür. Karar metninde Siderov’un sözlerinin “geçmiş ve gelecek arasında bir kurgu” oluşturarak Bulgaristan’da yaşayan Türklere karşı “düşmanca ve tehditkâr bir ortam yarattığı” ifade edilmiş ancak bir yaptırım olmamıştır. Ataka’nın saldırgan söylemleri sona ermediği gibi, 2009 seçimlerinde oyları artmış ve verdiği destekle Bulgaristan’ın Avrupalı Gelişimi için Vatandaşlar (GERB) Partisi azınlık hükümeti kurulmasını sağlamıştır. Böylece “insan hakları, etnik gruplar arası ve dini hoşgörü ile ilgili toplumsal iklimin tamamen bozulmasına neden olmuş”, entegrasyon politikalarının uygulanması sınırlı kalmış ve “Bulgar toplumundaki bazı hassas gruplara karşı nefret, ayrımcılık ve şiddete teşvik” gibi hususlar cezasız kalmıştır (Кърджали Хабер, 2018).

2009 seçimleri sonrası verdiği röportajda Siderov, partisinin milliyetçilik anlayışını, ülkenin ekonomik sorunlarına bakışını, yeni hükümetin kurulması, azınlıklara ve diğer etnik gruplara karşı bakışı, ülke sorunlarına yaklaşımı, partileşme süreci ve kullanılan söylemler gibi birçok alanda görüşlerini açıklamıştır (Dikov, 2009). Azınlıklara ve etnik gruplara yönelik sürdürdüğü stereotipleştirme ve aşırı milliyetçi söylemlerinin ötesinde siyasette önemli bir eylem ve etki alanı oluşturmuştur. ‘Ataka’ (saldırı) adının Bulgar ordusunun 13 Mart 1913 tarihinde Edirne’ye yaptığı saldırıya dayandığını ve günümüzde Bulgar ulusunu savunmak için benzer ruh haline ihtiyaç olduğunu iddia etmiştir. Kendilerini “savunmacı bir saldırı” ve “savunmacı bir milliyetçilik” anlayışına sahip Bulgar ulusunu koruyan “vatansever” milliyetçiler, hareketlerini de “Bulgarianism” olarak adlandırmıştır. Etnik çatışma tehdidinin ülke dışından geldiğini iddia ederek Türkiye’yi işaret etmiş, ülkedeki Türkleri Osmanlı’dan kalan Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olarak tanımlamıştır. HÖH’ün anayasaya aykırı bir parti olduğunu, Bulgar etnik modelinin bir “Avrupa modeli olmadığını ve bu nedenle HÖH’ün yürütmenin dışında kalmasını istediklerini” belirtmiştir.

2.2. 2009 Seçimleri ve Yurt Dışında Kullanılan Oylar Meselesi

2009 seçiminde meclisteki sandalyelerin %48,7’sini alan GERB’e %8’ini alan Ataka’nın destek vermesiyle kurulan azınlık hükümeti tek başına yasama imkânı bulmuştur. 2005-2009 döneminin üçlü koalisyon hükümetine yönelik yaygın yolsuzluk, kayırmacılık ve patronaj iddiaları gündeme gelmiştir (Kolarova ve Spirova, 2011:922-923). Yeni hükümet, Avrupa

fonlarının kötüye kullanılması ve AB ile ilişkilerin bozulmasından sorumlu tuttuğu üçlü koalisyon hükümetinin uygulamalarından kopacağını taahhüt etmiştir (ГЕРБ, 2009b). Bunu siyasi manevra alanı olarak kullanan yeni hükümet azınlıkların ve etnik grupların siyasetteki rolünü yakından ilgilendiren seçim mevzuatı değişikliği yapmıştır.

1991'deki kapatma davasından itibaren sürekli tartışma konusu olan HÖH'ün aldığı oylar meselesi AB üyeliği sonrasında da devam etmiştir. Özellikle Türkiye'ye göç etmiş ve Bulgar vatandaşlığını sürdüren seçmenlerin 2009 seçiminde Türkiye'de kullandıkları oylar dava konusu olmuştur. Seçimlerden 10 gün önce GERB'in resmî açıklamasında yurt dışında ve Türkiye'de yapılacak oy verme işlemlerinin demokratik olmayan bir ortamda gerçekleşeceği ve güvenliğinin garanti edilemeyeceği iddia edilerek karşı çıkmıştır (ГЕРБ, 2009a).

Düzen, Hukuk ve Adalet Partisi (RZS) tarafından Anayasa Mahkemesinde açılan dava sonucunda Türkiye'de kullanılan toplam 90.000 oydan 18.358'i geçersiz sayılmıştır. Seçim kanununa (md. 37) göre, seçim günü dilekçe vererek oy kullanmak mümkün olmasına (Закон за избиране на народни представители УКАЗ № 82, 2001) rağmen, seçim hazırlıkları döneminde dilekçe veren seçmenlerin oy kullanmadığı, oy kullananların seçim günü listelere kaydedildiği, sandık kurulması için gerekli olan 100 imza şartının her sandık için sağlanamadığı, bazı seçmen imza listelerinde sandık kurulu başkan ve üyelerinin imzalarının bulunmadığı gibi gerekçeler kararda yer almıştır (Желева, 2010). Karar sonucunda HÖH mecliste bir sandalye kaybederken GERB, RZS ve "Mavi koalisyon" birer sandalye kazanmış ve meclise üç yeni milletvekili katılmıştır (Желева, 2010). Karara itiraz eden HÖH önce Anayasa Mahkemesine temyize gitmiş, ardından da АІНМ'ye başvurmuştur (Дневник, 2010).

2011 yılında tüm seçimler tek bir kanunda toplanmıştır (Изборен кодекс УКАЗ № 13, 2011). Yerel seçimlerde oy kullanabilmek için son 12 ay, Avrupa Parlamentosu seçimleri için son 3 ay yurt içinde veya bir AB ülkesinde ikamet şartı getirilmiştir. Cumhurbaşkanı adaylığı için son 5 yıl, Avrupa Parlamentosu adaylığı için son 2 yıl ve yerel seçimler için son 12 ay yurt içinde ikamet etme şartı getirilmiştir. Yeni düzenlemenin iktidar lehine sağlayacağı yararın ötesinde azınlıkların siyasi temsilini sınırlayıcı etkisine dikkat çekilmiştir (Kolarova ve Spirova, 2011:922-928). Sonrasında Anayasa Mahkemesi kararıyla ikamet şartı süreleri düşürülse de milliyetçi etkiyi sembolize etmesi, AB üyeliği sonrasında yurt dışında yaşayan çift vatandaşların seçme ve seçilme haklarının sınırlandırılması ve siyasi etkilerinin azaltılması yönüyle farklı bir aşamaya geçildiğini göstermiştir.

Aşırı milliyetçi hareketler siyasi gücünü ve Avrupa Parlamentosundaki varlığını korumuştur. 2005 seçiminde yükselişe geçen Siderov 2006 Cumhurbaşkanlığı seçiminde en fazla oyu alan ikinci aday olarak katıldığı ikinci tur seçimlerde oyların %25'ini almış ve aşırı sağın "altın çağı" yaşanmıştır (Cholakov, 2018:104). 2014-2016 dönemindeki yerel, genel, Cumhurbaşkanlığı ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Vatansız Cephe ve Birleşik Vatansızlar ittifakının öne çıkması aşırı sağın siyasetteki ağırlığının aldığı oy oranının ötesinde olduğunu göstermiştir.

2021 yılındaki üç erken seçim ve Cumhurbaşkanlığı seçiminde Türkiye'de kullanılan oylar yeniden tartışma konusu yapılmıştır. Yolsuzluk iddialarıyla başlayan gösteriler siyasi çekişmeye dönüşmüş ve GERB hükümetinin istifasıyla sonuçlanmıştır. 2021 Nisan ve Temmuz seçimlerinden sonuç alınmayınca 2021 Kasım Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte üçüncü kez erken seçim yapılmıştır. İlk kez kendi adayını çıkaran HÖH'ün Genel Başkanı Mustafa Karadayı'nın oyların %11,57'sini alarak üçüncü olması, Partinin de oyların %13'ünü alarak 34 milletvekili çıkarması tekrar tartışma konusu olmuştur. Yurt dışı oyların yarıya yakınına oluşturan Türkiye'deki yaklaşık 80.000 oy, Türk makamlarının seçimlere etki ettiği iddialarına neden olmuştur. Bulgar İçişleri Bakanı Boyko Raşkov, İzmir'de bir seçim çevresinde 1.500 oy kullanılmış olmasını örnek vererek katılımın ve oy oranının yüksek olmasını Türk medyasının çalışmalarına bağlamıştır. Bu açıklamalar üzerine Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi Türk

Dışişlerine çağrılmış ve Türkiye’deki Bulgaristan vatandaşlarının oy kullanma sürecinin siyasi malzeme olarak kullanılmaması yönünde diplomatik nota verilmiştir (Buyuk, 2021).

Hâlihazırda seçme hakkının yerel ve Avrupa Parlamentosu seçimleri için ikamet şartına bağlı olarak sınırlı biçimde kullanılabilirdiği, seçilme hakkının ise kısıtlandığı görülmektedir. Anayasa’ya göre (md.42) 18 yaşını dolduran her vatandaş seçme hakkına sahipken, milletvekili, başbakan ve bakan olabilmek için 21 yaşını doldurmak ve “başka bir vatandaşlığa sahip olmamak” (md.65) gerekmektedir. Dolayısıyla, çift vatandaş olanlar oy kullanabilmekte, ancak aday olamamaktadır. Aynı şekilde Cumhurbaşkanı adaylığı için 40 yaşını tamamlamak, “doğuştan Bulgar vatandaşı” olmak ve seçimden önceki 5 yıl ülkede ikamet etmiş olmak (md.93) gerekmektedir.

2023 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle “başka ülkenin vatandaşı olmama” şartı kaldırılmış, bakanlar kurulu üyeleri için ikamet şartı aranmazken milletvekili adayları için seçimlerden en az 18 ay önce ülkede ikamet etme şartı aranmıştır. Ancak değişikliğin iptali için Anayasa Mahkemesine dava açılmış ve yurt dışındaki vatandaşların siyasi temsili yeniden tartışmaya açılmıştır (BNR, 2023).

Sonuç

1989 zorunlu göçünün ardından Bulgaristan’daki çifte süreç toplumsal güçlerin yeniden dağılımı ve siyasi parti sisteminin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Siyaset kurumundaki değişim, HÖH’ün yeni bir siyasi aktör olmasına ve azınlıkların ve etnik grupların çok büyük oranda desteğini almasına imkân vermiştir. Milliyetçi çevrelerde rahatsızlık oluşturan bu durum siyasi meşruiyet tartışmalarına neden olmuştur. AB üyeliği sonrasında yükselen ve iktidar ortağı olan aşırı sağcı ve milliyetçi çevrelerin etkisiyle bu rahatsızlık en üst seviyeye çıkmıştır. AB üyelik sürecinde hükümet ortağı olan HÖH’ün artan siyasi rolünün üyelik sonrasında zayıflatılması yönünde çabalar yoğunlaşmıştır. Bir taraftan seçme ve seçilme hakkına ilişkin kapsamlı ve ikamet şartına bağlı farklılaştırıcı düzenlemeler yapılırken, diğer taraftan özellikle Türkiye’de kullanılan oylara karşı itirazlar ve yargı süreçleri işletilmiştir. Bu durum yurt dışına göç etmiş ve orada yaşayan vatandaşların ülkeyle olan bağlarını sürdürmeye çalışan Bulgar yönetimlerinin milliyetçilik ekseninde ikilem yaşadığını göstermiştir. Bir taraftan siyasi saikler ve milliyetçi yaklaşımın ürünü olarak geçmişte yaşanan göçler ile küreselleşme ve Avrupalılaşıma etkisiyle sosyo-ekonomik yapının değişimine bağlı olarak yaşanan göçler aynı potada ele alınırken, diğer taraftan azınlık ve farklı etnik grupların siyasetteki rolünü zayıflatma çabasına girilmiştir. Yurt dışındaki vatandaşların seçme ve seçilme hakkı ve siyasi temsiline süren bu ikilemin kısa vadede çözüme kavuşması kolay görünmemektedir. Toplumsal ve kültürel farklılıkları ülkenin geleceği için bir tehdit olarak görme eğiliminin sürmesi, yurt dışındaki vatandaşlara yönelik politika ve uygulamalarda etnik temelli ayrışma ve olumsuz etki etme potansiyelini arttırmaktadır. Orta ve uzun vadede demokratik anlayışın ve siyasetin güçlenmesi ve yurt dışındaki vatandaşlarla toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesi için birleştirici ve bütünleştirici bir anlayışın hâkim olmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Dahası Bulgar vatandaşlığı için başvuran ve kabul edilen Bulgar kökenlilerin yakın gelecekte iç siyasette yaşanan tartışmalara dâhil olacağını söylemek mümkündür. Aynı şekilde komşu ülkelerle olan ilişkilerin de bu politikadan etkileneceği ve tarihten gelen çözümlenmemiş meseleleri yeniden gündeme taşıyacağını öngörmek zor değildir.

Kaynakça

- Anastasakis, O. (2001). Post-Communist Extremism in Eastern Europe: The Nature of the Phenomenon. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 1(2), 15-26.
- Andonova, V., Zankina, E. ve Shaleva, Y. (2014). Determinants of Bulgarian outward foreign direct investment. M. T. T. Thai ve E. Turkina (Ed.), *Internationalization of Firms from Economies in Transition: The Effects of a Politico-Econo Paradigm Shift* içinde (ss. 145-173). HEC Montréal, Canada: Edward Elgar Publishing Limited.
- Atasoy, E. ve Alkar, E. (2018). Bulgaristan Müslümanlarını Derinden Etkileyen Yeniden Doğuş Sürecinin Geçiş Döneminde Sorgulanması ve Yargılanması. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(2), 54-65.
- Bayramoğlu Özüğurlu, S. ve Gülpınar, T. (2020). Geçiş Sürecinde Bulgaristan'da Kamu Yönetimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(1), 259-278.
- Bulgar Ulusal Radyosu (BNR). (2023, 19 Aralık). Çifte vatandaşlar da bakan ve milletvekili olabilecek. <https://bnr.bg/tr/post/101924375/cifte-vatandaslar-da-bakan-ve-milletvekili-olabilecek> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Bulgarian News Agency (BTA). (2024, 4 Haziran). 26 Years Ago Today, Constitutional Court Declares Unconstitutional 1947 Law on Nationalization of Royal Real Estates. <https://www.bta.bg/en/news/archives/683603-26-years-ago-today-constitutional-court-declares-unconstitutional-1947-law-on-n> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Buyuk, H. F. (2021, 19 Kasım). Turkey Rejects Claims it Interfered In Bulgaria's Elections. *Balkaninsight*. <https://balkaninsight.com/2021/11/19/turkey-rejects-claims-it-interfered-in-bulgarias-elections/> (Erişim Tarihi: 01.08.2019).
- Cholakov, P. (2009). The Bulgarian Populist Radical Right: Representatives, Origins, Ideology, Development and Prospects. *Sociological Problems*, (special issue), 141-158.
- Cholakov, P. (2016). The Ethnic Underclass: The Paper Tower of Roma Integration in Bulgaria. *Sociological Problems*, (special issue), 152-172.
- Cholakov, P. (2018). *Ethnic Entrepreneurs Unmasked: Political Institutions and Ethnic Conflicts in Contemporary Bulgaria*. Soviet and Post-Soviet Politics and Society. ibidem Press.
- Connolly, K. (2001, 20 Haziran). Once upon a time in Bulgaria. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2001/jun/20/worlddispatch.kateconnolly> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Constitution of the Republic of Bulgaria. (1991). <https://www.parliament.bg/en/const> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Council of Europe. Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No. 157) (1994). <https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-/abridged-title-known?module=treaty-detail&treatynum=157> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Council of Europe. (2024). National Minorities (FCNM) Country-specific monitoring: Bulgaria. <https://www.coe.int/en/web/minorities/bulgaria> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Crampton, R. J. (2005). *A Concise History of Bulgaria* (Second edition.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- DeDominicis, B. E. (2011). The Bulgarian ethnic model: Post-1989 Bulgarian ethnic conflict resolution. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 39(3), 441-460.
- Dikov, I. (2009, 26 Haziran). Bulgaria Nationalist "Ataka" Party Leader Siderov: I Can't Be Follower of Hitler", Interview with Volen Siderov, leader of Bulgaria's nationalist "Ataka" ("Attack") party. *Novinite*. <https://www.novinite.com/articles/105072/Bulgaria+Nationalist+%22Ataka%22+Party+Leader+Si+derov%3A+I+Can%27t+Be+Follower+of+Hitler> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Dimitrov, V. (2001). *Bulgaria, The Uneven Transition*. London and New York: Routledge.
- Dimitrova, D. (1994). The Influence of Command Style Administration on Ethnic Conflict in Bulgaria. R. F. Farnen (Ed.), *Nationalism, Ethnicity, and Identity: Cross National and Comparative Perspectives* içinde (ss. 395-402). New Brunswick, N.J.; London, UK: Transaction Publishers.

- Ersoy-Hacısalihoglu, N. ve Hacısalihoglu, M. (Ed.). (2012). *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED).
- European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG). (1998). *1998 Regular Report from the Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession (Bulgaria Regular Report 1998)*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-1998_en (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- European Commission, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). (2006). *Strategy and Reports—Previous documents*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/strategy-and-reports/strategy-and-reports-previous-documents_en?f%5B0%5D=oe_publication_countries%3Ahttp%3A/publications.europa.eu/resorce/authority/country/BGR (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- European Commission, Secretariat-General. (1997). *Commission opinion on Bulgaria's application for membership of the European Union* (s. 116). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Parliament. (2000, 25 Eylül). *Bulgaria and the Enlargement of the European Union, Briefing No 6*. https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/6a3_en.htm (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Ghodsee, K. (2008). Left Wing, Right Wing, Everything: Xenophobia, Neo-totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria. *Problems of Post-Communism*, 55(3), 26-39.
- Gulde, A.-M. (1999a). The Role of the Currency Board in Bulgaria's Stabilization. *Finance and Development*, 36(3). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1999/09/gulde.htm> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Gulde, A.-M. (1999b, Eylül). The Role of the Currency Board in Bulgaria's Stabilization. IMF Policy Discussion Paper 99/3 (Washington: International Monetary Fund). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/1999/pdp03.pdf> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Hacısalihoglu, M. (2012). “89 Göçü” İle İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları. N. Ersoy-Hacısalihoglu ve M. Hacısalihoglu (Ed.), *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde (ss. 31-74). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED).
- Kavalski, E. (2007). “Do Not Play with Fire”: The End of the Bulgarian Ethnic Model or the Persistence of Inter-Ethnic Tensions in Bulgaria? *Journal of Muslim Minority Affairs*, 27(1), 25-36.
- Kayapınar, A. (2012). Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri. N. Ersoy-Hacısalihoglu ve M. Hacısalihoglu (Ed.), *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde (ss. 99-120). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED).
- Kolarova, R. ve Spirova, M. (2011). Bulgaria. *European Journal of Political Research*, 50(7-8), 922-928.
- McCarthy, J. (2022). *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mitev, P. (1997). The party manifestos for the Bulgarian 1994 elections. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 13(1), 64-90. doi:10.1080/13523279708415332
- Open Society Institute. (2002). *Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection*. EU Accession Monitoring Programme. https://www.opensocietyfoundations.org/publications/monitoring-eu-accession-process-minority-protection#publications_download (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Palchev, I. (2002). *Ahmed Dogan and the Bulgarian Ethnic Model*. (M. Pencheva, Çev.) Balkan Politicians. Bulgarian Diplomatic Review, National Museum of Bulgarian Books and Poligraphy.
- Perlez, J. (1996, 28 Ekim). Looted by Its Own Officials, Bulgaria Faces the Day of Economic Reckoning. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1996/10/28/world/looted-by-its-own-officials-bulgaria-faces-the-day-of-economic-reckoning.html> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Popov, N. (2021). From totalitarianism to democracy in Bulgaria. *Revista Ciencias de la Documentación*, 7(2), 57-62. <https://www.cienciasdeladocumentacion.cl/index.php/csdoc/article/view/163> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Prodanov, V. (2004). *Bulgaria in Global Processes*. New York: Global Scholarly Publications (GSP).

- Shashko, P. (2006). In search of Bulgaria's new identity: The role of diplomacy, 1989-2005. B. K. Blitz (Ed.), *War and change in the Balkans: Nationalism, conflict and cooperation* (ss. 195-223). 1. Pub. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Stoychev, S. P. (2008). Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects. *CEU Political Science Journal*, 3(1), 2-24.
- Sunata, U. (2023). *Türkiye'de Balkanlar*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Syggelos, Y. (2015). Nationalism Versus European Integration: The Case of Ataka. *East European Quarterly*, 43(2-3), 163-188.
- Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri (Emigrations Turques des Balkans, Turkish emigrations from the Balkans)* (C. 1-3). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2009). *Bulgaristan Türkleri (Genişletilmiş 2. Baskı.)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B. N. (2010). *Cumhuriyetin ilk yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler*. Ankara: Terazi Yayıncılık.
- Şimşir, B. N. (2013). *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: Kıyımlar-kıyımlar-göçler (1821-1913)*. Ankara: Terazi Yayıncılık.
- Todorova, M. (1995). The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism. *Eastern European nationalism in the twentieth century* içinde (ss. 55-102). Lanham, Md: American University Press.
- Triandafyllidou, A. (2011). *Addressing Cultural, Ethnic & Religious Diversity Challenges in Europe: A Comparative Overview of 15 European Countries* (No: ACCEPT PLURALISM Working Paper 2) (s. 173). Florence: European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies. www.accept-pluralism.eu and www.eui.eu/RSCAS/ (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Turkes, M. (2004). The Double Process: Transition and Integration and Its Impact on the Balkans. P. Mitev ve J. Riordan (Ed.), *Towards Non-violence and Dialogue Culture in Southeast Europe* içinde (ss. 13-28). Sofia: Iztok-Zapad Publishing House.
- Türkeş, M. (2012). 1989 Göçü Nasıl Konumlandırılabilir ve Sistematik midir? N. Ersoy-Hacısahiloğlu ve M. Hacısalıhoğlu (Ed.), *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde (ss. 591-602). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED).
- Zhelyazkova, A. (1998). The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey. *Between Adaptation and Nostalgia: The Bulgarian Turks in Turkey* içinde (ss. 11-44). Sofia: International Center for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR).
- Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). (2009a, 25 Haziran). Становище относно гласуването на българите в чужбина. *Становища и позиции*. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-stanovishte_otnosno_glasuvaneto_na_balgarite_v_chujbina-6091.html (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). (2009b, 14 Temmuz). Цветан Цветанов: Откриваме нова страница в историята на България. *Становища и позиции*. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-cvetan_cvetanov_otkrivame_nova_stranica_v_istoriyata_na_balgariya-6616.html (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Дневник (Dnevnik). (2010, 8 Eylül). ДПС съди България в Страсбург заради парламентарния вот през 2009 г. (Обновена). https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/09/08/957164_dps_sudi_bulgariia_v_strasburg_zaradi_parlamentarniia/ (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Желева, П. (2010, 16 Şubat). Конституционният съд за изборите в Турция: Нарушения навсякъде, годни за касиране—18 358 гласа. *Дневник (Dnevnik)*. https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/02/16/859344_konstitucionniiat_sud_za_izborite_v_turciia/ (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Закон за избиране на народни представители УКАЗ № 82. *Държавен вестник* (13.04.2001, бр.37). <https://lex.bg/laws/ldoc/2135182336> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Изборен кодекс УКАЗ № 13. *Държавен вестник* (28.01.2011, бр.9). <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=43535> adresinden erişildi.

- Колева, Ю. (2010, 4 Mart). ДПС призова главния прокурор да придвижи жалбите им за изборите в Турция. *Дневник (Dnevnik)*.
https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/03/04/868094_dps_prizova_glavniia_prokuror_da_pridviji_jalbite_im/ (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Кърджали Хабер (Kırcaali Haber). (2008, 9 Nisan). *Осъдиха Волен Сидеров за антитурски изявления*.
<https://kircaalihaber.com/bg/svyat/osadiha-volen-siderov-za-antiturski-izyavleniya> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Кърджали Хабер (Kırcaali Haber). (2018, 25 Nisan). *Bulgaristan Helsinki Komitesi: Bulgaristan'da ifade özgürlüğünde ciddi kötüleşme var*. <https://kircaalihaber.com/bulgaristan/bulgaristan-helsinki-komitesi-bulgaristanda-ifade-ozgurlugunde-ciddi-kotulesme-var> adresinden erişildi.
- Национално Движение за Стабилност и Възход (НДСВ). (2024). История на НДСВ.
<https://ndsv.bg/istoria-na-ndsv/> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).
- Христов, Ю. (2014, 18 Ekim). Как се опитаха да забранят ДПС през 91-ва и не успяха. *OFFNews*.
<https://offnews.bg/razsledvane/kak-se-opitaha-da-zabraniat-dps-prez-91-va-i-ne-uspiaha-405116.html> (Erişim Tarihi: 01.08.2024).

DÜZENSİZ GÖÇMEN VE SAĞLIK HAKKI: DÜZENSİZ GÖÇMENLERİN SAĞLIK HİZMETLERİNDEN YARARLANABİLME HAKKINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

UNDOCUMENTED MIGRATION AND HEALTH RIGHTS: AN ASSESSMENT OF UNDOCUMENTED MIGRANTS' RIGHT TO ACCESS HEALTH SERVICES

Öz

Göçmen ve düzensiz göçmen sorunu uluslararası literatürde üzerinde en fazla durulan kavramlardan biridir. Özellikle düzensiz göçmenlerin daha iyi yaşam dolayısıyla kendi yerlerini terk etmek zorunda kalmaları onların birtakım zorluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Göç ettikleri yerlerde yaranan temel ihtiyaç sorunları ve onların çözüm yolları düzensiz göçmenlerin hayatlarını zorlamaktadır. Bahsi geçen temel ihtiyaçların başında sağlık hizmetlerinden yararlanabilme hakkı ve sağlık hizmetlerine erişim desteği ilgili uluslararası literatür açısından daha fazla öne çıkmaktadır. Sağlık hakkı uluslararası örgütler ve özellikle Dünya Sağlık Örgütü tarafından herkesin sosyal dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalmadan sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesini öngörmektedir. Uluslararası örgütler tarafından düzensiz göçmenlerin sağlık hakkına sahip olmasına ilişkin pozitif yönde kararlar alınmasına rağmen ilgili göçmenlerin zaman zaman sağlık hizmetlerine erişimi farklı nedenlerle engellenebilmektedir. Ancak, sağlık hakkı herkesin sağlık hizmetine erişimini daha adil ve eşitlik ilkesi çerçevesinde erişilebilir kılmaktadır. Dolayısıyla bu engellerin aradan kaldırılması düzensiz göçmenlerin daha kolay bir şekilde sağlık hizmetlerine erişimini gerektirmektedir. Bu araştırma, düzensiz göçmenlerin sağlık hakkına ilişkin haklar, engeller ve bu engellerin aradan kaldırılması modelleri, onların yenilenmesi ve daha sistematik yaklaşımlarla değiştirilmesine vurgu yapmaktadır. Araştırmada öngörülen yaklaşım, sağlık hizmetlerine erişimin elde edilmesinde düzensiz göçmenlerin hukuki statülerinin ön şart olarak öne sürülmemesidir. Dolayısıyla bahsedilen yaklaşım, düzensiz göçmenlerin sağlık hakkına sahip olmasını “haklara sahip olma hakkı” ilkesi temelinde değerlendirilmesini öngörmektedir.

Beyrak TARLANSOY *

* Doktora öğrencisi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

E-posta/E-mail:

beyrak.tarlansoy@ogr.iu.edu.tr

Orcid: 0009-0002-5769-2098

Başvuru/Submitted: 01.09.2024

Kabul/Accepted : 19.09.2024

Anahtar Kelimeler: Göçmen, Düzensiz Göçmen, Sağlık Hakkı, Artıklar, Haklara Sahip Olma Hakkı.

Abstract

Migration, particularly irregular migration, is a significant subject in international literature. Irregular migrants frequently encounter substantial obstacles as they are compelled to abandon their homes in quest of improved living conditions. These challenges encompass the inability to satisfy their fundamental requirements in their new environments. The right to access health care services and the support available for obtaining such services are especially critical and frequently emphasized in academic discussions, among these requirements.

In order to guarantee that all individuals have access to healthcare services without experiencing social exclusion or discrimination, international organizations, particularly the World Health Organization, define the right to health as a fundamental social right. Despite the fact that international organizations have affirmed the health rights of irregular migrants, these individuals are occasionally denied access to healthcare for a variety of reasons. However, the right to health principle endeavors to ensure that healthcare access is more equitable and fair. Consequently, it is imperative to eliminate these obstacles in order to simplify the process of obtaining healthcare services for irregular migrants. The research concentrates on the health-related rights of irregular migrants, the challenges they face, and the strategies that can be employed to surmount these obstacles, including the promotion of renewal and the implementation of more systematic approaches. The proposed method in this research posits that the legal status of irregular migrants should not be a prerequisite for accessing healthcare services. Rather, it promotes the assessment of the right to health for irregular migrants in accordance with the principle of "the right to have rights."

Keywords: Migrant, Irregular Migrant, Right to Health, Surplus, Right to Have Rights.

Giriş

Yirminci yüzyılın en önemli siyasal ve sosyal sorunlarından biri olan göç ve göçmenler konusu ülkelerin siyasal, ekonomik ve sosyal yapılarının değişime uğramasına neden olmaktadır. Özellikle 2000’li yıllarda gerek savaşlar gerekse isyanlar nedeniyle göçmen nüfusu sürekli olarak artış göstermiştir. Bu yüzden de göç küresel bir yaklaşımla çözümlenmesi gereken esas meselelerden biridir. Son zamanlarda devletler bu konuyu yalnız kendi aralarında değil, eşzamanlı olarak bölgesel ve küresel platformlarda da tartışma gereksinimi duymaktadırlar. Bir taraftan göçle ilgili sorunlara çözüm aranması, diğer taraftan uluslararası düzeyde bu kavrama eşdeğer tanımın belirlenmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Kavramı zorlaştıran başlıca nedenlerden biri, farklı sözlüklerde göç ve yabancı kavramlarının eşanlamlı kabul edilmesidir. Uluslararası göçle ilgili terimler sözlüğünde göç, bir kişinin veya grubun yasadışı yollarla uluslararası sınırı geçmesi veya devlet içinde yer değiştirmesi anlamına gelmektedir (Perruchoud ve Redpath, 2013:35). Yabancı ise, ilgili literatürde belirli herhangi bir devletin uyruğunda olmayan kişi anlamındadır (Perruchoud ve Redpath, 2013:97).

Göç olgusu, “göçmen”, “düzenli göçmen”, “düzensiz göçmen”, “kayıtlı ve kayıtsız göçmen” vb. Kavramlarını içermektedir. Araştırmanın doğrudan ilgilendiği düzensiz göçmen kavramı uluslararası göç hukukunda yasal olmayan yollarla ülkeye giriş yapan veya vizesinin geçerlilik tarihini doldurmuş olmasına rağmen transit veya ev sahibi ülkede hukuki statüden yoksun kalmış kişiler anlamına gelmektedir (Perruchoud ve Redpath, 2013:27). Görüldüğü gibi, her üç kavram tamamen farklı değildir. Bu ise, göçmenlerin ve yabancıların, doğrudan ise, düzensiz göçmenlerin karşılaştığı sorunlarla ilgili çözüm yollarının bulunmasında sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Göçmenlerin temel sorunlarından biri de kuşkusuz sağlık alanında karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak kaçak ve illegal yollardan başka ülkelere sığınan göçmenlerin hukuki statüleri gereği sağlık sigortaları bulunmamakta ve bu nedenle de sağlık sorunları göçmenler için en elzem konulardan biri olmaktadır. Modern dünyada, tüketimin hızla artması ve sağlık hizmetlerinin devlet dışı aktörler tarafından da gerçekleştirilmesi sebebiyle göçmenlerin sağlık sorunları devlet dışı aktörlerin katılımıyla giderilebilmektedir. Kapitalist sistemde sağlık hizmetlerinden ekonomik çıkar sağlanması bireylerin sağlık hakkını büyük ölçüde dönüştürmüş, sağlık hakkı ve sağlık hizmetleri son yıllarda ekonomik getirisi olan bir araç haline getirilmiştir. Yani sağlık hizmeti tüketim alışkanlığı içerisine dahil edilmiştir (Gür, 2010:301). Sağlık hakkı

bireylerin sağlıklı bir şekilde yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan bir haktır. Her bireyin sağlıklı olma ve yaşamını sürdürebilmesi için gereken sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkına sahip olması uluslararası kabul edilmiş bir haktır (Bury ve Bury, 2005:2). Sağlık hakkı kavramı, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da bireylere devletler tarafından sunulması gereken bir hak olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda uluslararası örgütler devletlerin bu hakkı tanımaları için çeşitli çalışmalar ve sözleşmeler yapma gereksinimi duymuştur. 1966 yılında Birleşmiş Milletlere (BM) üye olan ülkelerin imzalayarak taraf olduğu "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi"ne göre, taraf devletler "herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkını tanır" maddesini kabul etmişlerdir (Angeleri, 2017:166). Ancak üye devletlerin vatandaşlarına bu hakkı sunmasının yanı sıra, ülkelerinde bulunan kayıtlı veya kayıtsız göçmenlere de bu hakkı tanıyıp, tanımaması irdelenmesi gereken bir konu olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, düzensiz göçmenlerin sağlık hakkı ve onların bu haktan yararlanabilmesini keşfetmektir. Bu amaç doğrultusunda nitel yöntem araçları kullanılarak düzensiz göçmenlerin sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesine ilişkin öne çıkan sorunların çözümüne destek sağlanmıştır. Araştırma bahsedilen konuya ilişkin literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Genellikle göç kavramı iki temel üzerinden incelenir. Bunlar daha geniş açıdan öngörülen makro düzey ve dar anlamda kabul edilen ve bireysel faktörleri temel almış mikro yaklaşımlardır. Geniş anlamda ülkelerin sahip olduğu ekonomik ve politik konumları ve ayrıca onların uluslararası ilişkiler açısından göçü tetikleyen başlıca unsurlar kapsamaktadır. Yani, makro düzeyde göçün almış olduğu istikamet ve yoğunluğu ilgili ülkelerin almış olduğu yapıcı koşullara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Daha dar anlamda göçün değerlendirmesinde kişilerin kendi istekleri ve yaşam şartları için öngördükleri tercihleri öne çıkmaktadır. Fakat göç bu iki düzeyin birlikte değerlendirmesini zorunlu kılmaktadır. Göç eden ve göçe maruz kalan ülkeler arasında alınan yapıcı kararlar göç politikasında önemli rol oynamaktadır. Yapıcı kararların alınmasında belirleyici olan faktörler nelerin göç üzerinde etkili olduğunu belirlemektedir. Dolayısıyla göçün nedenlerinin öğrenilmesi amacıyla hem geniş hem de dar anlamda değerlendirilmesi göz önünde bulundurulmalıdır (Lee, 1966).

Yirmi birinci yüzyıldan başlayarak nüfusların farklı nedenler dolayısıyla bir yerden başka yere göç etmesi daha fazla gözlemlenmektedir. Farklı dinamikler nedeniyle göçe maruz kalan nüfus, göç ettiği ülkelerin iç dinamiklerini de tehdit etmekte ve ilgili ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik dengesini etkilemektedir.

Uluslararası verilere dayanarak dünya genelinde 280 milyondan fazla göçmen bulunmaktadır. BM'nin ilgili konuya ilişkin yayımlamış olduğu raporlara göre 2015 senesinde 244 milyon olan göçmen sayısı günümüzde 281 milyonu geçmiştir. Giderek artan göçmen nüfusuna rağmen hâlâ uluslararası literatürde göçmenlere ilişkin doğru tanımlama yapılamamıştır (Varol, 2023). Örneğin UNESCO "göçmeni" doğduğu ülkeden farklı bir yerde kendi sosyal durumunu ikame etmeye çalışan birisini tanımlamak için, Uluslararası Göç Örgütü ise göçmen kavramını uluslararası sınırı ihlal eden veya kendi ülkesinde yer değiştiren kişileri tanımlamak için kullanmaktadır. Her iki örgüt göçmen denildiğinde kendi bireysel iradesiyle seyahat edebilme gücüne sahip kişileri öngörmektedir. Dolayısıyla burada savaş ve zorla yerinden edinme gibi değişik nedenlerle göç eden bireyler düşünülmemektedir.

BM göçmen olarak bir seneden fazla bir süre zarfında kendi ülkesinden farklı bir ülkede yaşayan kişileri tanımlamaktadır. İlgili kişiler uluslararası göçmen olarak adlandırılmaktadır. Örneğin BM'nin 2015 raporuna bakıldığında toplam 244 milyondan fazla göçmenden 60 milyona yakını zorla kendi yerinden edilmiş, 20 milyondan fazla kişi mülteci ve 10 milyondan fazla kişi vatansız konumundadır. Her geçen yıl ilgili veriler daha vahim rakamlar sunmaktadır. Bu verilere

bakılırsa düzensiz göçmenler toplam göçmen nüfusun en az yüzde 10'la yüzde 20 arasında bir oranı paylaşmaktadır. Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi göçmenler yalnız ülke değiştiren değil hem de ülke içi yer değiştiren nüfusu da tanımlamaktadır. Örneğin genelde göçmenlerle ilgili verilere bakıldığında iç göç denilen süreçler uluslararası örgütler tarafından göz aradı edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 750 milyondan fazla kişinin iç göçe maruz kaldığını, BM'nin göçmenlerle ilgili komiserliği (BMMYK) ise 38 milyondan fazla kişinin, görmüş olduğu şiddet ve diğer fiziksel nedenlerle yaşadığı ülke içerisinde bir yerden başka bir yere taşındığını rapor etmektedir. Örneğin Suriye'de yaşanan iç savaş nedeniyle milyonlarca kişi farklı amaçlarla hem yer hem de ülke değiştirme zorunluluğu yaşamıştır (Deniz, 2014). Suriye'den göç eden nüfusun büyük bölümü sınır komşusu olan Türkiye'ye sığınmıştır. Dünyanın en çok göç alan ve göçe maruz kalan ülkesi olarak Türkiye'nin ilgili konuya ilişkin verileri de çok önemlidir. En son verilere dayanarak Türkiye'de 3 milyon 105 binden fazla Suriyeli geçici koruma altındadır.

Tablo 1. Türkiye'de Yaşayan ve Geçici Koruma Altında Olan Suriyeli Vatandaşların Yaş Aralığına Göre İstatistiği

YaşAralığı	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	222.512	208.436	430.947
5-9	273.757	258.190	531.947
10-14	184.282	175.171	359.453
15-18	123.975	114.961	238.936
19-24	177.022	159.509	336.531
25-29	167.710	142.572	310.282
30-34	125.273	104.434	229.707
35-39	106.241	88.322	194.563
45-49	49.356	50.762	100.118
50-54	37.117	39.943	77.060
55-59	29.386	31.143	60.529
60-64	19.327	21.085	40.412
65-69	12.102	13.561	25.663
70-74	6.615	7.722	14.337
75-79	3.035	3.888	6.923
80-84	1.285	1.976	3.261
85-89	527	878	1.405
90+	285	502	787
Toplam	1.614.832	1.490.707	3.105.539

Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.

Türkiye'de göçle ilgili tüm sorunlar ve onların çözüm yolları Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Göç İdaresi Başkanlığı tarafından sürdürülmektedir. Bahsedilen Başkanlığın verilerine dayanarak söylenebilir ki Türkiye'de Suriyeli mülteciler genellikle büyükşehirlerde yaşamaktadır. Örneğin illere göre dağılıma bakıldığında İstanbul en büyük payı almaktadır. Türkiye'nin birçok alanda cazibe merkezi İstanbul'da en son verilere göre 530.272 Suriyeli mülteci yaşamaktadır. Bahsi geçen Başkanlığın hem Türkiye hem de Avrupa ülkelerine yapılan uluslararası koruma talebine ilişkin en son verilerine bakıldığında karşımıza çok farklı sonuçlar çıkmaktadır.

Tablo 2. Türkiye'ye Uluslararası Koruma Talebinde Bulunan Yabancıların 2023 Yılı Sonu Uyruk Dağılımı Verisi

Uyruklar	Talepte Bulunan Kişilerin Sayı
1. Afganistan	13.068
2. Irak	2.776
3. İran	1.416
4. Diğer	1.757

Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler>.

Avrupa Birliği ve EFTA ülkelerine uluslararası koruma talebiyle başvuru yapan yabancılara ilişkin verilere bakıldığında karşımıza aşağıdaki gibi tablo çıkmaktadır:

Tablo 3. AB ve EFTA Ülkelerine Uluslararası Koruma Talebinde Bulunan Yabancıların 2022 Yılı Sonuna İlişkin İstatistiği

Ülkelerin Listesi	Başvuru Yapan Yabancıların Sayısı
Almanya	243.835
Fransa	156.455
İspanya	117.945
Avusturya	112.245
İtalya	84.290
Yunanistan	37.375
Hollanda	37.020
Belçika	36.740
İsviçre	24.440
Kıbrıs	22.190
Bulgaristan	20.390
İsveç	18.605
İrlanda	13.660
Hırvatistan	12.870
Romanya	12.355
Polonya	9.810
Slovenya	6.785
Finlandiya	5.780
Norveç	4.840
Danimarka	4.565
İzlanda	4.550
Estonya	2.945
Lüksemburg	2.460
Portekiz	2.115
Çekya	1.685
Malta	1.320
Litvanya	1.025
Letonya	620
Slovakya	545
Montenegro	175
Lihtenştayn	80
Macaristan	45

Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler>.

Türkiye ve diğer ülkelerin uluslararası koruma talebine ilişkin verilere ve ayrıca göçle ilgili güncel raporlara göre en çok göç eden ülkeler sıralamasında Suriyeli ve onu takiben, geçim

sıkıntısı yaşayan Afrika ülkesi Somalili ve iç savaş sonrası iktidarı ele geçiren Taliban kuvvetlerinin baskıcı yönetimine karşı ülkeyi terk etmek zorunda kalan Afganistanlı göçmenler paylaşmaktadır.

Bireylerin gönüllü olarak göç etmesinde temel olan başlıca faktörler cazibe ve iticiliktir. Göç eden bireylerin iticiliğine başlıca neden olan şey yaşadıkları ülkelerdeki yaşam standartlarının düşük olması faktörüdür. İlgili bireylerin başka ülkeye göçünü daha cazip kılsa daha iyi yaşam şartları ve iş imkânları elde etme isteğidir. Dolayısıyla kendi ülkelerindeki yaşam şartlarının iticiliğine karşı göç ettiği ülkede daha iyi yaşam şartı sağlama arzusu gönüllü göçün temel nedenleri arasındadır (Görgün, 2018).

Diğer taraftan gönüllü göç gibi zorunlu göç de ilgili literatürde önemli bir rol oynamaktadır. Bahsedilen göçün temel nedeni ulusal krizler, savaşlar ve siyasal baskılardan kaynaklanmaktadır. Genellikle dünyanın her yerinden en çok göç çeken ülkeler arasında Avrupa kıtası ülkeleri yer almaktadır. Avrupa kıtasının gelişmiş ülkelerinde göç sonrası yaşanan krizler sonrası göçmenlerin büyük kısmı düzensiz göçmen konumuna dönüşmektedir. Bu süreç Avrupa’da devlet ve toplum arasında kritik sonuçları olan sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Avrupa ülkelerinin oluşturduğu ve ilgili ülkelerin sorunlarını çözmeyi hedefleyen Avrupa Komisyonu düzensiz göçmenleri yasal olmayan yollarla ülkeye giriş yapan kişiler olarak tanımlamıştır (Dedeoğlu, 2011).

Göç alan ve göç veren ülkeler arasındaki farklı alanlarda olan ilişkileri göz önünde bulundurmak düzensiz göçmenlerin daha doğru anlaşılması için temel oluşturur. Düzensiz göçmenlerin büyük bölümü askerî müdahaleler ve savaşların olduğu üçüncü sınıf ülkeler olarak tanımladığımız bölgelerden gelmektedir.

Dolayısıyla düzensiz göçmenler genel olarak göç ettikleri ülkelerin vize şartlarını ve ülkeye giriş yasalarını sağlamayan kişileri tanımlamak amacıyla kullanılan kavramdır. Avrupa’ya gelen düzensiz göçmenlerin büyük bölümü daha iyi iş imkânları arzusuyla göç etmiş olsa da daha düşük maliyetli iş gücü olarak nitelendirilmektedir. Türkiye’ye daha iyi yaşam için göç eden göçmenler de iş piyasasında daha düşük maliyetli iş gücünü temsil etmektedir (Dedeoğlu, 2011).

1.1. Bauman’ın “Artıklar” Kategorisi Üzerinden Düzensiz Göçmenler

Siyaset bilimi teorilerinde çalışmalarıyla kendinden söz ettirmeği başaran Bauman’ın düzensiz göçmenlerle ilgili fikirleri, onu göç kuramına ilişkin uluslararası literatürde başlıca kaynaklardan biri olmasını sağlamıştır. Bauman ilgili konuya ilişkin en son yazılarında üzerinde durduğu “artıklar” kavramı “ayrımcılık” ilkesinden yola çıkarak gelişmiştir. Bauman’a göre “artıklar” bugün Avrupa ile sınırlandırılmayan ve dünya çapında kabul edilen bir fenomene dönüşmüştür (Bauman, 2019:75). Bauman bu kavramla, gönlümüzden, vicdanımızdan, gözümüzden uzak kimseler, yani, bizim gibi konforlu evlerinde değil, sayısız kamplarda, kilometrelerce uzanan koridorlarda vb. yerlerde uyuyan varlıkları tanımlamaktadır. Diğer yandan, kendi ülkelerinde çıkan savaşlar ve isyanlar sonrası ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan milyonlarca kişinin Avrupa ve dünyanın diğer ülkelerine göç etmesini “göç paniği” olarak nitelendirenlere karşın Bauman bunu modern çağın yeni fenomeni gibi görmemektedir. O’na göre, “modern yaşam biçimimiz” “gereksiz insanların”, yani toplumsal/politik dönüşümler ve bu dönüşümlerin neden olduğu güç mücadeleleri sonrası yaşanan huzursuzluğun, çatışmaların, itilafların sonucu olarak kendi vatanlarında “istenmeyen”, “reddedilen”, “hoş görülmeyen” insanların üretimini sağladığından bu kitlesel göç modern dönemin başından beri var olmaktadır (Bauman, 2019:10-11). Başka bir anlamda, Avrupa’nın bugün “artıklar” olarak tanımladığı varlıklar, aslında aynı bizim gibi insanlar olmakla birlikte bizim gibi haklara sahip olma hakkına da sahiptirler. Ne yazık ki, kendi vatanlarından göç ederek yola çıkan göçmenler göç ettikleri yerde, yani ikinci “vatan” olarak benimsemeye çalıştıkları mekanlarda ikinci, üçüncü sınıf statüsünde kalmakla yetinmektedirler. Bu ise, ulus devlet kapsamında Bauman’ın söylemiş

olduğu “biz” ve “onlar” ayrımını güncel hale getiriyor. Ulus devletin “bizden olmayan bize karşıdır” politik çözümü, bizden olmayanları doğrudan göçmen, yabancı, dolaylı şekilde ise “bilinmez”, kategorisine dönüştürmektedir (Bauman, 2006:69). Bauman göçmenlerle ilgili bu “bilinmez” kategorisini “dağıtmak” için, soruna bir taraftan ahlaki yönden yanaşarak Kant’ın “dostluk hakkı” dediği haktan yola çıkmış ve ebedi barış için düşmanlıkla konukseverliğin yer değiştirmesini (Bauman, 2019:63) diğer taraftan ise, hukuksal olarak ulus-devletlerin göç sorunları ile ilgili sınırlı yetkiye sahip olduklarını vurgulayarak bu soruna çözüm olarak ulusüstü güçlerin müdahale etmesini önermektedir.

1.2. Toplumdan Dışlanan Düzensiz Göçmenler

Düzensiz göçmenler farklı nedenler dolayısıyla göç ettikleri ülkelerde kendi yaşam standartlarını sürdürmeyi hedeflemektedirler. Ancak, göç ettikleri ülkelerin toplumları tarafından her zaman hoş karşılanmaları da beklenen bir sonuç değildir. Göçe maruz kalan toplum göçün yaratmış olduğu sorunlar nedeniyle göç eden kişilere karşı daha baskıcı tutum sergiler. Dolayısıyla bu tutum genellikle tüm göçmenlerin, ayrıca düzensiz göçmenlerin toplum dışı bireyler olarak algılanmasına neden olmaktadır. Genel olarak göç eden bireyler göç ettikleri ülkelerin toplumları tarafından sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. İlgili kişilerin bahsedilen dışlanmadan kaçınması onların kendilerini ilgili topluma ispat etmesiyle mümkün olabilmekte ve bu yıllar süren bir sürecin sonucunda sağlanabilmektedir.

Klasik sosyolojik çalışmalarda kullanılan dışlanma terimi günümüzde politik ve kültürel boyutlar kazanmasıyla daha fazla üzerinde durulmaya başlanmıştır. 1970 ve 1980’li yıllar Fransa’ında düzensiz göçmenlerden oluşan belli marjinal grupların sosyal güvence sisteminden uzakta kalması sonucunda ilgili grupların toplumdan dışlanması önemli bir örnek olabilir (Lister, 2004:70-75). Ancak, Avrupa Birliği sosyal dışlanmayı, ilgili kişilerin toplumsal hayata uyumunu zorlaştıran süreçler olarak tanımlamaktadır (Dedeoğlu, 2011). Ayrıca sosyal dışlanma farklı aktivite alanlarında başarısızlık göstermiş kişiler (De Haan ve Maxwell, 1998) veya toplumun bütünleşmesinin nasıl oluşturulmasına ilişkin değerlendirmeler (Levitas, 1998) etrafında da tanımlanabilir.

Düzensiz göçmenler genellikle göç ettikleri toplumda sosyal dışlanmaya daha fazla maruz kalan gruplar arasındadır. Göçmen ve düzensiz göçmenlerle ilgili olarak Castles ve Miller, göçmenlerin ulusal devlete uyum sağlama süreçlerine ilişkin dört birbirinden farklı sistemsel yaklaşım ileri sürmüştür. Bu sistemsel yaklaşımın temel değişkeni rolünde ilgili kişilerin toplumsal bütünleşme ve devletin yasa ve kurallarına uyum sağlaması temel alınmıştır. Birinci yaklaşım imparatorluğu örnek alarak farklı ırk ve etnik kimliklerin aynı çatı altında yaşayabilmesini göstermektedir. Örnek olarak eski Fransa ve İngiltere İmparatorluklarını göstermektedir. İkinci yaklaşım belirli bir etnik kimlik etrafında toplumsal uyumun sağlanmasıdır. Örnek olarak Batı Almanya’nın Doğu Almanya’dan göç eden Almanların aynı etnik kimlikten olması dolayısıyla vatandaşlığı doğrudan onaylanmıştır. Üçüncü yaklaşımda devletin kültürel değer ve yasaları toplumsal bütünleşmede merkezi bir rol oynamaktadır. Cumhuriyetçi yaklaşım olarak da bilinen bu yaklaşım politik normlara uyumu temel almaktadır. Bu yaklaşıma örnek olarak Fransa Cumhuriyeti gösterilebilir. Sonuncu yaklaşımın temelinde ise “çok kültürlülük” değerlerini temel alarak göçmenlerin toplumun bütünleşmesine uyum sağlaması gözlemlenmektedir. Dolayısıyla sonuncu yaklaşım toplumun azınlık ve çoğunluk grupları arasında var olan farklı kimlikleri aynı değerler çerçevesinde korumayı hedeflemektedir (Kofman ve diğerleri, 2000). Ayrıca, giderek daha fazla göçmen sayısı ve düzensiz göçmenlerin artışı toplumsal bütünleşme ve toplumsal uyum açısından zorunlulukların oluşmasına ve ilgili yaklaşımların sorgulanmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla göçmen, düzensiz göçmen ve onların ulusal devlet modelinde var olma süreci yalnız göçe maruz kalan ülkeyi değil hem de uluslararası ilişkilerde de yönetimin gelecek hedeflerini zora sokmaktadır. Göçe maruz kalan ülkeler kendi vatandaşlarıyla göç eden nüfus arasında hak ve özgürlükler, ayrıca vatandaşlık

işlemlerini nasıl ve hangi düzeyde tanımlama tartışmalarına ilişkin sorunlar yaşamaktadır. Göçmen ve düzensiz göçmenlere tanımlanacak hak ve özgürlüklerin hem yerel hem de uluslararası düzeyde nasıl elde edilmesi gibi onun korunması da çok önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Uluslararası örgütler göçmen ve türevi olan kişilerin göç ettiği ülkelerde daha az sosyal dışlanmaya maruz kalması ve ayrıca ilgili ülkenin vatandaşlığına hak kazanması için bazı hakların tanımlanmasını hedeflemektedir. Örneğin ilgili kişilerin daha az dışlanmasını öngören tasarı “Birleşmiş Milletlerin Göçmen İşçiler ve Ailelerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi”, göçmenlerin belirli bir ülkede çalışma veya yaşaması durumunda bahsedilen göçmenlerin düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin bazı temel haklara sahip olmasını öngören yasaları hedeflemiştir (Kofman ve diğerleri, 2000). Birleşmiş Milletlerin ilgili sözleşmesi ancak göç eden toplumların devletleri tarafından kabul edilse de göçe maruz kalan ülkeler, özellikle daha fazla göçün cazibe merkezi olarak karşımıza çıkan Batı Avrupa ülkeleri tarafından sıcak karşılanmamış ve kabul edilmesi sağlanmamıştır.

Düzensiz göçmenlerin göç ettikleri toplumlar tarafından sosyal dışlanmaya maruz kalmalarının temel nedenleri arasında ülkelere yasadışı yollarla giriş yapmaları bulunmaktadır. Bu durum onları yasal olarak buldukları ülkede “kaçak” denilen durumla özdeşleştirdiği gibi kendi yaşamlarını ikame etmeleri için daha fazla riskli ve iş güvencesi olmayan şartlarda çalışmaya da itmektir. Ayrıca ilgili kişilerin buldukları ülkelere yasal olmayan yollarla giriş yapmaları veya yasadışı durumları yaşanabilecek herhangi bir sağlık durumlarında da ilgili hizmetten yararlanmasını engellemektedir (PICUM, 2007). Dolayısıyla ilgili uluslararası kurumların düzensiz göçmenlere ilişkin kararlarının dar kapsamda uygulanabilirliği bahsedilen göçmenlerin daha fazla sosyal dışlanmaya maruz kalmasına neden olmaktadır.

2. Arendt ve “Haklara Sahip Olma Hakkı” Üzerinden Sağlık Hakkı

Göçmenlerin, yani bir ülkede bulunan düzenli veya düzensiz göçmenlerin sağlık hizmetlerine ulaşımı konusunda genelde iki yaklaşım bulunmaktadır (Sovig, 2011:47). Bu yaklaşımlara göre, sağlık hakkı temel insan hakları açısından değerlendirilmeli ve herkese eşit olarak sunulmalıdır. Diğer yaklaşıma göre ise ayrımcılık konusu üzerinden ele alınmaktadır. Yani göçmenler herhangi bir ayrımcılığa uğramadan bu hizmetlerden yararlanmalıdır (Sovig, 2011:48). Dünya Sağlık Örgütü acil sağlık hizmetinin bireylerin hukuki statülerine bakılmaksızın herkese eşit olarak sunulması gerektiğini belirtmektedir (Angeleri, 2018:469). Ancak, ulus devlet yapısı içerisinde belirli bir devletin vatandaşlarına sunduğu haklar ile göçmenlere sunduğu haklar aynı paralellikte ilerlemeyebilir. Devletlerin vatandaşlarına hizmet olarak sunduğu haklar, aslında siyasi ve sosyal bir cemaatin/toplumun kurumsal olarak sunduğu haklardır, yani pozitif haklardır. Hannah Arendt’e göre bu pozitif haklara sahip olmayanların da bazı haklara sahip olması gerekir. Arendt için, haklara sahip olma hakkı, aslında devletlerin vatandaşlarına sunduğu hakların göçmenlere de sunmasını gerektirmektedir (Cotter, 2005:96). Haklara sahip olma hakkı aslında insan haklarının bir gereğidir. İnsan haklarının kökeninin Fransız Devrimi sırasındaki “Déclaration des droits de l’homme”a dayandığı düşünüldüğünde, ulus devlet ve insan hakları gibi kavramların doğuş noktasının tarihsel olarak aynı olaylardan ortaya çıktığını iddia edebiliriz. Bu nedenle, ulus devletler içerisinde göçmenlerin ve yabancıların insan hakları kapsamında sağlık hakkı gibi haklara sahip olabilmeleri Arendt’in düşüncesi doğrultusunda mümkündür (Cotter, 2005:100). Arendt’e göre, insan hakları yalnızca devlet tarafından korunamayan haklardır. Sığınma hakkı böyle bir haktır, ancak istisnai durumlar için geçerli olduğu ve hükümetlerin uygulanmalarına dayandığı için etkisizdir. Arendt’in göçmenler ve vatansızlık sorununa çözümünü, yalnızca bir insan hakkından oluşacak uluslararası bir yasa oluşturmaktan geçmektedir.

Günümüz dünyasında, haklara sahip olma hakkı siyasi bir cemaate/topluma aidiyetle mümkünken, güncel siyasi ve sosyal sorunların başında gelen göç ve göçmenlik konusunda bu

durum etkisiz kalmaktadır. Göçmenler için mevcut ve var olan hukuki/siyasal düzen bu soruna karşı çözüm sunmamaktadır. Bunun nedeni, ulus devlet yapısında hakların vatandaşlar ile sınırlandırılmasından kaynaklanmaktadır. Bu ise, vatandaşlar ile göçmenler arasında, doğrudan olarak, düzensiz göçmenler arasında “*non-discrimination*” ikilemin yaşanmasına neden olmaktadır. “*Ayrımcılık*” doğrudan veya dolaylı şekilde yasaklama, ayırım, dışlama, kısıtlama veya tercih etme muamelesi anlamına gelmektedir ki, bu ise, Birleşik Milletlerin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesine üye olan ülkelerin aynı komitenin kabul etmiş olduğu 2. maddesini -tüm insanlar, ırk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşleri, sosyal köken vb. haklara sahip olma hakkına sahiptir- yok saymaktır (Angeleri, 2017:176). Göçmenlerle de ilişkilendirilen “*ayrımcılık*” yapmama ilkesi siyaset bilimi teorilerinde de başlıca konulardan biridir.

Uluslararası düzeyde bahsedilen ilkenin de göz önünde bulundurulmasıyla göçmenlerin sağlık hakkına ilişkin çeşitli mevzuat hazırlanmıştır. Bunlar arasında Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1946 yılında hazırlanmış Anayasa, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948), tüm dünya Mültecilerinin Statüsüne İlişkin Sözleşmesi (1951), Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1949 ve 1975 yıllarında hazırladığı belgelerin 97 ve 143 sayılı sözleşmeleri, ayrıca Göçmen İşçilerin ve Onların Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme vb. diğer belge, sözleşme ve bildirimler başlıca rol oynamaktadır. Bahsedilen tüm belge, sözleşme ve bildirimler dünya göçmenlerinin sağlık hakkını ve onların göç ettikleri ülkelerde sağlık hizmetine erişimini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Ayrıca hem Avrupa Konseyi hem de Dünya Sağlık Örgütü göçmenlerin sağlık hakkını tanımakla kalmayıp ilgili hakkın tanınmaması durumunu sosyal ayrımcılık ilkesi temelinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla göçmen grupların sağlık hakkına ilişkin uluslararası belgelerin dayandığı temel ilke, vatandaşlık durumu sorgulanmaksızın insani gereklilik önem arz eden tüm faydalı şeylerin eşit bir şekilde paylaşılması ve yararlanılması hakkına tüm bireylerin sahip olduğudur. Göçmenlerin sağlık hakkına erişimini kolaylaştırmak amacıyla uluslararası düzeyde kabul edilmiş belgeler dünyanın giderek en fazla göç alan ülkelerinin sıralamasında ön sıralardan birini paylaşan Türkiye Cumhuriyeti'nde de sağlık hakkına ilişkin spesifik yasaların kabul edilmesini öngörmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin hem 1982 Anayasası hem de yabancıların korunmasını öngören ve 2013 yılında kabul edilmiş “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun” 89 maddesi sağlık hakkını tanımaktadır (Çallı, 2016). Ayrıca, 2011 Suriye iç savaşı sonrası Türkiye'ye göç eden göçmen akını ilgili kişilerin sağlık hakkına erişimini kolaylaştırma amacıyla birtakım yasaların kabul edilmesini öngörmüştür. 2014 yılında kabul edilmiş “Geçici Koruma Yönetmeliği'nin” 27. maddesi Türkiye'ye sığınmış mültecilerin sağlık hakkına erişiminin kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Türkiye'ye akın eden göçmenlerin giderek artması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık alanında yaşanan birtakım sorunlar ve yerel toplumun sağlık hizmetlerine erişimde yaşadığı aksaklıklar devlet tarafından 2019 yılında mülteci ve göçmenlerle ilgili sağlık hakkına ilişkin yasal değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur. Yapılan değişikliklerle acil ve temel sağlık hizmetlerinde geçici koruma altında bulunan kişilerin sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi için devlete katkı payı yapmaları öngörülmüştür (İşcan ve Çakır, 2019).

2.1. Düzensiz Göçmenlerin Sağlık Hakkı

Göç eden nüfus kendisiyle birlikte birtakım sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Şöyle ki göçmen dediğimiz kişiler göç ettiği ülkelerin vatandaşlarıyla aynı statüye sahip olmadığı için ilgili ülkelerin vatandaşlarına sağlanan bazı temel haklardan mahrum kalmaktadırlar. Buna barınma, eğitim, gıda, kaliteli yaşam tarzı ve özellikle sağlık hizmetinden yararlanma dahildir. Her yıl Uluslararası Göç Örgütü ve ayrıca Dünya Sağlık Örgütü göçmen kişilerin sağlık hizmetinden yararlanamama nedeniyle hayatını kaybettiğini raporlamaktadır (Özkan, 2019). Bu raporlarda göç eden nüfusun göç ettiği ülkelerin sağlık sistemi ve ilgili devletin göçmen politikasına bağımlı olarak almış olduğu sağlık hizmetinin kalitesi ve sonuçları da veriler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla her bir ülkenin göç politikası farklı olduğu gibi onun

göçmenlere ilişkin sağlık hizmeti sunma sistemi, ayrıca göçmen diye tanımladığımız tüm kırılgan grupların bahsedilen hizmetten yararlanabilme olanağı da değişiklik göstermektedir. Sağlık hizmetinden yararlanabilme olanağına karşı ilgili devletler tarafından öngörülen hem idari hem de toplum düzeyinde engeller çıkmaktadır. Göç eden bireylerin ilgili sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için bahsi geçen ülkelerin sağlık ve toplumsal uyum stratejilerine ilişkin oluşabilecek engelleri aşması beklenmektedir. Göçmen gruplarının kırılgan grupları temsil ettiklerini göz önünde bulundurarak göçmenlerin daha kolay bir şekilde ilgili devletlerin sağlık hizmetlerine erişiminin sağlanması için bürokratik engellerin asgari düzeye indirilmesi arzulanmaktadır. Dolayısıyla sağlık alanında atılacak adımlar göçmen ve vatandaş statüsünde bulunan kişiler arasındaki bahsedilen alandaki eşitsizliğin de ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır (Demir, 2022).

Göçmen gruplar içerisinde sağlık hizmetine erişimde en çok zorluk çekenler düzensiz göçmenlerdir. İlgili kişilerin gerekli belge ve dokümanlara sahip olmamaları onların sağlık hizmeti almalarında ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır. Düzensiz göçmenler genellikle kendi sağlık sorunlarının giderilmesini “kendine yeterlilik” yöntemleri aracılığıyla sağlamaktadır. “Kendine yeterlilik” hiçbir bilimsel dayanağı olmayan fakat geleneksel olarak toplum tarafından “faydalı” olarak tanımlanan yöntemleri içermektedir. Sözde “faydalı” olan bu yöntemler insan sağlığının daha fazla riskle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla insan hakları açısından sağlık insan hayatında çok önemli bir yer edindiği için bir insanın nerede yaşamasından bağımsız olarak sağlık hizmetinden yararlanabilmesi kültürel zorunluluktur. Bu açıdan bakıldığında tüm göçmen gruplarının, özellikle düzensiz göçmenlerin de insan hakları bağlamında sağlık vb. diğer haklardan eşit bir şekilde faydalanabilmesi öngörülmektedir. Sağlık hizmeti de giyim, gıda, barınma, konut gibi temel ihtiyaçlardan birisi olarak tüm insan hakları savunucuları tarafından savunulmaktadır. Diğer bir taraftan düzensiz göçmenlerin sağlık hakkına erişiminin sağlanması zaman zaman yerel toplumun oluşabilecek risklere karşı daha güvende olmasını sağlamaktadır. Düzensiz göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimini zorunlu kılan diğer bir neden ise ilgili kişilerin çok riskli bulaşıcı hastalıkların taşıyıcısı olma ihtimalidir. Yerel toplumun bahsedilen hastalıklara karşı korunması amacıyla düzensiz göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimini engelleyen durumlar yeniden gözden geçirilmelidir (Hiçdurmaz ve Yüksel, 2020). Dolayısıyla düzensiz göçmenlerin sağlık hizmetlerinden yararlanması, onların sağlık hizmetine erişimi toplumun gelecek güvenirliliğini korumayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, göç alan ülkelerin göçmenlerin sağlık hizmetinden yararlanabilme olanaklarına ilişkin sağlık politikaları öngörmesi çok önemlidir. Uygulanacak politikaların temelinde eşitlik ilkesinin gözetilmesi var olan veya oluşabilecek sağlık sorunlarında daha verimli sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır.

2.2. Düzensiz Göçmenlerin Sağlık Hizmetlerinden Yaralanabilmesine Engel Olan Faktörler

Farklı nedenler dolayısıyla kendi ülkesinden başka bir ülkeye göç eden gruplar gittikleri yerlerde birçok engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu engellerin içerisinde hayati önem taşıyan hizmetlerden birincisi sağlık hizmetidir. Ancak, göç eden nüfusun karşılaştığı zorluklar onların sağlık hizmetlerine erişimine sınırlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda, göçmen nüfusun karşılaştığı engellere farklı kültür, farklı dil ve dini görüş, ayrıca sosyal ayrımcılık gibi çeşitli farklılıklar örnek gösterilebilir. Bahsedilen engeller, ilgili kişilerin sağlık durumlarının iyileştirilmesine zorluklar çıkardığı gibi toplumların genel sağlığına da fayda sağlamamaktadır (Özkan, 2019).

Sağlık hizmetine erişimin elde edilmesi için en büyük engel göçmen nüfusun göç ettiği ülkenin resmî dilini bilmemesi olabilir. Göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde yasal statüye sahip olmamaları da en az dil kadar çok önemlidir. Yasallık ve dil engelinin varlığı göçmenlerin kendi sağlık sorunlarını ifade etmesinde zorluk yaşattığı gibi daha kaliteli sağlık hizmeti alabilmesini de zorlaştırmaktadır. Genellikle sağlık hizmeti veren hastane vb. diğer kurum çalışanlarının

göçmen grupların konuştuğu dili bilme oranı çok düşüktür. Bu karşılıklı iletişimsizlik sorununun oluşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla iletişim, ilgili grupların sağlık hizmetine erişimini engelleyen faktörlerden biridir. Bazı Avrupa ülkelerinde bahsedilen sorunun giderilmesi için farklı yöntemler geliştirilmiştir. Örneğin sağlık çalışanı ve göçmen arasında sağlık hizmetinin aksamaması gerekliliği sağlık hizmeti sunan hastaneler tarafından çevirmen veya telefon desteği gibi araçların da kullanımını zorunlu şart olarak sunmaktadır. İsveç ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde göçmenlerin sağlık hizmetine erişimini kolaylaştırma amacıyla onların telefon desteği ve çevirmen talep etme hakları yasallaştırılmıştır (Aydamak, 2021). Dolayısıyla bu durum göçmen grupların sağlık hizmetlerinden daha iyi yararlanabilmesini sağlamaktadır. Göçmenlerin daha iyi sağlık hakkına sahip olması için öngörülen koşullar hâlâ yeteri kadar verimli değildir. Bu durum daha fazla strateji ve yeni modellerin oluşturulmasını gerektirmektedir. Her yıl daha fazla kişinin farklı nedenler dolayısıyla kendi ülkesini terk etme durumu ilgili model ve stratejilerin daha kapsamlı şekilde uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bahsedilen zorlukların giderilmesi için daha etkin ve daha kapsamlı devlet politikaları geliştirilmesi göçmen grupların sağlık hakkına daha fazla erişimine destek olacaktır. Dolayısıyla sağlık hizmetlerinin herkes için daha verimli ve erişilebilir olması hem göç kabul gören devletlerin hem de uluslararası ilgili örgütlerin karşılıklı anlaşmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu durum daha toplumsal ve daha merkezî modellerin varlığını önemli kılmaktadır (Erol ve Ersever, 2014).

Sonuç

Son dönemde dünya genelinde insanların farklı amaçlar için kendi ülkelerinden yasal veya kaçak olarak daha iyi koşullardaki devletlerin sınırlarını geçmesi vakalarının yükseldiği gözlemlenmektedir. Daha iyi yaşam yani eğitim, maaş, barınma, özellikle sağlık arayışları göç ve göçmenlik olgularının genişlenmesine neden olmaktadır. Göç, geniş düzeyde ülkelerin politik, kültürel ve ekonomik koşullarını değerlendirildiği, dar düzeyde ise kişilerin kendi yaşam şartlarını iyileştirmesini hedeflediği bir süreç sonucunda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla hem göçmen kitlesinin hem de göçe maruz kalan ülkelerin karşılaştığı zorlukları daha iyi anlamak için göçün geniş ve dar düzeylerinin birlikte ele alınması göç sorununun çözümü açısından stratejik öneme sahiptir.

Son yıllarda artan nüfus ve onunla paralel yükselen barınma, gıda, giyim, yaşam kalitesinin yükseltilmesi sorunları, ayrıca farklı ülkelerde yaşanan devlet krizleri, darbeler, iç savaş ve ülkeler arasındaki savaşlar insanları bir yerden başka yere, özellikle bir ülkeden başka bir ülkeye göç etmeye zorlamıştır. Dolayısıyla yaşanan olaylar uluslararası toplumları, ayrıca ilgili toplumların bağımlı olduğu örgütleri göçmenlerin tanımlanması ve onlara ilişkin hakların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Şöyle ki hâlâ uluslararası literatürde göçmen kavramının salt bir tanımı yoktur. Salt bir tanımın mevcut olmaması durumu uluslararası örgütler tarafından göçmenlerin tanımlanmasına ilişkin farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle savaş vb. diğer nedenler dolayısıyla göç eden kişiler ilgili literatürde düzensiz göçmenler olarak kavramlaştırılmakta ve bu kişiler farklı sosyal ve hukuki sorunlarla yüz yüze kalmaktadırlar.

Göçmenlerle ilgili literatüre bakıldığında dünyanın en fazla göçe maruz kalan ülkelerinden Türkiye'nin de göçmen politikaları ve devlet tarafından hayata geçirilen uygulamaları bize birtakım sonuçlar elde etmede yardımcı olmaktadır. Şöyle ki dört milyona yakın Suriyeli mülteci ve diğer ülkelere göç eden nüfusa karşı sürdürülen göçmen politikaları Türkiye'den elde edilen verileri önemli kılmaktadır. Bu verilere dayanarak Suriyeli mültecilerin ve diğer uyruklu göç eden nüfusun çok önemli kısmının İstanbul ve diğer büyükşehirlerde yaşadığı bilinmektedir. Yaşanan bu durum ilgili şehirlerin hem altyapısını hem de şehirlerin sunmuş olduğu sosyal hizmetleri baskı altında tutmaktadır. Ayrıca hem Türkiye hem de Avrupa ülkelerine korunma talebinde bulunan sığınmacı ve düzensiz göçmenlerle ilgili elde edilmiş veriler ilgili göçmenlerin karşılaştıkları zorlukları ve onlara karşı yapısal çözümleri gerekli kılmaktadır.

Bauman'ın "artıklar" kavramı, göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde ayrımcılığa maruz kalması ve sosyal dışlanmasına ilişkin teorik çerçeve sunmaktadır. Bahsedilen teori bağlamında göçmenler göç ettikleri ülkelerde dışlandıkları gibi "ikinci", "üçüncü" sınıf muamelesi de görmektedirler. Genel anlamda göçmenler göç ettikleri toplumun bireyleri tarafından toplumsal bütünleşmenin bozucu "artıkları" veya "arzu edilmeyen" kişileri olarak değerlendirilmektedir. Bahsi geçen bu durum hem göçmenlerin hem de toplumların toplumsal entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, düzensiz göçmenlerin hem yasal hem de sosyal dışlanması onların sağlık hizmetlerine erişmesini kısıtlamaktadır. Bu durum ilgili literatürde sağlık hakkının temel haklar seviyesinde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Şöyle ki Hannah Arendt tarafından geliştirilen "haklara sahip olma hakkı" tezi göçmenlerin sağlık haklarına sahip olmasını, ayrıca bu hakların uluslararası örgütler tarafından sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Ulus devletlerin ilgili konuya ilişkin yaşadığı zorluklar göçmen gruplar gibi kırılgan kişilerin daha fazla ayrımcılığa maruz kalmasını öngörmektedir. Dolayısıyla, Arendt tarafından desteklenen "haklara sahip olma hakkı" tezi temelinde kabul edilecek uluslararası bir yasa, göçmenlerin sağlık hakkına ilişkin var olan sorunlarının giderilmesinde bir çözüm olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak düzensiz göçmenlerin, genel olarak göçmenlerin göç ettikleri ülkelerin toplumuna entegrasyonu ve onların haklarının korunması ulus devletler gibi uluslararası örgütlerin de iş birliğini gerektirmektedir. İşbirliğin sonucu olarak ortaya çıkacak entegrasyon politikaları göçmenlerin en temel haklara sahip olmasını ve bu hakların korunmasını öngörmelidir. Dolayısıyla hem uluslararası örgütlerin hem de ulus devletlerin birbiriyle olan iş birliği göçmenlerin yaşam kalitelerini iyileştirmeyi hedeflediği gibi, onların toplum tarafından daha az sosyal dışlanma ve "ayrımcılığa" maruz kalmasına ve ayrıca düzensiz göçmenlerin daha iyi sağlık hakkına sahip olmasına destek sağlayacaktır.

Kaynakça

- Angeleri, S. (2017). The Impact of the Economic Crisis on the Right to Health of Irregular Migrants, as Reflected in the Jurisprudence of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. *European Journal of Health Law*, (19), 165-190.
- Angeleri, S. (2018). Healthcare of Undocumented Migrants framed as a Right to Emergency Treatment? The State of the Art in European and International Law. G. Nessi. (Ed.) *Migrazioni e diritto internazionale: verso il superamento dell'emergenza? (Migration and International Law: Beyond Emergency?)* (s.467-482). Napoli: Editoriale Scientifica.
- Aydamak, M. Y. (2021). Göçmen Sağlığı Bağlamında Türkiye'deki Suriyelilere Yönelik Sağlık Politikaları. *Journal of Healthcare Management and Leadership*, (1), 36-58.
- Bauman, Z. (2019). *Kapımızdaki Yabancılar* (Çev. E. Barca). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2006). *Sosyolojik Düşünmek* (Çev. A, E. Pilgir). İstanbul: Ayrıntı.
- Bury, M. ve Bury, M. (2005). *Health and Illness*. Massachusetts: Polity Press.
- Castles, S. ve Miller, M. (1998). *The Age of Migration*. London: Macmillan.
- Cotter, B. (2005). Hannah Arendt and "The Right to Have Rights". A.F. Lang, Jr. and J. Williams. *Hannah Arendt and International Relations* (ss. 95-112). New York: Palgrave Macmillan.
- Çallı, M. (2016). Türkiye'de Mültecilerin ve Sığınmacıların Sağlık Hakkı. *İş ve Hayat*, 2(3), 131-154.
- Dedeoğlu, S. (2011). Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazir-Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(01), 27-48.
- De Haan, A ve S. Maxwell (1998). Poverty and Social Exclusion in North and South. *IDS Bulletin*, 29(1).
- Demir, B. (2022). Göçmenler ve Sağlık. *İnsan Hareketliliği Uluslararası Dergisi*, 2(2), 298-313.
- Deniz, T. (2014). Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181, 175-204.
- Erol, M. and Ersever, O. G. (2014). Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 24(1), 47-68.
- Görgün, M. (2018). Ekonomi Temelli Göç Yaklaşımları Perspektifinde Göçmenlerin Karar Alma Süreçleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1153-1162.
- Gür Omay E.G., (2010, 04-06 Kasım). Dezenformasyona Uğratılan Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık, II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, Denizli: Türkiye, ss.299-315. <https://docplayer.biz.tr/912328-Dezenformasyona-ugratilan-bir-sosyal-hak-olarak-saglik.html>
- Hiçdurmaz, Z. ve Yüksel, H. (2020). Sağlık Hakkı Perspektifinde Avrupa'da Yaşayan Düzensiz Göçmenlerin Sağlık Hizmetlerine Erişimi. *Gaziantepe University Journal of Social Sciences*, 19(1), 37-60.
- İşcan, İ. H. ve Çakır, M. (2019). Türkiye'deki Sığınmacı ve Mültecilerin Türk İşgücü Piyasasına Etkisi: Bir Saha Araştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(43), 177-236.
- Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P. ve Sales, R. (2000). *Gender and International Migration in Europe: Employment, Welfare and Politics*. London and New York: Routledge
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Lister, R. (2004). *Poverty: Key Concepts*. Cambridge: Polity
- Özkan, R. (2019). Göç Olgusu ve Toplumsal Yapıya Etkisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(47), 127-145.
- Perruchoud, R. ve Redpath, J. (2013). Göç Terimler Sözlüğü. *Uluslararası Göç Hukuku Dergisi*, (31), 116. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- PICUM (2007). Access to Health Care for Undocumented Migrants in Europe. The Report of Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants, Belgium.
- Sovig, K. H. (2011). Provision of Health Services to Irregular Migrants with a Special Focus on Children. *European Journal of Health Law*, (18), 43-54.
- Varol, A. (2023). Türk Basımında Göç ve Sığınmacı Temsili. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (52), 92-108.

Derleme Makale / Review Article

DEĞİŞEN GÜÇ DENGELERİ KARŞISINDA TÜRKİYENİN DIŞ POLİTİKASI: TÜRKİYE-KATAR İLİŞKİLERİ

TURKEY'S FOREIGN POLICY IN THE FACE OF CHANGING POWER BALANCES: RELATIONS BETWEEN TURKEY AND QATAR

Öz

Bu çalışma sürekli değişen global güç dengeleri bağlamında Türkiye'nin dış siyaset yaklaşımını incelemekte ve bu bağlamda Katar ile olan ilişkilerinin stratejik önemini ele almaktadır. Makalenin amacı, değişen uluslararası ve bölgesel konjonktürler ışığında Türkiye ve Katar'ın yürüttükleri politikaların gelecek yönünü, güç konseptinin ve devletlerin sınıflandırılmasının farklı algularını değerlendirerek anlamaktır. Konunun önemi, jeopolitik ve ideolojik etkenlerin birbiriyle nasıl ilişkili olduğunun ve Orta Doğu'da yer alan orta büyüklükte ve küçük devlet ilişkilerini etkileyen çeşitli dinamiklerin ve faktörlerin dikkatli bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Araştırmada, liderlerin görüşleri, stratejik kültür, devlet, toplum ve yerel kurumlar arası ilişkiler gibi iç içe geçen değişkenler temel alınmıştır. Çalışma, yerel etkenler ile uluslararası ve bölgesel kritik noktaların iki ülkenin dış politikalarına etkisinin tartışıldığı neoklassik realist yaklaşımı teorik çerçeve olarak sunmaktadır. Çalışmanın bulguları, bağımsız ve birbirine bağlı değişkenlerin, Türkiye ve Katar arasındaki siyasi, askerî, ekonomik, kültürel ve medya ilişkilerinin gelişmesine olumlu katkı sunduğunu göstermekte ve iki ülke arasındaki ilişkilerin ilerleyen dönemlerde daha da kuvvetleneceğini öngörmektedir. Araştırmanın verilerini çeşitli resmî konuşmalar, medya yayınları, gazete ve dergi makaleleri, siyasetçilerin, akademisyenlerin ve alan uzmanlarının beyanlarından çıkarılan bilgiler oluşturmaktadır.

İlqar VERDIXANOV*

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Güvenlik Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

E-posta/E-mail:

ilqar.verdixanov86@gmail.com

Orcid: 0009-0008-6233-6796

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Güç, Türkiye, Katar, Neoklasik Realizm.

Abstract

This study examines Turkey's foreign policy approach in the context of the ever-changing global balance of power and addresses the strategic importance of its relations with Qatar in this context. The aim of the article is to understand the future direction of the policies pursued by Turkey and Qatar in the light of changing international and regional conjunctures by evaluating different perceptions of the concept of power and the classification of states. The importance of the subject requires a careful examination of how geopolitical and ideological factors are related to each other and various dynamics and factors affecting medium-sized and small state relations in the Middle East. The study is based on intertwined variables such as the views of leaders, strategic culture, state, society and local institutional relations. The study employs the neoclassical realist approach as a theoretical framework in which the effects of local factors and international and regional critical points on the foreign policies of the two countries are discussed. The findings of the study show that independent and interdependent variables positively contribute to the development of political, military, economic, cultural and media relations between Turkey and Qatar and predict that the relations between the two countries will strengthen further in the future. The data of the research consists of information extracted from various

Başvuru/Submitted: 14.11.2023

Kabul/Accepted : 27.03.2024

official speeches, media publications, newspaper and magazine articles, and statements of politicians, academics and field experts.

Keywords: *Foreign Policy, Power, Türkiye, Qatar, Neoclassical Realism.*

Giriş

Uluslararası sistemi bir dizi farklı oyuncu oluşturmaktadır. Yine uluslararası sistemdeki güç dağılımı uluslararası sistemin şeklini etkilerken, uluslar "büyük güç", "orta büyüklükte güç" ve "küçük ölçekli güç" olarak sınıflandırılmaktadır. Bu, Avrupa'da ulus-devlet sisteminin kurulmasıyla ön plana çıkan eski bir sınıflandırmadır ve ilk olarak dünyayı üç devlet kategorisine ayıran Milano Belediye Başkanı tarafından önerilmiştir: "imparatorluk" (grandissime), "orta büyüklükte güç" (mezano) ve "küçük ölçekli güç" (Rudd, 2006). Büyük güçlerin etkisine, etki alanlarının genişliğine ve uluslararası sistem üzerindeki hegemonyalarına rağmen, orta ve küçük güçler, uluslararası sistemin yapısındaki ve çeşitli güçlerdeki değişikliklerle orantılı olarak güçlerini, etkilerini ve konumlarını en üst düzeye çıkarmaya çalışmaktadırlar. Orta Doğu, diğer bölgelerin aksine, savaşlarının şiddeti ve sık sık gündem değiştirmesiyle tanınmaktadır. Sonuç olarak, bölgenin orta ve küçük güçleri diğer bölgelerin orta ve küçük güçlerinden farklılık göstermekte, bölgede hiçbir devlet büyük güç olamamakta ve neredeyse tüm büyük güçler bu coğrafyada varlık göstermektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, iki kutuplu sistemin çökmesi, büyük güçlerle olan bağlantıları ve uluslararası düzenin istikrarına olası müdahaleleri, gelişmekte olan ulusların veya orta ölçekli güçlerin rolü daha geniş bir şekilde tartışılmaya başlanılmıştır. Aynı çerçevede, bazı küçük milletler uluslararası siyasette kilit roller oynamış, bazı çatışmaların başlama ve bitme sebebi olmuş, bazıları da alt bölge düzeyinde öne çıkmışlardır.

Araştırmada, kimin orta güç ve kimin küçük devlet olduğunu belirlemek için üç özellik kullanılmıştır. Bunlardan ilki "güç"tür (power), devlet otoritesini etkin bir şekilde kullanacak ve müzakerelerde ve zorluklara çözüm bulmada kendi ağırlığını taşıyacak kadar güçlü olmalıdır. "Nüfuz" (influence) ikincisidir. Bu teoriye göre, devletin dünya çapında güçlü bir varlığı olmalıdır. "Kimlik politikaları" (identity policies) üçüncü ihtiyacı oluşturmaktadır (Oosterveld ve Torossian, 2018). Buna göre, ulus-devlet, özellikle iyi bir küresel vatandaşlığın gelişimini teşvik etmeyi hedefleyen ve yurt içinde medeni ve siyasi hakları korumak için olumlu bir itibara sahip olan diplomatik çözümler izleme kapasitesini gösteren bir kimliğe sahip olmalıdır. Çalışma, orta büyüklükteki güçler ile küçük devletleri kategorize etme kriterlerinin belirlenmesinin ardından Neoklasik realizm kuramı çerçevesinde tartışarak ikisi arasındaki bağlantıyı anlamaya çalışmaktadır. Küçük devlet analizinin en rekabetçi teorileri, 1998'de Goetschel tarafından tanımlandığı gibi neoklasik ve yapısal gerçekçiliktir (Goetschel, 1998:14-15). Carvalho ve Neumann'ın yaklaşımı da benzer şekilde neoklasik gerçekçilik üzerine kurulmuştur. Bunun birkaç nedeni bilinmektedir. İlki, maddi gücün görece olanaklarını ve sistemin konumunu belirlemede devletin rolünü onaylar. İkincisi, yerel düzeydeki faktörleri kabul eder ve bu değişkenlerin devletin eylemleri ile uluslararası sistemin baskıları arasında mevcut olduğunu varsayar. Bu nedenle, devlet eylemleri ve etkileri, mali kaynakların miktarından her zaman etkilenmemektedir. Bazı hükümetler neye sahip olduklarının farkında bile değilken, diğerleri imkânlarının üzerinde hareket etmektedirler. Bu çalışmada teorik değişkenler pratik olarak ele alınmaktadır (Neumann ve Gstöhl, 2006:7-16).

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte küresel düzenin çift kutuplu yapıdan tek kutuplu bir yapıya dönüşmesine bağlı olarak devletler arası durumdaki değişiklik, devletlerin siyasetlerini de etkilemiş ve bölge ülkeleri yeni duruma göre ilişkiler kurmuşlardır. Yine bunları takip eden bölgesel durumlar da ilişkilerin düzeltilmesi için yeni alanların açılmasına katkı sağlamıştır. Öyle ki ülke liderlerinin tasavvurları, küresel ve bölgesel sisteme bakışları ikili ilişkiler üzerinde etkili olmuştur. Yeni bir vizyona sahip Emir Hamed bin Halife 1995'te ülke yönetimine gelmiştir. Türkiye'de ise uluslararası ilişkiler, ekonomik ve politik güdülerle ilgili daha açık ve çoğulcu bir

bakış açısıyla AK Parti'nin 2002'de iktidara gelmesi genel olarak Körfez ve özel olarak da Türkiye-Katar ilişkileri açısından faydalı olmuştur. Arap Baharı'nın başlamasıyla Ankara-Doha ilişkilerinin yüksek ticaret ve yatırım hacminde temsil edilen ekonomik ve askerî ilişkilerin gelişmesi ve 2017'de Katar'da bir Türk askerî üssünün kurulması seviyesine ulaşmasıyla iki ülkenin tek bir blok oluşturma olasılığı ve bu bloğun doğası, hedefleri, yönleri ve geleceği hakkında birçok soruyu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkide iki temel birbirine bağlı olduğu ve bunlardan birisiyle ilişkiyi azaltmayan neoklasik realizm teorisi çerçevesinde farklı güçlerle ilişkiler kurulması teamülü tercih edilmiştir.

Çalışmanın amacı güç kavramının ve devlet sınıflandırmasının birden fazla şekilde yorumlandığı bir ortamda değişen uluslararası ve bölgesel koşullar altında iki devletin ortak hareketinin geleceği konusunda orta büyüklükte güç ile küçük devlet (Türkiye-Katar) arasındaki özel ilişkileri ve iki ülkenin ortak hareketinin geleceğini nasıl etkileyeceğini ortaya koymaktır. Konunun önemi, kapsamlı bir bakış açısıyla Ortadoğu'da orta büyüklükteki güç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgesel bir aktör olabilmesi yolunda küçük devlet olan Katarla ilişkisini etkileyen nedenleri, unsurları, gelişmeleri doğru bir şekilde değerlendirmekten geçtiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın teorik çerçevesini, iç içe değişkenler olarak liderlerin bakış açılarını, stratejik kültürü, devlet, toplum ve yerel kurumlar arasındaki ilişkileri ve bağımsız değişken olarak ise iki ülkenin dış politikaları üzerindeki etkisi olan yerel faktörleri, uluslararası ve bölgesel düzeydeki sistemik değişimleri değerlendirmekle en önemli uluslararası ve bölgesel dönüm noktaları üzerinden tartışarak Neoklasik Realizm kuramı oluşturmaktadır. Bu makalenin hipotezi orta büyüklükte bir güç olan Türkiye'nin küçük bir devlet olan Katar ile ilişkilerini daha sık ilerletmesinin bölgesel güç olma yolunda ona büyük bir katkı sağlayacağı ve faydalı olacaktır. Çalışmanın sorunsalı Türkiye ile Katar arasındaki ilişkilerin kimlik ve ideolojik değerler üzerine mi yoksa soyut çıkarlar üzerine mi kurulu olması, bununla beraber bu ilişkilerin diğer bölge devletlerinin tutumlarına ve davranışlarına muhtemel etkilerinin neler olduğu şeklindedir.

Çalışmada mevcut kaynaklar ve yorumlar ışığında, nitel araştırma yöntemlerinden içerik ve söylem analizi kullanılarak kavramsal, kuramsal ve tarihsel bir çerçeve oluşturmak için betimleyici bir yaklaşım kullanılmıştır. Çalışma, coğrafi olarak Ortadoğu, Soğuk Savaş sonrası tarih ve teorik olarak neoklasik gerçekçilik ile sınırlanmıştır.

1. Kuramsal Çerçeve: Neoklasik Realizm

Büyük güç zayıflarken doğru kriterlere sahip orta ölçekli bir güç ile küçük bir devlet savunma ittifakına girdiklerinde ve fırsat bulduklarında bölgenin şekillenmesinde doğrudan etkili olabilecekleri tahmin edilebilir bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ittifak, diğer güçler tarafından tehdit edilebilecek bir noktaya geldiğinde, zamanla tek bir güç olarak işlemeye başlayacaktır. Söz konusu iki devlet arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılan teoriye gelince, çalışmanın olaylara birden fazla açıdan bakan eksiksiz bir teoriye ihtiyacı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, çalışmada ilgili ulusların iç sistemlerinin, ideolojilerinin ve stratejik kültürlerinin de dikkate alınması gerektiğini ve analizi tek kutuplu sistemin yapısı düzeyinde sınırlamanın yanlış olduğunu iddia eden Neoklasik Realist Teori kullanılmıştır. İç sistem düzeyinde, neoklasik gerçekçilik, devlet olanakları ve işlevleri açısından liderler ve elitler gibi temel bir boyuta atıfta bulunmaktadır. Neoklasik gerçekçilik, yapısal gerçekçiliğin sistem düzeyini, klasik gerçekçiliğin yerel değişkenleri ile birlikte neoliberalizm ve yapısalcılığın entegre değişkenleri gibi karşıt teorileri benimsemiştir. Bu kombinasyon, bir bileşene odaklanıp diğerlerini göz ardı eden bir yaklaşımdan kaçınma olanağı ve geniş bir kapsam sağladığı için ön plana çıkmıştır (Lobell, 2009:43).

Bu çalışmada, bağımsız değişken olarak "sistemik uyanlar" ve iç içe geçmiş dört değişkenin birlikte kullanıldığı neoklasik realizm ilkeleri temel alınmaktadır. Bunlara liderlerin

tutumları, stratejik kültür, devlet-toplum bağlantıları ve yerel kurumlar dahildir. Ayrıca devletin dış politikası bağımsız bir değişken olarak değerlendirilmektedir. Teoriye göre bu iç içe geçmiş faktörlerin kullanılması, kısa dönemde krizler sırasında devletlerin davranışlarının bir resmini verir ve devletin uzun vadeli, geniş politika planlamasına ve stratejik uyumuna katkıda bulunmaktadır (Schirm, 2010:197-221).

İki ulusun bir diğer özelliği de süper güçle olan samimi ilişkileridir. Arap Baharı sırasında Türkiye ve Katar'ın bölgesel duruma bakış açısı bölgedeki diğer ülkelerden farklı olmuştur. İki ülke arasındaki yaklaşma jeopolitik ve ideolojik değişkenler üzerinden yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, iki devletin orta güç ve küçük devletler olarak tasnif edilmesinin gerekçesi, ihtiyaçları ve beklentileri, liderlerin alguları ve stratejik kültür, iki devletin sistemdeki konumu ve etkisi, uluslararası ve bölgesel sistemsel değişimlere etkisi de bu kapsamda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, 2002-2020 döneminde önem kazanmış Türkiye ile Katar arasındaki ikili ilişkilerde bağımsız ve iç içe geçmiş değişkenleri değerlendirmekle birlikte, uluslararası sistemin farklı olduğu ve iki ülkenin pozisyonlarının farklı olduğu bir dönemde Türkiye ile Katar arasındaki tarihsel ilişkilere de geniş yer verilmiştir.

2. Orta Büyüklükte Bir Güç Türkiye

Liberal, realist ya da sınıflandırma yapan tüm uluslararası ilişkiler kuramlarında Türkiye orta ölçekli bir güç olarak kategorize edilmektedir. İster devletin maddi yeteneklerine dayalı gerçekçi bir bakış açısından, ister maddi olmayan beklentilere dayalı liberal bir bakış açısından, çoğu analiz Türkiye'nin orta ölçekli bir güç olduğunu teyit etmektedir. Türkiye, toprakları, Doğu ile Batı arasındaki üstün coğrafi konumu, nüfusu, GSYİH'sı, askerî harcamaları ve askerî kabiliyetine göre orta büyüklükte bir devlet olarak değerlendirilmektedir. Nüfus istatistiklerine göre Türkiye'nin 84.075.105 nüfusu (16 Mart 2020 itibarıyla) dünya nüfusunun yüzde 1,08'ini temsil etmekle 17. sırada yer almaktadır ve yaş ortalaması 30,2'dir (Worldometers, 2020). Orta ölçekli güçler için önemli olan, fırsatları ve istekleri dengeleme kapasitesinin var olmasıdır.

Türkiye, toplam 687 bin askerle NATO'nun en büyük ikinci ordusuna sahiptir. 2018'de Türkiye'nin askerî harcamaları yüzde 24 artarak 19 milyar dolara ulaşmıştır. Bu, dünyadaki on beş büyük askerî harcama arasında en yüksek yıllık orandır (SIPRI, 2019). Türk savunma sanayi ihracatı ise önemli ölçüde artmıştır. Türkiye, insansız hava araçları, zırhlı araçlar ve helikopterlerin geliştirilmesinde çok başarılı olmuştur. Ankara ile Brüksel arasındaki zaman zaman ortaya çıkan sorunlara rağmen Türkiye, NATO üyeliğinin güvenliğini güvence altına aldığını anlamaktadır. NATO dünyanın en güçlü caydırıcı gücü konumundadır. Benzer şekilde, Türkiye'nin NATO üyeliği onu Rusya için cazip bir müttefik yapmaktadır. Sonuç olarak Türkiye, müttefik olmayan hükümetlerle yeni ilişkiler kurarken NATO üyesi olarak kalmak istemektedir (Yalçın, 2018). Böylece, nüfus, GSYİH ve askerî harcamalar gibi birincil maddi faktörlere bakıldığında, Türkiye'nin orta ölçekli bir güç olduğu kabul edilmektedir.

Orta ölçekli güçler, etki düzeyinde bazı amaçlarını gerçekleştirmek için uluslararası kurumları kullanmaktadırlar. Türkiye, NATO ve G20 de dahil olmak üzere birçok uluslararası örgütün üyesidir ve (olasılıklar azalsa da) AB adayıdır. Ayrıca birçok ülke ile üst düzey danışma konseyleri ve serbest ticaret anlaşması vardır. Türkiye ayrıca Kıtalararası Ekonomik İşbirliği (MIKTA: Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye, Avustralya grubu) üyesidir (MIKTA, 2013). Yüz kırka yakın büyükelçiliği ve yüz yetmiş üç konsoloslugu ile etkisi bakımından orta büyüklükte bir güçtür. Aynı kritere göre diğer bir gösterge, en az bir kez BMGK veya İnsan Hakları Konseyi'ne seçilmektir ki, Türkiye, 1951-1952, 1954-1955, 1961 ve 2009-2010'da BM Güvenlik Konseyi'ne seçilmiştir (Alrantisi, 2021:92).

Türkiye'nin geleneksel bir orta güç değil, yükselen bir orta güç olduğu varsayılmaktadır. Geleneksel ve gelişmekte olan orta ölçekli güçler arasındaki farklara baktığımızda, yükselen

güçlerin bölgesel nüfuzuna daha fazla önem verdiklerini (Türkiye'nin Orta Doğu'daki nüfuzunu artırmaya çalıştığı açıktır) ve bölgesel etkiyi kendi lehlerine değiştirmek istediklerini görülmektedir. Geleneksel orta büyüklükteki devletler arasında Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya bulunmaktadır. Geleneksel orta ölçekli güçler, süper güç ABD'nin yörüngesinde olan devletler iken, Türkiye bu büyük güce farklı aşamalarda sıklıkla karşı çıkmış ve fikir ayrılığına düşmüştür. Kıbrıs anlaşmazlığı, ABD'nin 2003 Irak Savaşı sırasında topraklarını kullanmasına izin vermemesi, 2014'ten sonra Suriye'de SDG desteğine şiddetli direnişi, son Rus S-400 hava savunma sistemi konusundaki anlaşmazlık ve ABD'ye meydan okuyarak Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma kararını reddetmesi ve Ocak 2019'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ABD Uluslararası Güvenlik Danışmanı John Bolton ile görüşmeyi reddetmesi bunun bazı örnekleridir (Alrantisi, 2021:98).

3. Akıllı Küçük Devlet Olarak Katar

Katar, Arap Yarımadası'nın doğu kıyısında, Basra Körfezi denizleriyle çevrili bir yarımadadır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde 1914 yılına kadar sembolik olarak Osmanlı idaresinde kalmış, Birinci Dünya Savaşı sırasında 1916 yılında İngiliz yönetimi altında girmiştir. Katar, 11.586 metrekare arazide bağımsızlığını ilan ederek, yüzölçümü bakımından dünyada 165. sırada yer olan ülke 2,6 milyon kişiye ev sahipliği yapmaktadır (2018 istatistiklerine göre). Katarlılar, nüfusunun yaklaşık yüzde 21'ini veya 300 bin kişiyi oluşturuyor. Katar, nüfus bakımından dünyada 143. sırada yer almaktadır (Worldometers, 2020). Katar ekonomisinin toplam büyüklüğü yaklaşık 204 milyar dolardır ve dünyada 54. sırada yer alıyor. Yılda 166 bin dolar ile dünyanın en yüksek kişi başına düşen gelirine sahiptir (Statics Times, 2019). Katar'ın gayri safi yurtiçi hasılasının %85 petrol ve doğal gaz satışlarından geliyor. Dünyanın doğal gaz üretiminin yaklaşık %30'una katkıda bulunan ve en büyük sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) üreticisi ve ihracatçısı olan Katar, GSYİH'sının %60'ını doğal gazdan elde ediyor (Worldometers, 2020). Katar, ekonomik gücünü ve doğal gaz rezervlerini enerji piyasasında ve uluslararası arenada başarı elde etmek için kullanmaya çalışmaktadır.

Devletleri sınıflandırma kriterlerine göre Katar, maddi düzeyde büyüklük, nüfus ve askerî güç açısından küçük bir devlettir. Katar'ın maddi olmayan varlıklar, özellikle yumuşak güç açısından potansiyalinin yüksek olduğu belirtilmektedir. Hem resmî hem de popüler diplomasi açısından uluslararası arabuluculuk ve insani yardımda önemli bir rol oynamaktadır. Katar diplomasisi, barışı korumak ve krizleri çözmek için önemli çabalar sarf etmiştir. Afrika Boynuzu'nda Cibuti ile Eritre arasında şiddet çıkmasını önlemiş, 2006'da Lübnan'da, 2003-2010'da Sudan'ın Darfur bölgesinde ve 2007'de Yemen'de iç gerilimi azaltılmasında etkin olmuştur. ABD hükümeti ile Taliban hareketi arasında görüşmelerin yürütülmesinde aktif bir rol almıştır (Kurşun, 2019).

Devletlerin güç ve nüfuzunun hesaplanmasında kullanılan kriterlere göre Katar, mali kaynaklar açısından küçük bir devlet olarak sınıflandırılabilir. Ancak, Doha yönetiminin nüfuzu ve dış siyasi etkinliği, bölgenin orta ölçekli devletlerinden önemli ölçüde fazladır. Ülkenin 98 büyükelçiliği, 13 konsoloslugu ve temsilcilikleri bulunmaktadır. Katar'ın başkenti Doha'da 105 büyükelçilik, bir konsolosluk ve iki temsilcilik bulunuyor (Qatar Embassies & Consulates, 2021).

Sonuç olarak, Katar'ın mali açıdan küçük bir devlet olduğu konusunda hemfikir olursa da dış politika imkânları konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Örneğin 2011'den sonra Mısır ve Suriye devrimlerini desteklediğinde sırasıyla Suudi Arabistan ve İran ile karşı karşıya gelmiştir. Mali kaynakların (bölge, nüfus ve askerî güç) eksikliğine, iki büyük komşu arasında sıkışmasına ve büyük güçlerin baskısına rağmen, yürüttüğü akıllı devlet stratejisi Katar'ı bölgedeki diğer küçük hükümetlerden ayırmaktadır. ABD ile mükemmel ilişkileri sürdürürken, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin uyguladığı ambargoyu aşmak için Türkiye'den yardım almıştır. Katar'ın, dış yardım ve askerî yardım olmadan kendi güvenlik ve savunmasını sağlayamaması da

dahil olmak üzere, küçük devletlere özgü bir dizi zayıf niteliğe sahip olduğu açıktır. Bir ABD üssüne ev sahipliği yapmak, Batılı hükümetlerle askerî anlaşmalar yapmak, Türkiye ile savunma işbirliği anlaşması gibi güçlü ittifak seçimleri yapmak ve yüksek GSYİH, yumuşak güç araçlarının etkin kullanımı¹ ve muazzam bir diplomatik varlık gibi değişkenler Katar'ı farklı bir devlet yapmaktadır.

4. Türkiye ile Katar Arasındaki İlişkilerin Tarihi Gelişimi

Türkiye ile Katar arasındaki siyasi, askerî, ekonomik, kültürel ve medya alanlarında yakınlaşma, bağımsız ve birbirine bağlı unsurların birlikte getirdiği sonuçlardan kaynaklanmaktadır. Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) ile Katar arasındaki bağları değerlendirirken, küresel sistemi ve çeşitli bölgesel koşulları anlamak için 1871-1916 yılları arasındaki dönemi ve ardından günümüze kadar olan gelişimi göz önünde bulundurmak önemlidir. Katar, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar İngilizlerle bir antlaşma imzalamayan tek ülke olmuştur. Osmanlı Devleti ile dönemin Katar şeyhi Casim Ali Sani ve babası Muhammed bin Sani arasında 1871 yılında başlayan olumlu münasebetler İngilizlerle savunma ittifakının imzalandığı 1916 yılına kadar sürmüştür. Katar, 1916'dan 1971'e kadar İngiliz mandası olmasından mütevellit devletlerarası bağlantılar geliştirmesi engellenmiştir. Petrol fiyatlarının en yüksek olduğu 1965'ten sonra ilişkileri geliştirme şansı doğmuştur (Kurşun, 2019). Katar'ın bağımsızlığını kazandığı 1971 yılından 1995 yılına kadar etkili bir dış politikası olmamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması, küresel düzenin iki kutuplu bir yapıdan tek kutuplu bir yapıya dönüşmesi nedeniyle devletler arası durumun da değişmesini beraberinde getirmiş, bu durum devletlerin politikalarını etkilemiş ve bölge ülkeleri ilişkilerini yeni koşullara göre uyarlamıştır.

Osmanlı kayıtlarına göre Katar tabiri ilk olarak 1555 yılında kullanılmış olup, denizciler olduğu ve her türden binden fazla gemiye sahip olması şekilde arşivlerde belgelendiği bildirilmektedir. 18 Eylül 1871'de İngiliz Büyükelçisi Smith, Katar'ın Bid bölgesinde Türk bayrağının dalgalandığını bildirmiştir (Kurşun, 2002). Osmanlı padişahı adına camilerde hutbe okutmakla, sınırlı miktarda vergileri merkeze göndermekle ve bölge işlerine karışmamakla yetinmiş, Osmanlı bayrağının orada çekilmesini zorunlu kılmamıştır. Çünkü Hicaz ve Ahsa gibi bazı bölgeleri kendi toprakları olarak görmüştür. Ancak bölgede bir türbülansın ortaya çıkması ve artan İngiliz müdahalesi ile Osmanlı otoritesi bayrak dikilmesine önem vermiştir. Bu kapsamda Katar'a ilki Casim'in konutunda, ikincisi Vekre bölgesinde olmakla dikilmesi için dört bayrak gönderilmiştir. Üçüncü bayrak Hur al-Shaqi'ye, dördüncüsü ise (şu anda ABD askerî üssünün bulunduğu) Adid bölgesine gönderilmiştir (Kurşun, 2008:212).

Çalışmada neoklasik gerçekçilik yaklaşımı kullanıldığı için, sürecin izlenebilirliği üzerinden olayların seyri ve zamansal gelişimi takip edilmekte ve bu sayede çeşitli gözlemler yapılabilmektedir. Bu tarihsel anlatıma dayanarak, Osmanlı döneminin Katar ile olan etkileşimlerine ilişkin çeşitli sonuçlar elde edilmektedir. Osmanlı devleti ile büyük bir güç olan İngilizler arasında savaş alanı oluşturulması da bunlardan biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir dünya gücü olarak gerilemesi, bölgedeki yerel gelişmeler ve bazı aşiretlerin Müslüman Birliği'ne dair karışık algılar ve bu birliği İngiliz yönetimine karşı direnenek sürdürme gerekliliği bu sonuca yol açmıştır. Şeyh Cassim'in hayatının, Katar'ın mevcut liderleri Şeyh Tamim bin Hamed Sani ve babası Hamed bin Khalifa'ya ilham kaynağı olduğu uzmanlarca belirtilmektedir. Katar'ın milli bayram kutlamalarının, İngiltere ile yapılan anlaşmanın feshedildiği 3 Eylül 1971'den farklı olarak, Şeyh Kazım'ın Katar'ın başına geçtiği 18 Kasım 1878 tarihine gerçekleştirilmesi, Casim'in milli mücadelesini sürdürdüğünün göstergelerinden biridir. Ayrıca Haziran 2013'te Emirliğin başına geçmek için yaptığı konuşmada ve 2017'de Körfez meselesine

¹ Al Jazeera, arabuluculuk çalışmaları, Dünya kupasının düzenlenmesi vb.

ilişkin yaptığı açıklama zamanı Şeyh Temim'in arkasında Şeyh Casim'in portresinin yer alması ve bunun kanıtı sayılabilir (Independent, 2017).

Türkiye-Katar ilişkileri, Katar'ın 1971 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından diplomatik ilişkilerin kurulması yoluyla başlamıştır. Doha'daki Türk Büyükelçiliği ilk olarak 1980 yılında, Ankara'daki Katar Büyükelçiliği ise ilk olarak 1992 yılında açılmıştır. Türkiye-Körfez ilişkilerindeki gelişimin bir yansıması, Haziran 2004'te NATO zirvesinde başlatılan İstanbul İşbirliği Girişimi'ne Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve Bahreyn 2005 yılında katılması olmuştur (NATO Dergisi, 2019). Suudi Arabistan'ın karşılıklı ziyaretleri Kral Abdullah'ın 2006 ve 2007 yıllarında Ankara'ya yaptığı en üst düzey ziyaretlerle devam ettirilmiştir. Bu eğilim, 2008 yılında altı KİK üyesi ve Türk Dışişleri Bakanı'ndan oluşan ve ekonomik ve askerî işbirliğini etkileyen Stratejik İlişkiler Konseyi'nin kurulmasıyla doruğa ulaşmıştır (Jabbour, 2019:165). Arap Baharı'nın yükselişiyle birlikte, Türk-Katar ilişkileri birçok sektörde büyük ölçüde iyileşmiş ve her birinin dış politikalarının uyumu bu gelişmeyi sağlamıştır. Arap Baharı'na destek veya karşıtlık, bölge ülkeleri arasında ayırt edici bir unsur olmasına rağmen, Türkiye ve Katar kendilerini aynı tarafta bulmuşlardır. Sonuç olarak, ikili ticaret hacmindeki artış, askerî anlaşmaların imzalanması, dış politikalarının uyumu ve krizler zamanı iki ülke arasındaki dayanışma, Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulması ile neticelenen ciddi ilişkilerin kurulmasına zemin yaratmıştır (Pala ve Aras, 2015:286-302).

Türkiye Katar ilişkilerinin geliştirilmesinde ve güçlenmesinde Türkiye'nin Irak Savaşı politikasında etkisi olmuştur. Türkiye'nin Saddam Hüseyin rejimiyle iletişim kurarak savaştan kaçınmaya çalışması, süper güce karşı ülkesinin çıkarlarını bağımsız olarak savunan orta ölçekli bir güç olarak Türk diplomasisinin kurulmasında bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Irak'a karşı bir tampon bölgeye ek olarak Türkiye, Irak Savaşı'na katılmayı kabul etmeden önce ABD'den 6 milyar dolar hibe ve 34 milyar dolar borç tazminatı talep etmiştir. ABD, Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi ve topraklarının kullanılmasıyla oluşan boşluğu doldurmak isteyen Türk hükümetine anlaşması karşılığında Türkiye'ye 60.000 asker konuşlandırma izni vermiştir (Jabbour, 2019:148). Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) ret oyu az bir çoğunlukla galip gelmiştir. Bu karar, ABD ilişkilerinde ve başta Katar devleti olmak üzere bölge halklarının ve uluslarının Türkiye'ye bakış açılarında bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu, Ankara'nın bağımsız karar almasına yardımcı olmuş ve Türkiye'nin süper gücün arzusunu reddetme yeteneğini göstermiştir. Katar, Suudi Arabistan'ın ABD çıkarlarıyla işbirliği yapma konusundaki isteksizliğinden yararlanmış ve üssünü Türkiye'nin Irak Savaşı'ndaki pozisyonuna uygun olarak kullanmak için resmî bir anlaşma imzalamıştır. Bölgede Amerika Birleşik Devletleri'nden farklı bir perspektiften haber yapan tek medya kuruluşu olduğu için El Cezire, Amerikan askerlerinin Irak'a saldırmak için Türk topraklarını kullanmasına izin vermeme konusunda Türkiye'nin itibarına olumlu katkıda bulunmuştur. Katar'ın El Cezire'yi 1996'da kanalın medyadaki etkisinden yararlanmak ve kendisini daha tanınır bir ülke haline getirmek amacıyla kurduğu ve desteklediği bilinmektedir.

5. Krizler Döneminde İkili İlişkiler

Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn, 5 Mart 2014'te Katar'daki büyükelçilerini geri çekmişlerdir. Bu ülkeler tarafından yapılan açıklamaya göre, buna Doha'nın yaklaşımının imzalanan güvenlik anlaşmasıyla çelişkili olması neden olmuştur. Sekiz aylık süreç ve Kuveyt devletinin arabuluculuk çabalarının ardından üç ülke, 16 Kasım 2014'te "Riyad Ek Anlaşması"nın imzalandığı Riyad Zirvesi'nin ardından büyükelçilerinin geri döndüğünü açıklamıştır (Alrantisi, 2021:182). Daha sonra, 5 Haziran 2017'de dört ülke (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Mısır), sağladıkları talep ve koşullara boyun eğeceği beklentisiyle Katar ile diplomatik ilişkilerini keserek hava ve kara ambargosu uygulamışlardır. Türkiye, krizin çözümü için aktif bir diplomatik rol üstlenmiş ve Katar'a temel ihtiyaç maddelerini tedarik ederek ambargonun ekonomik etkisini hafifletmeye çalışmıştır. Türkiye,

Katar'a gıda tedariki için bir hava koridoru oluşturmuş ve ablukanın ilanından sonraki 48 saat içinde Türk gıda ürünlerini Katar pazarına ulaştırmıştır. Türkiye, Katar'a silahlı personelinin konuşlandırılması için meclis iznini hızlandırmış ve bu ülkeye askerî birlikler göndermiştir (Bakir, 2018). Bu ittifak, her iki ülkenin de bölgesel sorunlar ve Arap Baharı konusunda aynı jeopolitik perspektifi paylaşması gerçeğiyle güçlenmiştir. Kriz sırasında bu iki ülke, Katar'ın Arap devletleri arasındaki ideolojik ve jeopolitik çatışmada yalnız olmadığını ve durumu hafifletmek için dışarıdan istikrar sağlayıcı bir rol oynadığını göstermişlerdir. Türkiye bu krizde Katar'a yardım etmeseydirse Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, İsrail ve Ürdün'ün Katar karşıtı eksenini ivme kazanacaktı. Buda hem kendisi hem de yurt dışı politikaları üzerinde daha da büyük bir baskı uygulanması için zemin yaratacaktı.

Katar devleti, 15 Temmuz 2016 akşamı Türkiye'de gerçekleştirilen başarısız darbe girişimine karşı uluslararası hukuka ve meşruiyet anlayışına uygun bir duruş sergileyerek darbe girişimini reddettiğini ve demokratik olarak seçilmiş hükümeti desteklediğini ilan etmiştir. Katar liderliği, 15 Temmuz gecesine boyunca Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile doğrudan iletişimi sürdürmüştür. Erdoğan, 15 Temmuz akşamı Türkiye'ye destek sunmak için kendisiyle konuşan ilk kişinin Katar Emiri Hamed Sani olduğunu söylemiştir (BBC, 2016). Katar devleti durumu dikkatle izlemek için Türkiye'ye resmî heyetler göndererek bu tavrını hayata geçirmiştir. Bununla birlikte Katar elçisi, hükümetinin Türkiye'de devam eden yatırımlarında bir tehlike görmediğini açıklarken, Türk basını, başarısız darbe girişiminden sonraki altı ay içinde Türkiye pazarında Katar ve Suudi varlıklarında 250 milyar doların bulunacağını bildirmiştir.

Al-Jazeera, Doha, Ankara ve İstanbul'daki muhabirleri ile Türkiye'deki olayları haberleştirmede önemli bir rol oynamıştır, Türkiye'den haber yapmak ve analiz etmek için önemli bir yer ayırmış ve konuyu ele almak için bir dizi program düzenlemiştir. 20 Temmuz 2016'da El Cezire, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile doğrudan röportaj yapan ilk Arap yayıncısı olmuştur. Bu röportaj, CNN'de Erdoğan'la yapılan Türkçe röportajdan sonra, darbeden sonra yabancı bir yayıncı tarafından dünya çapında gerçekleştirilen ikinci röportaj olarak kabul edilmektedir. Ağustos 2018'de Türk parası ABD'li Papaz Andrew Brunson'a yönelik terör soruşturması nedeniyle Türkiye ile ABD arasında tırmanan gerilimin ortasında dolar karşısında neredeyse %20 oranında değer kaybetmiş ve ciddi bir krizi hızlandırmıştır. Türk bankacılık sisteminin istikrarına ilişkin endişeleri artıran bu krize yanıt olarak Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamid, 15 milyar dolarlık bir yatırım planının uygulanması talimatını vermiştir (BBC Türkçe, 2018). Bu yatırım ve Türkiye'nin yaptığı diğer adımlar, Türk Lirası'nın yakın dönemde ABD doları karşısında yükselmesini sağlamıştır.

Türkiye, Ekim 2019'da Suriye'nin kuzeyindeki terör gruplarına karşı başlattığı "Barış Pınarı Harekâtı" sürecinde, bir dizi Batılı ülkeden ve Arap Birliği'nden ağır eleştiriler kınama almıştır. Arap Birliği bu operasyonu "Türkiye'nin Suriye'ye saldırısı" olarak nitelendirirken, çok sayıda Batılı ve Arap ülkesi de kınamıştır. Katar bu Arap Birliği bildirisini görmezden gelerek Türkiye'ye bu durumda destek vermiştir. Sonuç olarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, 2003 Irak işgali, 2011 Arap Baharı gibi uluslararası ve bölgesel faktörlerin ardından gelen dönemden bu yana Türkiye ile Katar arasındaki yakınlaşmanın artması beklenmektedir.

6. İkili İlişkilerin Gelişimi (Siyaset, Ekonomi, Askerî, Enerji, Medya, Kültür)

İki ülke arasındaki bağlantılar, bir yandan uluslararası ve bölgesel sistematik değişkenlerden, diğer yandan yerel faktörlerden etkilenmiştir. Bu siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel alanlarda büyüyen bir anlaşmaya yol açmıştır. Siyasi bakımdan Katar'ın bölgeye yönelik dış politikası, özellikle Filistin gibi temel sorunlar açısından Türkiye'nin yaklaşımına çok benzemektedir. ABD ile olan bağlantılarına rağmen, iki ülke İran ve Suriye ile de samimi bağlarını sürdürmüştür. Katar ve Türkiye'nin dış politikası çoğulculuk ve arabuluculuk özellikleriyle öne çıkmaktadır. 2009'da iki ülke Suriye ile uzlaşmaya yönelik ortak adımlar atmıştır. Liderlerin birbirleriyle sağlam kişisel

ilişkiler kurdukları ortaya çıkmış ve bu ilişkiler 2010'da Hamed bin Khalifa, Recep Tayyip Erdoğan ve Esad ile yapılan görüşmenin yolunu açmıştır. İki ülke, Hamas'ın 2006 Filistin yasama seçimlerindeki zaferini meşru olarak kabul eden birkaç ülke arasında yer almıştır. Dış politika perspektiflerindeki uyum, iki ülke arasındaki bağların büyümesi için çok önemli olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın biz ve Katar bölge meselelerine tek bir pencereden bakıyoruz diye açıklamada bulunması bunun bariz bir örneğidir.

Katar, El Cezire ve Arap Birliği aracılığıyla diplomatik eylemler yoluyla halkların demokratik ve meşru taleplerini desteklemek için Türkiye'den daha hızlı davranmıştır. İki ülke arasındaki hız farkının belki de sebeplerinden biri, Türkiye'nin orta büyüklükteki bir güç olması sayesinde daha önce edindiği ilişkileri ve projeleri kaybetme kaygısı olmuştur. Her iki taraf da, Mısır'daki seçimleri kazanan Müslüman Kardeşleri desteklemiştir. Bölgesel koşullar, Ankara ve Doha'ya ortak stratejik hedefler doğrultusunda proaktif bir dış politika yürütme fırsatı vermiştir (Pala ve Aras, 2015). Arap Baharı'nın sona ermesinin ardından her iki taraf da aynı otoritelere meşru oldukları gerekçesiyle desteklerini sürdürmüşlerdir. Her iki ülke de 2013 Mısır darbesini ve Hafter'in Libya'da başlattığı askerî önlemleri kabul etmeyi reddetmiştir. Esad yönetimine karşı savaşan Suriyeli muhalif grupları da desteklemeye devam etmişlerdir. Bu yaklaşım iki ülkeyi ortak düşman ve tehlikelerle karşı karşıya getirirken, aralarındaki bağı derinleştirmiştir. Siyasi ilişkilerdeki bu ilerleme, Aralık 2014'te Ortak Stratejik Komite'nin kurulmasına öncülük etmiş ve 2019 yılı boyunca yürütülen beş oturumda farklı alanlarda 55'in üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Beş yıl içinde iki lider, on tanesi 2018 ve 2019'da olmak üzere yirmi altı kez bir araya geldi ve işbirliğini güçlendirmiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

Son yıllarda, Türkiye ve Katar'ın *ekonomik* bağları enerji, altyapı, imalat, turizm ve petrokimya dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde önemli ölçüde artmıştır. Bu ortaklıklar, küresel stratejik işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan protokoller ve anlaşmalarla resmîleştirilmiştir. Katar ile Türkiye arasında Ticaret ve Ekonomik Ortaklık Anlaşması (TEPA) 2018'de imzalanmıştır. 2017-2018 yılları arasında Katar'ın Türkiye'ye ihracatı yüzde 99 gibi rekor bir büyüme gösterirken, aynı zaman diliminde Türkiye'nin Katar'a ihracatı yüzde 64,9 artmıştır. Katar National Bank (QNB), 2013 yılında Türk bankacılık pazarına giren ilk Katar bankası olmuştur (NTV Haber, 2016). 2017'de Türkiye'nin Katar'a ihracatı 36,2 milyon dolardan 52,4 milyon dolara yükselmiş, Katar'ın Türkiye'ye aynı dönem için 19,6 milyon dolardan 23,7 milyon dolara yükselmiştir. Katar'ın 2018'deki toplam yatırımlarının 650 milyon doları tarım ve hayvancılık endüstrisine ayrıldığı için Türkiye'de Katarlı yatırımcılara önemli avantajlar sağlamıştır (Aljazeera, 2018).

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'na (TEPAV) göre, 2019 yılının Ocak-Haziran döneminde Türkiye'ye yapılan yabancı yatırımlar listesinde Katar ilk sırada yer almıştır. 2019'un ilk yarısı gelen doğrudan yabancı yatırımların toplamı 3,1 milyar doları bulmuştur. Bu yatırımın yaklaşık %19,4'ü Katar, %18,7'si İngiltere ve %17,5'i Azerbaycan kaynaklıdır. Böylece üç ülkenin Türkiye'deki toplam yabancı yatırım içindeki payı bir önceki yıla göre %34,3'ten %55,6'ya yükselmiştir. Türkiye'de Katar'a yapılan doğrudan yatırımlar geçen yılın aynı dönemine göre 85 milyon dolar artarak 601 milyon dolara ulaşmıştır. Katar'daki birleşik Türk-Katar firmalarının sayısı 500'ü geçmiştir (TEPAV, 2020). Bu işletmeler uluslararası ticaret, sözleşmeler ve bilgi teknolojisi ile ilgilenmektedirler. Katar'daki fırsatlar, 2030 vizyon programının girişimleri ve Katar'ın 2022'de Dünya Kupası'na ev sahipliği yapmasıyla değerlendirilmektedir (Daily Sabah, 2019). Katar'ın 2022 Dünya Kupası hazırlıkları kapsamında Türk firmaları toplam 17 milyar dolarlık inşaat ihalesi almıştır. Önemli anlaşmalardan biri de, Türkiye ve Katar merkez bankaları arasındaki para takası anlaşmasında yapılan değişiklik olmuştur. Yetkililere göre, bu anlaşma "ilgili yerel para birimlerinde ikili ticareti mümkün kılmayı ve iki ülkenin mali istikrarına yardımcı olmayı" amaçlamaktadır. Türk Lirası ve Katar Riyali için toplam takas tavanı orijinal düzenlemede 3 milyar dolardan 5 milyar dolara çıkarılmıştır (BBC, 2018).

Aralık 2014'ten sonra *askerî* cephede Türkiye-Katar ilişkileri ileri seviyeye taşınmıştır. Eğitim, savunma sanayi ve ordu arasında yapılan anlaşmalar, Türk personelinin Katar'a konuşlandırılması ve 2017 yazında Doha'da bir Türk askerî üssünün inşasına yol açmıştır. 23 Mayıs 2007'de Türkiye ve Katar arasında askerî eğitim, teknoloji ve araştırma alanlarında uzun süreli bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Daha sonra 19 Aralık 2014 tarihinde iki ülke arasında askerî eğitim, savunma sanayi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin Katar topraklarında konuşlandırılması alanlarında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. 28 Nisan 2016'da Katar'da TSK'nın konuşlandırılmasını kapsayan kapsamlı bir anlaşma imzalanmıştır (Muriç, 2020). İki taraf, bölgesel ve uluslararası barışı desteklemek ve eğitim tatbikatları yapmak için Katar'da Türk askerî konuşlandırma konusunda anlaşmışlardır. Birimin ana hedefi, Türk ve Katar düzenlemelerine bağlı kalarak Katar'ın askerî yeteneklerini ortak tatbikatlar yoluyla artırmak olmuştur. Katar, Türk ordusunun hizmet, ulaşım ve topraklarındaki diğer masraflarını karşılamıştır. Katar'daki Türk birlikleri, birleşik bir komuta, bir koordinasyon komitesi destek unsurları, bir kara unsuru ve bir donanma unsurundan oluşması planlanmıştır. Türkiye, Haziran 2017'de üç bin asker kapasiteli Tarık bin Ziyad Üssü'ne asker konuşlandırarak Katar'daki kuvvet dağıtım anlaşmasını etkinleştirmeye başlamıştır. Haziran 2017'de 130 asker daha gönderilmiştir. Katar donanması ile "hızlı müdahale" deniz manevralarına katılmak üzere yaklaşık 214 asker daha gönderilmiştir. Katar kaynakları o tarihte Türkiye'nin tesisinde konuşlanmış asker sayısının 3 bine çıkarılacağını belirtmiştir (Hürriyet, 2019). Ayrıca, Suudi Arabistan'ın Türk tesisinin Katar'da bulunduğu ve Katar'a yönelik ambargonun delinmesine yardımcı olduğu yönündeki itirazlarına rağmen, Türk-Katar askerî işbirliği geliştirilmiştir. Sonuç olarak, yeni bir askerî tesis inşa edilmiştir. Türkiye ve Katar askerî bağlarını sürdürmekten vazgeçmemiştir. Mart 2018'de "Aslan İni" adlı birleşik bir askerî tatbikat gerçekleştirilmiştir. Nisan 2019'da Türkiye ve Katar, Doha'da havacılık eğitimi gerçekleştirmiştir (Anadolu Ajansı, 2019).

Türk askerlerinin konuşlandırılmasına ve ortak tatbikatlara ek olarak, Katar'ın mevcut Türk askerî modernizasyon sürecine katılımı, artan askerî işbirliğinin önemli bir işareti olmuştur. İşletme, yeni Türk Altay tankının üretiminden sorumludur. Katar hükümeti, Türk "Altay" ana muharebe tanklarını satın alma niyetini açıklamıştır. Katar'ın 100 civarında tank alacağı ve bunlardan 40'ının önce teslim edileceği kararlaştırılmıştır. BMC ve Katar Silahlı Kuvvetleri, son 85 zırhlı aracı satın almak için bir sözleşme imzalamıştır (Muriç, 2020). Katar Silahlı Kuvvetleri, Doha Deniz Savunma Fuarı ve Konferansı "DIMDEX 2018" kapsamında yapılan sözleşme kapsamında Türk işletmesine 50 Kirpi ve 35 Amazon tipi olmak üzere 85 adet zırhlı araç siparişi vermiştir. Katar ise sahip olduğu aynı sistemin elde edilmesine verdiği önem nedeniyle Türkiye'yi Rusya ile S-400 anlaşmasını imzalaması çağrı yapmıştır. Bunlarla birlikte, iki ülkenin Somali ve Sudan'daki çabalarını birlikte koordine ettiği de bilinmektedir (Malyasov, Defence Blog, 2019). 2019'da müzakere edilen bir güvenlik anlaşması uyarınca Türkiye, 2022 FIFA Dünya Kupası'nda güvenliği sağlamak için Katar'a güvenlik kadroları ve özel kuvvetler göndermiştir. Türkiye'nin batısındaki İzmir ilindeki Jandarma Komando Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığında 15 Katar özel kuvvet birimine eğitim verilmiştir. Katar ile imzalanan tüm askerî-savunma anlaşmalarının Türkiye'ye sağladığı en önemli fayda, 100 yıl sonra Körfez'e askerî dönüşü ve yurt dışı denizaşırı alanlarda varlığını göstermesi olmuştur (Anadolu Ajansı, 2019).

Enerji de iki ülke arasında potansiyel bir işbirliği alanı olarak kabul edilmektedir. Katar hem petrol hem de doğal gaz açısından en zengin enerji üreten ülkelerden biridir. Türkiye'nin önemli enerji gereksinimleri var ve kaynak tabanını çeşitlendirmek için önlemler almaktadır. Kaynaklara göre 2012'de Katar gazının önce Türkiye'ye sonra da Avrupa'ya gönderme planlanmıştır. Ancak Suriye devriminin ortaya çıkışı bu stratejinin uygulanmasının yolunu kapatmıştır. 2014-2015 kışında, Türkiye'nin doğal gaz tedarik kaynaklarını çeşitlendirme çabalarının bir parçası olarak, Ankara ve Doha hükümetleri, Türkiye'nin dokuz tankerle 1,2 milyar metreküp doğal gaz ithal etmesine izin veren bir anlaşma imzalamışlardır (Aljazerra, 2014).

Katar, Ortadoğu bölgesinin en büyük *medya* uluslarından biri olarak tanınmaktadır. Bu açıdan El Cezire medya ağının Arapça ve İngilizce kanalları öne çıkmaktadır. Bu kanalın Arap Baharı olayları üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Ayrıca, El Cezire 2003 Irak işgalini haber yapan tek Amerikan dışı kanal olmuştur. Türkiye ile Katar'ın uzlaşması, Arap dünyasında geniş bir izleyici kitlesine sahip olan El Cezire'yi Türk siyasetini ve ülke imajını Arap kamuoyuna aktarmada değerli kılmaktadır. Bu bağlamda El Cezire'nin 2016'da Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile yaptığı "Almukabala" programı en değerli örneklerdendir. Arap dünyasına Erdoğan'ın kişiliği ve başarıları, Türkiye ve bölgesel liderliğinin ruhuna ilişkin sorularına cevaplar sunmuştur. Ayrıca Erdoğan'ın bölgede yaşanan olaylara bakış açısı ve başarısız darbe girişimi hakkındaki düşünceleri dile getirilmiştir. Bununla beraber ilişkiler, karşılıklı yarar sağlayan siyasi yayımlarla sınırlı değildir. Al-Wasl şirketinin Çalık Group'tan Sabah, ATV TV'lerin yüzde 25'ini satın aldığı 2008 yılından bu yana Türk medya sektörüne Katar yatırımları yapılmasına başlanılmıştır. Katar medya şirketi Türk Digturk ağı olan DP Acquisitions B.V. Holdings'i satın almıştır (Hürriyet, 2008).

Medyanın kültürlerarası söylemi teşvik etme işlevine ilişkin olarak medya ve kültür arasında bir bağlantı vardır. Sivil toplum kuruluşu İstanbul Kültürlerarası Sanat Diyalogları Vakfı, Eylül 2018'de Katar'da "Katar Türkiye" girişimini başlatmıştır. Katarlı kuruluşlarla işbirliği içinde yürütülen "Kültürlerarası Sanat Diyalogları" ortak etkinlikler, sanat sergileri ve müzik performanslarından oluşmaktadır (Aljazerra, 2018). Ayrıca çeşitli geleneksel ve çağdaş sanat formları üzerine konferanslar, festivaller ve seminerler içermektedir. Buna karşılık, Yunus Emre Enstitüsü Doha'da bir dizi kültürel etkinlikler hayata geçirmektedir. Örneğin Şubat 2019'da "Tarihten Günümüze Türkiye-Katar İlişkileri" başlıklı bir konferans düzenlenmiştir. Katar'ın mimari özellikleri iki ülke arasındaki kültürel bağları ortaya koymaktadır. Osmanlı döneminde bazı kaleler ve yapılar inşa edilmiştir. Ayrıca askerî ve dini yapıların inşasıyla da kendini göstermiştir. Osmanlı döneminde Katar'da Zubara Kalesi'ni inşa edilmiştir. Muhammed Abdulvahhab Camii, Osmanlı döneminde inşa edilmiş Ebu Kubab Camii'nin modernize edilmiş versiyonudur. Bunlarla birlikte, bazı Türkçe eserler Arapçaya çevrilmiştir (Alrantisi, 2021:239). Katarlı öğrenciler Türkçe öğrenirken, Türk öğrenciler Arapça'yı öğrenmeye ilgi göstermektedirler. 2002'de 1.400 olan Katarlı ziyaretçi sayısı 2014'te 18.000'e, ardından 2018'de 48.000'den 96.600'e çıkmıştır (Turizm Ajansı, 2021). Bu açıdan bakıldığında Türk televizyon programlarının öneminin ve turizmin kültürel dönüşümdeki rolünün vurgulanması gerekmektedir.

Sonuç

Araştırmanın bulgularına göre, 2011 yılı öncesinde iki ülke arasında var olan sıcak bağlar var olmuştur. Arap Baharı sırasında birçok alanda ortak paydada buluşan iki ülke, 2014 yılından sonra bağlarını kuvvetlendirmiştir. 2017'den günümüze hemen her alanda ilişkilerini geliştirmeye devam etmektedir. Körfez krizi sona erdikten sonra Türkiye-Katar ilişkilerinin eskisi gibi olmayacağına dair söylentiler olsa da uzlaşmanın iki ülke arasında daha iyi hale getireceğini söylemek yanlış olmaz. Öte yandan Türkiye'nin başından beri Katar'ın yanında yer aldığı ve sorunun çözümüne yardımcı olduğu söylenebilir. Türkiye ile Katar'ın bağlarının ve iş birliğinin uzun vadeli devam etmesi hem bir beklenti hem de üst düzey devletler arası strateji olarak tanımlanabilir. Bu strateji kapsamında daha fazla sayıda takas anlaşması, askerî sektöre yönelik işbirlikleri ve yoğun ticaret faaliyetleri hayata geçirilmektedir. Bunlara ek olarak, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin istikrarlı bir şekilde geliştirilmesine odaklanılarak stratejik ve diplomatik ilişkilerin geliştirildiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ile Katar arasında çeşitli disiplinlerde yürütülen iş birliği ve ikili ilişkilerin kurumsallaşmasına yönelik atılan adımlar, yakın gelecekte iki ülke arasındaki ilişkilerin artarak devam edeceğinin sinyallerini vermektedir.

Stratejik düzeyde, Türkiye ile Katar arasındaki ilişki, yüksek derecede bir güven yaratmıştır. Bu senaryoda Türkiye'nin Doha'daki askerî tesisini kapatması beklenmemektedir. Bölgesel uzlaşmalar Ortadoğu'da geline aşamanın özelliklerinden biri haline gelmiş ve içinde bulunduğumuz dönemde ülkeler arasında onları bu yola sevk eden bir karşılıklı anlayış ve karşılıklı çıkarlar durumu oluşmuştur. Ancak bu aşama, mevcut durumun bir sonucu olarak bir "kararlılık testi" ile karşı karşıyadır. Mevcut uzlaşma, ilişkilerin 2011 öncesine döneceği veya tüm anlaşmazlıkların çözüleceği anlamına gelmemektedir, ancak yeni bir sayfa açma niyeti olduğu açıktır. Katar'ın Türkiye ile olan ilişkilerine bakıldığında 2011 öncesinde samimi olduğu, 2011'den sonra pek çok alanda yakınlaştığı, 2014'ten sonra ise pekişerek güçlendiği gözlenmekte ve ileride bu bağların güçlenerek devam edeceği beklenmektedir. Afganistan'da tanık olduğumuz gibi, iki ülke arasındaki işbirliğinin devam etmesi, Körfez bölgesi ve diğer bölgelerde de istikrara fayda sağlamaktadır. Benzer şekilde, bu fayda Kuzey Afrika'da, özellikle Libya'da, Afrika Boynuzu'nda ve Doğu Akdeniz bölgesinde kendini gösterebilir.

Türkiye, son dönemde yürütmeye çalıştığı çok yönlü dış politikası çerçevesinde Katar ile bağlantılarını kurup genişletmenin yanı sıra başta Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere diğer Körfez ülkeleri ile bağlarını güçlendirmeye çalışmaktadır. Ancak bölgede kutuplaşmaların oluşmasıyla Türkiye ve Katar aynı safta yer almış, dolayısıyla iki devlet arasındaki ilişki; yakınlaşma, dayanışma ve akabinde işbirliği çerçevesinde gelişmiştir. Arap devrimleri zamanı bölge halklarını desteklemek, Mısır darbesine ve ardından Müslüman Kardeşler aleyhine yürütülen siyasete karşı ortak tavır almak ve diğer birçok bölgesel olay, Türkiye ve Katar'ın işbirliğini güçlendirmesini sağlamıştır. Bu çerçevede Türkiye, 5 Haziran 2017'de Katar'a uygulanan ambargo kararına karşı tavır almış ve Katar'a hızlı destek sağlamıştır. Çalışma süreci boyunca varılan önemli sonuçlardan biride, Katar'ın diğer küçük ülkelerden, Türkiye'nin ise diğer orta ölçekli güçlerden farklı olduğudur. Bu ayırım, devletlerin uluslararası ve bölgesel konularını güçlendirerek, risklerden kaçınarak ve uluslararası geçişlerin analizine dayalı olarak en uygun politikaları seçerek politikalarına katkıda bulunduğu için rasyonel bir avantaj olarak tanımlanabilir. Bu, liderlerin ülkelerinin potansiyelini fark edip kullanabilmelerine, bölgesel ve uluslararası sistemik sinyalleri doğru yorumlayabilmelerine, en ideal müttefikleri seçebilmelerine, uluslararası arenada esnek hareket edebilmelerine, müttefiklerinin yükünü hafifletebilmelerine ve müttefiklerin eksik buldukları alanlara katkı sağlayabilmelerine bağlıdır. Bu, etkiyi maksimize eden bir yaklaşıma dayalı makul politikalar gerektirmektedir. Bu politikalar, ortak hedeflere sahip orta ölçekli güçlerin ve akıllı küçük ülkelerin daha fazla etki elde etmek ve engelleri aşmak için birlikte hareket etmelerini sağlamaktadır. Bazı sorunlar bağlamında ilişkilerinde sürtüşmeler olabilir ancak 2002 ile 2021 arasındaki ilişki çizgisine bakıldığında iki ülkenin gerilimleri hızla aşabildikleri görülmektedir. Bunun Ankara ile Doha arasındaki bağları güçlendirmenin büyük bir parçası olduğunu hatırlamak önemlidir, çünkü her iki taraf da özellikle kriz zamanlarında diğerinin ihtiyaç duyduğu alanlarda birbirilerine yardım etmektedir.

Bugün dünya genelinde ittifakların adlandırılmasında bir yanlış anlama görülmektedir. Türkiye'nin NATO üyeliğine rağmen, gerçekte ittifak bağları belirsizdir. Bununla birlikte, küçük bir ülke olarak Katar'ın korumacı bir politikası olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye ile sadece stratejik bağlara sahip olmakla yetinmemekte daha derin ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Her iki ülke de İran gibi bölgede revizyonist bir strateji izlememekte ve aynı zamanda statükonun savunucuları olarak sınıflandırılmamaktadır. Buna karşılık iki görüş arasında yer almaktadırlar. Olabildiğince bağımsız olmaya çalışmakta, bölge halklarının istedikleri bir değişimi desteklemekle ve yumuşak denge mekanizmasıyla uyum içinde çalışmaktadırlar. Bununla birlikte, bölgesel stratejilerine ek devletler de dahil etmelidirler. Zira tek başına hareket etmek bölgesel yapıyı değiştiremez. Bu bağlamda Sudan, Tunus, Libya, Kuveyt ve Somali ile işbirliği yapmaya çalışsalar da statükoyu koruyan güçlerin muhalefetiyle karşılaşmaktadırlar. Süper gücün çıkarları gereği iki ülke arasındaki bağlar diğer bölgesel işbirliği ilişkilerinden farklılık göstermektedir. Türkiye ve Katar'ın ABD ile olan bağları, Suudi Arabistan, Birleşik Arap

Emirlikleri ve Mısır'ın ABD ile olan bağlarından farklıdır. Gerçekte Suriye ile Rusya arasındaki ilişkiden de farklıdır. Keza bahsedilen durumlarda, büyük güç ve iki ülke seçkinleri bu ilişkiden kazançlı çıkmaktadırlar. Ankara ile Doha arasındaki ortaklık ise daha özerk bir dış politikayı mümkün kılmakta ve büyük ölçüde karşılıklı çıkarlara hizmet etmektedir. Türkiye ile Katar arasında var olan bağ bir ittifak olarak kategorize edilmese de stratejik bir ortaklık olduğu ve tam bir stratejik ortaklık olma yolunda ilerlediği söylenebilir.

Kaynakça

- Al-Araby AlJadeed (2019). *Katar ve Türkiye Arasında 5 Yıl İçinde 52 Ekonomik Anlaşma*. Al-Araby AlJadeed. <https://bit.ly/2uwjt4n> (Erişim Tarihi: 05.10.2023).
- Aljazeera (2016). *Başarısız Darbe Sonrasında Erdoğan ile Yapılan İlk Röportajı Yayınladı*. Aljazeera <https://bit.ly/2S5U9Kv> (Erişim tarihi: 16.01.2023).
- Aljazeera (2018). *Katar Türkiye Faaliyetleri Başlatıldı Kültürlerarası Sanatsal Diyaloglar*. Aljazeera <https://bit.ly/2NMETkj> (Erişim Tarihi: 13.12.2022).
- Alrantisi, M. (2021). *Bölgesel Güç Dengelerinde Türkiye Katar İlişkileri*. İstanbul: SETA.
- Altun, F. (2017). *Türkiye Katar Krizine Nasıl Bakmalı?* Sabah.
- Anadolu Ajansı (2019). *Katar'da Türk-Katar Askerî Görüşmeleri*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).
- Ataman, M. ve Akdoğan, İ. (2014). Türkiye'nin Körfez Ülkeleri ve Ürdün Politikası: Katar. B. Duran, K. İnat, A. Balcı (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı* (ss. 209-235). İstanbul: SETA.
- Bakir A.H, Aljazeera Araştırma Merkezi (2018). *Çemberi Yırtmak: Katar'ı Desteklemede Türkiye ve İran'ın Rolü*. <https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2018/05/180529103050995.html> (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- Barlas, D. (2005). Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean: Opportunities and Limits for Middle Power Activism in the 1930's. *Journal of Contemporary History*, 40 (3), 441-464.
- BBC Arapça (2014). *Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn Katar'dan Büyükelçilerini Çekti*. BBC. www.bbc.co.uk/arabic/middleeast/2014/03/140305_gulfstates_qatar. (Erişim Tarihi: 25.12.2022).
- BBC Arapça (2017). *Üdeyid: Yurtdışındaki En Büyük ABD Hava Üssü*. BBC. <https://www.bbc.com/arabic/middleeast-40293795>. (Erişim Tarihi: 22.12.2022)
- BBC Türkçe (2018). *Katar, 15 milyar Dolar Değerindeki Doğrudan Yatırımlarla Türkiye Ekonomisine Destekliyor*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45207301> (Erişim Tarihi: 22.12.2022).
- BBC Türkçe (2018). *Katar, 15 milyar Dolar Değerindeki Doğrudan Yatırımlarla Türkiye Ekonomisine Destekliyor*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45207301> (Erişim Tarihi: 22.12.2022).
- CNN Arapça (2017). *CNN, Katar Krizini Anlamaya Yardımcı Olan Gizli Belgeler Yayınladı*. <https://arabic.cnn.com/middle-east/2017/07/10/secret-documents-qatar-crisis-gulfsaudi> (Erişim Tarihi: 18.01.2023)
- CNN Arapça (2019). *Katar ve Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Boyutu*. CNN. <https://arabic.cnn.com/business/article/2019/11/23/qatar-turkey-economicrelationship> (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- Daily Sabah Arapça (2015). *Türkiye-Katar İlişkileri ve Gelişim Aşamaları*. Daily Sabah. <https://www.dailysabah.com/arabic/politics/2015/12/02/turkish-qatari-relations> (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- Dizdaroğlu C. ve Kösen M. (2019). *Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması*. Kadir Has Üniversitesi-Türkiye Çalışmaları Merkezi. <https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/TDP-2019.pdf> (Erişim Tarihi: 24.12.2022).
- Eran O. ve Lindenstrauss.L (2019). *With a New World Order Taking Shape, Turkey Again Looks Eastward*. *INSS Insight*, 1194. www.inss.org.il/publication/with-a-new-world-order-taking-shape-turkey-againlooks-eastward. (Erişim Tarihi:16.01.2023).
- Finn, T. (2016). *Seeing Shared Threats, Turkey Sets up Military Base in Qatar*. Reuters <https://www.reuters.com/article/uk-qatar-turkey-military-id> (Erişim Tarihi:14.12.2022).
- Ghadban N., Aljazeera (2004). *Irak'ın İstilasında Medya Savaşı*. <https://bit.ly/2tBIEC> (Erişim Tarihi: 11.01.2023).
- Gideon, R. (1998). Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51 (1), 144-172.
- Goetschel L. (1998). *Introduction. Small States Inside and Outside the European Union*. Springer US, 9-12.

- Gulf News (2015). *Turkey 'to establish military base in Qatar*. Gulf News. <https://gulfnews.com/world/mena/turkey-toestablish-military-base-in-qatar-1.1630691> (Erişim Tarihi: 07.01.2023).
- Hatır L. (2018). *Qatar's Foreign Policy: Balancing New Alliances in a Contested Region*. Chatham House Sempozyumu. <https://www.chathamhouse.org/event/qatar-s-foreign-policy-balancing-newalliances-contested-region> (Erişim Tarihi: 07.01.2023).
- Hürriyet (2013). *Gezi Eylemcilerine Katar'da Gözaltı*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gezi-eylemcilerine-katar-da-gozalti-23529893> (Erişim Tarihi: 23.12.2022).
- Hürriyet (2017). *Krizin ardından Mehmetçik Katar'a girdi*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/krizin-ardindan-mehmetcik-katara-girdi> (Erişim Tarihi:15.01.2023).
- Independent (2017) *Qatar responds to Arab neighbours' demands over alleged terror links*. <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/qatar-response-diplomatic-feud-saudi-arabiabahrain-iran-terror-links-a7824406.html> (Erişim Tarihi:07.01.2023)
- Jabbour, J. (2019). *Türkiye: Yükselen Güç Diplomasisi*. CNR Editions Paris,165.
- Jamal, A. (2014). *Katar Dış Politikası 1995-2013: Kaldıraçları ve Stratejileri*. Beyrut: Elddar Alarabiya Lilulum Yayıncıları.
- Kabalan, M. (2017). *Katar ve ABD, Arap Siyaseti*. *Siyaset Arabiyya*, 57(28), 7-26.
- Kurşun, Z. (2019). *Şeyh Muhammed b. Casim Döneminden İtibaren Türkiye-Katar İlişkileri*. Katar Üniversitesi. <https://tinyurl.com/rn6f4bo> (Erişim Tarihi:17.01.2023).
- Lobell, E. S. (2009). *Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model*. S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J. W. Taliaferro (Ed.) *Neoclassical Realism, The State and Foreign Policy*. New York: Cambridge University Press.
- Malyasov, D. (2019). *Qatar to buy Altay Main Battle Tanks from Turkey*. Defence Blog, <https://defence-blog.com/army/qatar-to-buy-altay-main-battle-tanks-from-turkey.html> (Erişim Tarihi:17.01.2023).
- Muriç, K. (2020). *Türkiye-Katar İlişkileri ve Bölgesel Dengeler*. İNSAMER Araştırma 122. <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-turkiye-katar-iliskileri-ve-bolgesel-dengeler.pdf> (Erişim Tarihi: 21.12.2022).
- NATO Review, (2019). *The Istanbul Cooperation Initiative at 15*. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2019/12/16/the-istanbul-cooperation/initiative-at-15/index.html>, (Erişim Tarihi: 22.12.2022).
- Neumann, I. ve Gstöhl, S., (2006). *Introduction: Lilliputians in Gulliver's World?* C. Ingebritsen, I. Neumann, S. Gstöhl ve J. Beyer (Eds.) *Small States in International Relations* (ss. 3-36). Seattle: University of Washington Press.
- NTV Haber (2016). *Katarlıların Finansbank'ı satın alma süreci tamamlandı*. NTV Haber. https://www.ntv.com.tr/ekonomi/finansbank-resmen-katarlilarin,m04PYmbo4ECp_p1DYDTX8A (Erişim Tarihi: 21.12.2022).
- Öniş Z. ve Kutlay M. (2013). *Rising Powers in a Changing Global Order: The Political Economy of Turkey in the Age of BRICS*. *Third World Quarterly*, 34 (8).
- Oosterveld W. ve Torossian B., (2018). *A Balancing Act the Role of Middle Powers in Contemporary Diplomacy*. HCSS.
- Pala Ö. ve Aras B. (2015). *Practical Geopolitical Reasoning in the Turkish and Qatari Foreign Policy on the Arab Spring*. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17 (3), 286-302.
- Qatar Embassy Pages (2021). *Qatar Embassies & Consulates*. <https://www.embassypages.com/qatar> (Erişim Tarihi: 18.01.2023).
- Rudd K. (2006). *Leading Not Following: The Renewal of Australian Middle Power Diplomacy*, *The Sydney Papers*, 19 (1).
- Schirm A.S. (2010). *Leaders in Need of Followers: Emerging Powers in Global Governance*. *European Journal of International Relations*, 16 (2), 197-221.
- SIPRI, Stockholm (2019). *Trends in World Military Expenditure, 2018*. <https://www.sipri.org/publications/2019/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2018>. (Erişim Tarihi: 18.01.2023).

- Static Times (2019). GDP Indicators. <http://staticstimes.com/economy/gdp-indicators-2019> (Erişim Tarihi: 12.01.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2010). Türkiye, Suriye ve Katar Üçlü Toplantısı Hakkında Basın Açıklaması. http://www.mfa.gov.tr/turkiye_-suriye-ve-katar-uclyu-toplantisi-hakkinda-basin-aciklamasi-_9-mayis-2010_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 18.01.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2018). Türkiye-Katar Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-katar-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 18.01.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). https://www.mfa.gov.tr/mikta-meksika_-endonezya_-kore_-avustralya_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 24.01.2023).
- TEPAV (2019). Haziran 2019'da 557 Milyon Dolarlık Doğrudan Yatırım Katar'dan Geldi. https://www.tepav.org.tr/upload/mce/2019/bultenler/odi_fdi/turkiyeye_gelen_ve_turkiyed (Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Turizm Ajansı (2019). *O Ülkeden Gelen Ziyaretçi Sayısı Turizmcilerin Bile Tahminlerini Aştı*. Turizm Ajansı. <https://www.turizmajansi.com/haber/o-ulkeden-gelen-ziyaretci-sayisi-turizmcilerin-bile-tahminlerini-asti-h29144> (Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Turk Press (2019). Türkiye, 2022 Dünya Kupası'nı Güvence Altına Almak için Katar'a Güvenlik Personeli ve Özel Kuvvetler Gönderdi. <https://www.turkpress.co/node/66040> (Erişim Tarihi: 25.01.2023).
- Worldometers (2020). Population. www.worldometers.info/world-population/ (Erişim Tarihi: 11.01.2023).
- Yalçın, (2012). *The Concept of 'Middle Power' and the Recent Turkish Foreign Policy Activism*. s. 195-213.
- Yalçın, H. (2018). NATO'nun Krizi ve Geleceği Türkiye'nin Artan Otonomisi. *SETA Analiz*, 251.
- Yetim, M. (2016). Katar 2015. Ortadoğu Yıllığı 2015. İstanbul: Açılım Kitap, (11), 307-325.
- Yetim, M. ve Akcan, N. (2020). Türkiye-Katar Ortaklığında Sert Güç. *Ortadoğu Analiz*, 11 (92), 24-28.
- Yunus Emre Enstitüsü (2018). Katar ve Türkiye Arasındaki Politik, Sosyal ve Kültürel İlişkiler", <https://doha.yee.org.tr/ar/news/rtbt-fy-qtr-lwh-trbt-llqtlssysy-wljtmny-wlthqfy-lmmtd-byn-qtr-wtrky-mn-lsr-lthmny-l-ywmn-hdh> (Erişim Tarihi: 13.01.2023).

Yazım Kuralları

1. Dergiyle ilgili yazım kuralları <https://dergipark.org.tr/tsbder> adresindeki [şablonda](#) yer almaktadır. Şablona uygun olarak gönderilmeyen çalışmalar değerlendirmeye alınmayacaktır.
2. Makalenin başında en az 150 en fazla 250 kelimedenden oluşan, çalışmanın hazırlandığı dilde ve ardından ikinci dilde Öz (Özet değil) yer almalıdır.
3. Makaleler, özetler, dipnotlar ve kaynakça dâhil 4500 kelimedenden az 7500 kelimedenden fazla olmamalıdır. Kitap tahlilleri 1500-2000 kelime aralığında olmalıdır.
4. Makalelerde, yararlanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı, metin içinde yer verilen atıfların eksiksiz ve birebir (yıl, baskı vb.) yer aldığı bir kaynakça yer almalıdır.
5. Basılı ve elektronik yayınlanan makalelerin tüm telif hakları, Yozgat Bozok Üniversitesi'ne aittir. Her hakkı saklıdır. Üniversitenin önceden alınmış yazılı izni olmadan çoğaltılamaz.
6. Makalelerin hazırlanmasında kullanılan kaynaklara yapılacak atıflarda APA Stili (APA style reference, <http://www.apastyle.org/learn/quick-guide-on-references.aspx>) kullanılması gerekmektedir.
7. Makaleler DergiPark üzerinden <https://dergipark.org.tr/tsbder> gönderilecektir.
8. İletişim adresi: siyasetdergisi@yobu.edu.tr

Writing Guidelines

1. The journal's writing guidelines are available in the template at <https://dergipark.org.tr/tsbder>. Submissions that do not comply with the template will not be reviewed.
2. An abstract of at least 150 and a maximum of 250 words in the language of the paper, must be included in each article, followed by a second abstract in a different language.
3. The length of articles, which includes abstracts, appendices, and references, must be between 4500 and 7500 words. The length of book reviews should fall within the range of 1500 to 2000 words.
4. The bibliography of articles must contain an alphabetical list of referenced sources and comprehensive, precise in text citations (year, edition, etc.).
5. All copyright for articles published in print and electronically is held by Yozgat Bozok University. All rights reserved. Reproduction without prior written authorization prohibited by the university.
6. The APA style reference (<http://www.apastyle.org/learn/quick-guide-on-references.aspx>) must be adhered to when referencing sources that were used in the preparation of the articles.
7. DergiPark is the platform through which articles may be submitted: <https://dergipark.org.tr/tsbder>.
8. Contact information: siyasetdergisi@yobu.edu.tr

E-ISSN:2667-775X
siyasetdergisi@yobu.edu.tr

